

Slovenská reč — časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied pre výskum a kultúru slovenského jazyka. Vychodí šesťkrát za rok. — Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. — Rediguje redakčná rada. Hlavný redaktor a zodpovedný zástupca univ. doc. dr. Eugen Jóna. — Predplatné na XX. ročník Kčs 18.—, jednotlivé čísla po Kčs 3.—. Predplácanie časopisu možno zastaviť len koncom kalendárneho roku. — Účet Štátnej banky československej č. 39-161-0582. — Príspevky a recenzné výťažky pre redakciu posielajte na adresu: Redakcia časopisu Slovenská reč v Bratislave, Klemensova 27. — Tlačia Severoslovenské tlačiarne, n. p., Martin. Novinové výplatné povolené Poštovým úradom Bratislava 2 pod číslom 231 — prepr. 1955. Dohliadač poštový úrad Bratislava 2 a Martin 1.

OBSAH

Jóna E., Slovenská jazykoveda v r. 1945—1955	— — — — —	281
Ružička J., Používanie spojky <i>aby</i> v spisovnej slovenčine	— — — — —	290
Mihál J., Výber jazykových prostriedkov a štylistika	— — — — —	301
Dvonč L., K niektorým otázkam bibliografie slovenskej jazykovedy	— — — — —	306

Diskusie

Betáková V., Poznámky k Učebnici jazyka slovenského pre štvorročné odborné školy	— — — — —	313
Pauliny E., Ružička J., Štolc J., Odpoveď	— — — — —	324

Posudky a zprávy

V. A. Zvegincev, Vnutrennije zakony razvitija jazyka, Škultéty J.	— — — — —	326
Slovenské časopisy I, 1954, Dvonč L.	— — — — —	327
Jonáš Záborský, Rozprávky, Jusko A.	— — — — —	329
Sborník prací filosofické fakulty brněnské university, roč. III, č. 3, Řady jazykovědné (A), č. 2, Krajčovič R.	— — — — —	332

Rozličnosti

Nadplán, v nadpláne, nad plán, navyše, navyac, Peciar Š.	— — — — —	334
Používanie gen. pl. <i>mias</i> , Dvonč L.	— — — — —	334
Plaziť sa — plížiť sa, Habovštiak A.	— — — — —	335
Zosilňujúci sa vietor, silnejúci vietor — zosiľujúci vietor, Oravec J.	— — — — —	335
Kočík, detský vozík, kočiár, Habovštiak A.	— — — — —	336
Doplňte si vašu kuchyňu?, Malíková O.	— — — — —	336

SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Ročník XX, 1955, číslo 5

Vydalo v Bratislave roku 1955

Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor univ. doc. dr. Eugen Jóna

Vytlačili Severoslovenské tlačiarne, n. p., Martin

Výmer PK čís. 18163/50-II/3. F-112.612.

Cena Kčs 3.—

EUGEN JÓNA

SLOVENSKÁ JAZYKOVEDA V R. 1945—1955

V dobe národného obrodzenia a národnooslobodzovacieho hnutia jazykoveda ako veda o jednom z najdôležitejších znakov národa, o dorozumievacom prostriedku, ale i symbole národnej jednoty mala u nás najprednejšie miesto medzi spoločenskými vedami: venovali sa jej poprední politickí a ideoví vodcovia národa.

V novších časoch po prvej svetovej vojne, keď národnostný útlak u nás dostal inú formu, jazykoveda už nemala taký spoločenský dosah, ako mávala prv. Predsa však niekedy dostávala sa do prvých radov politických bojov, keď slúžila vybičovaniu nacionalizmu československému, centralistickému na jednej, ľudáckemu, separatistickému na druhej strane (vo forme tzv. jazykového purizmu).

Dnes v ľudovodemokratickej spoločnosti, v období budovania socializmu jazykoveda slúži spoločnosti priamo praktickými výsledkami svojich výskumov ako pomoc dorozumievaniu v rozličných oblastiach výroby a každej inej spoločenskej činnosti. Svojimi výskumami o vzniku a vývine slovenského jazyka v súvislosti so vznikom slovenskej národnosti v dobe feudalizmu prispieva k posilneniu zdravého vlastenectva, k budovaniu vedomia, že socialistická spoločnosť nadväzuje na najlepšie hodnoty minulosti, že si vážime vzácne dedičstvo po predkoch — národný jazyk, že milujeme svoju materinskú reč.

Desiate výročie oslobodenia Československej republiky slávnou Sovietskou armádou dáva nám príležitosť kriticky prezrieť a zhodnotiť prácu slovenských jazykovedcov v povojnovom období a prijať poučenie z chýb, blúdenia, nedostatkov i jej úspechov pre budúcnosť.

Desaťročie 1945—1955 vo vývine slovenskej jazykovedy* znamená mnohonásobne novú dobu: od základu zmenili sa pracovné podmienky, ukázali sa noví pracovníci, zmenil sa spôsob práce, ale predovšetkým všetka lingvistická práca dostala nový pevný a jednotný ideologický i metodologický základ. Pravda, takéto zmeny nenastali hneď po oslobodení r. 1945, ale až po r. 1948, najmä r. 1950, keď aj v Sovietskom sväze pre skutočne marxistickú jazykovedu nastali nové časy. Takto desaťročie delí sa zreteľne na dve obdobia: 1. prechodné obdobie, keď u nás doznievajú staršie jazykovedné smery a uplatňuje sa najmä štrukturalizmus; 2. obdobie počiatkov marxistickej jazykovedy, keď po prvých informáciách o sovietskej jazykovede začínajú sa hneď r. 1950 Stalinove tézy o marxizme v jazykovede aplikovať na slovenský materiál. Prvé obdobie je bibliogra-

* Autorovi tu ide o prehľad slovenskej jazykovedy v užšom zmysle, t. j. slovenistiky a slavistiky.

ficky zachytené v prácach V. Bl an á r a,¹ druhé v prácach L. D v o n ě a,² len čiastočne publikovaných.

Hneď po vojne bolo najprv treba reorganizovať slovenské vedecké inštitúcie a obnoviť jazykovedné časopisy, ktoré v posledných rokoch vojny boli prestali vychodiť. Publikáciami sa ohlásil najprv Jazykovedný odbor Matice slovenskej v Martine s najdlhšou tradíciou: obnovil vydávanie normatívneho „časopisu pre otázky jazykovej kultúry“ *Slovenská reč* (XII, 1946, XIII, 1947—48, XIV, 1948—49, XV, 1949—50), namiesto jazykovednej časti Sborníka Matice slovenskej začal vydávať samostatný *Jazykovedný sborník* (I—II, 1946—7, III, 1948 prvá časť) za redakcie svojho predsedu prof. J. St an i s l a v a ako časopis venovaný teoretickým otázkam slovenistickým a slavistickým. Okrem toho Jazykovedný odbor niekoľko ráz do roka zvolával schôdzky, kde sa referovalo a diskutovalo o jazykovedných otázkach³ (úlohy slovenskej jazykovedy, slovenský pravopis a jeho reforma, slovenský slovník, slovenská gramatika, dialektologický výskum Slovenska, slovenské nárečia v Maďarsku, o príprave historického a etymologického slovníka slovenského, o nových stanovách vedeckých odborov MS, o prepisovaní starých jaz. pamiatok zo Slovenska, o spis. jazyku a demokratizácii kultúry), vydával vedecké diela v knižných publikáciách atď. až do r. 1949, keď reorganizovanej Matici slovenskej ostali predovšetkým ľudovýchovné úlohy.

Jazykovedný ústav Slovenskej akadémie vied a umení v Bratislave po vojne postupne stával sa pracovným strediskom lingvistov. Vydal časopis *Linguistica Slovaca* IV—VI, 1946—48, naraz za tri roky. Redaktormi boli profesori L. Novák a E. Pauliny. Ako prvé tri ročníky aj tieto posledné mali medzinárodný ráz: autormi štúdií, písaných v rozličných jazykoch, boli cudzí i domáci lingvisti, ich témy boli zo všeobecnej jazykovedy, zo slavistiky a slovenistiky. Skutočným organizačným centrom pre slovenskú jazykovedu stal sa Jazykovedný ústav SAVU až od r. 1950, keď prevzal i úlohy Jazykovedného odboru MS.⁴

Tretím organizačným strediskom po r. 1945 stal sa Bratislavský lingvistický krúžok (BLK), ktorý združoval slovenských štrukturalistov alebo štrukturalizmu blízkyh lingvistov a úzko spolupracoval s Pražským lingvistickým krúžkom. Orgánom BLK stal sa časopis *Slovo a tvar* — revue pre jazykovedu, štylistiku a slovesnosť (I, 1947; II, 1948; III, 1949; IV, 1950); redigoval ho predseda BLK prof. E. Pauliny. Spočiatku mal tento časopis charakter viac teoretický, všeobecný, postupne sa však preorientoval na praktické otázky slovenského spisovného jazyka a literatúry, najmä keď od III. ročníka dostal osobitnú prílohu *Technický jazyk*. Po reorganizácii časopisov r. 1950 časopis *Slovo a tvar* zanikol, resp. splynul so Slovenskou rečou.

¹ Vincent Bl an á r, *Prehľad jazykovedy na Slovensku v rokoch 1939—1948*. SR XIV, 1948—1949, 1—20.

Vincent Bl an á r, *Bibliografia jazykovedy a umení, Bratislava 1950*.

² Ladislav D v o n ě, *Bibliografia slovenskej jazykovedy za rok 1952*. Jazykovedný časopis VII, 1953, 240—252. L. Dvoně pripravuje do tlače bibliografiu slovenskej jazykovedy, ktorá nadväzuje na Bl an á r o v u prácu. Porov. i *České a slovenské práce rusistické a ohlasy sovětské jazykovedy. Bibliografický přehled za rok 1953*. Sovětská jazykoveda IV, 1954, 533—544.

³ O valných zhromaždeniach a pracovných schôdzkach jazykovedného odboru sa pravidelne referovalo v časopisoch *Slovenská reč* XII—XV a *Jazykovedný sborník* I—III.

⁴ O činnosti Jazykovedného ústavu SAVU za toto obdobie sú referáty v sborníku *Linguistica Slovaca* IV—VI.

Pre cudzinu bol určený zborník *Recueil linguistique de Bratislava* (1948), ktorý zredigoval podpredseda BLK prof. A. Isačenko. Je venovaný pamiatke nebohého prof. J. M. Kořínka, ktorý účinkoval v Bratislave a mal značný vplyv na rozvoj štrukturalizmu na Slovensku. Zborník obsahuje štúdie od domácich a cudzích autorov zo všeobecnej jazykovedy, z historickej jazykovedy (gréckej, slovanskej, latinskej, germánskej) a osobitne zo slovanskej jazykovedy a z národopisu.

Pre rozvoj slovanskej jazykovedy značný význam mala prednášková a debatná činnosť na pravidelných schôdzkach BLK. Prednášalo sa o všeobecných, metodologických a konkrétnych otázkach jazykovedy a literárnej vedy⁵ (o pravopise a pravopisnej reforme, o sústave pádov v latinčine a gréčtine, o systéme sloven. spoluhlások, o vývine ugrofinských jazykov, o značkách a skratkách v slovenčine, o kresťanskej kultúre u západných Slovanov v dobe predveľkomoravskej, o jazykovom znaku, o častiach reči, o vete a prehovore, o obsahu a hraniciach jazykovedy, o syntaxi ako časti gramatiky, o mimojazykových podmienkach vzniku a rôznosti jazykov, o teórii dvojčlennej vety v slovenčine, o slovoslede, o tzv. lexikálnom systéme, o adjektíve, o prozodických jazykových prostriedkoch, o hlavnej metóde sovietskej jazykovedy, o triednej podstate spis. jazykov, zo slovenského sociálneho miestopisu a i.). Prednášali tu i niekoľkí zahraniční hostia (L. Hjelmslev z Dánska a i.).

Na Filozofickej fakulte SU v Bratislave čoskoro po vojne nastali niektoré osobné zmeny: predčasne umrel profesor porov. indoeurópskeho jazykospytu J. M. Kořínek (24. VIII. 1945), profesor slovenského jazyka L. Novák bol z rozličných príčin predčasne penzionovaný, klasická, románska a maďarská filológia sa suplovala. Popri prof. J. Stanislavovi vedúcimi osobnosťami v lingvistike u nás stali sa pomerne mladí profesori — Eugen Pauliny, ktorý bol vymenovaný za profesora slovenského jazyka, a Alexander V. Isačenko, ktorý nastúpil po Valerijovi A. Pogorielovovi. Neskoršie sa habilitovali Jozef Ružička pre všeobecnú jazykovedu a Jozef Štolc pre slovenský jazyk.

V ústavoch spomenutých inštitúcií okrem menovaných jazykovedcov pracovali Štefan Peciar, Jozef Orlovský a Ján Horecký v Jazykovednom ústave SAVU, Eugen Jóna, Ján Frlička, neskoršie Marta Marsinová a externe Anton Jánošík v Jazykovednom odbore MS. Ostatní jazykovední pracovníci, starší i mladší, účinkovali na stredných školách (Belo Letz, Ján Mihál, Štefan Tóvik, Jozef Liška, Ján Sabršul, Vlado Uhlár, Ján Žigo, J. Vavro a i.).

Prvý problém, okolo ktorého sa rozprúdila široká diskusia hneď po vojne v novinách i odborných časopisoch za účasti temer všetkých spomínaných jazykovedcov, bol problém reformy pravopisu. Hoci priebeh diskusie bol priaznivý pre reformu, radikálna zmena slovenského pravopisu (odstránenie *y ap.*) sa neuskutočnila.⁶ R. 1949 vyšla v Matici slovenskej len dotlač *Pravidiel slovenského pravopisu* (vydania z r. 1940) s nevyhnutnými opravami, schválenými vtedajším Poverenctvom školstva, vied a umení v Bratislave (27. XI. 1948).

Slovenská verejnosť očakávala od jazykovedcov okrem pravopisnej ešte ďalšie praktické príručky spisovného jazyka, predovšetkým slovník a gramatiku.

Už dávnejšie v Matici slovenskej, neskôr za poslednej vojny i v Bratislave

⁵ O prednáškach a schôdzkach Bratislavského lingvistického krúžku pravidelne sa referovalo spočiatku v *Slovenskej reči*, od r. 1947 v časopise BLK *Slovo a tvar* I—IV.

⁶ Porov. moje články v SR XII, 1946, 46 a n., 103 a n., XIV, 1948—49, 48 a n. a brožúru E. Pauliny a J. Horecký, *O reforme slovenského pravopisu*. SAVU, Bratislava 1948. Ďalej môj článok v SR XVII, 1951—52, 256 a n.

(v bývalej Slovenskej učenej spoločnosti) zbieral sa materiál pre slovenský slovník, a to pre nezhody vo vedení inštitúcií zároveň na dvoch miestach. V takejto situácii Jazykovedný odbor MS r. 1946 začal vydávať v zošitoch *Slovník spisovného jazyka slovenského* (za redakcie Antona Jánošíka a Eugena Jónu), ktorý mal zachytiť a vyložiť celú slovnú zásobu spisovnej slovenčiny na základe bohatého materiálu, excerpovaného z diel klasikov slovenskej literatúry i z najnovšej literatúry krásnej a odbornej. Metodicky sa opieral o novšie české slovníky *Průruční slovník jazyka českého I, A—J* (1935—37, vydávaný Českou akadémiou věd a umění) a *Slovník jazyka českého* od Pavla Vášu a Františka Trávníčka (I. vyd. 1937). Hoci prvé recenzie slovníka SJS mali mnoho kritických pripomienok v jednotlivostiach, celkove sa prijímal kladne. Jeho chyby boli predovšetkým v tom, že sa materiál nevyberal podľa náležitých kritérií, že sa heslá vypracúvali nerovnomerne, že definície pre stručnosť boli často nepresné, že stylistické hodnotenie slov bolo slabo vypracované, že bol málo normatívny atď. No všetky tieto chyby by sa mohli odstrániť lepšou organizáciou práce, pribatím nových pracovníkov, kritickejším výberom citátov atď. v ďalších častiach, keby ľavičiarke tendencie vo vtedajšej kultúrnej politike a v istej miere i prestíž inštitúcií neboli prekazili ďalšie vydávanie už pripraveného rukopisu. Slovník ostal teda nedokončený, r. 1949 vyšiel posledný zošit až po literu J. V Slovenskej akadémii vied sa ďalej chystal a podnes ešte chystá príručný slovník pre stručnosť bez citátov (okrem niektorých nevyhnutných), ale s bohatou frazeológiou. Veľký dokladový slovník má nasledovať neskoršie. Bolo by na prospech dielu, keby sa pokračovalo písmenom K a keby písmená A—J znovu vydali až po skončení celého slovníka. Excerptný materiál sa preniesol z Martina do Bratislavy, takže dnes spolu s materiálom pre historický slovník zo štúrovského obdobia a so starším i novším materiálom, zozbieraným v SAV, tvorí relatívne úplný lexikálny archív pre slovník slovenského jazyka.

Iné slovníkárke práce, ktoré by si zaslúžili pozornosť, neprekročili v tomto období štádium príprav; publikované práce majú zas čisto praktický charakter.⁷

Ako dôležitý príspevok k odbornej terminológii treba zaznamenať prácu O. Ferriana *Slovenské názvoslovie rýb Československej republiky a susediacich krajov* (Martin 1948), ktorý už prv vydal knižku *Slovenské ornitologické názvoslovie* (Martin 1941).

Z gramatickej literatúry školskej v tomto čase vyšla *Slovenská gramatika s cvičeniami pre III. a IV. triedu slovenských stredných škôl* (Bratislava 1947) od Jána Mihála, ktorá má niektoré zaujímavé pozorovania a výklady, ale neuspokojila ani odborne ani metodicky. (Jej prvá časť pre I. a II. tr. vyšla 1943.)

Dvaja autori pokúsili sa napísať novú gramatiku s väčšími nárokmi, ako boli dovtedajšie príručky. J. Orlovský a L. Arany vydali *Gramatiku jazyka slovenského* (Bratislava 1946, 2. vyd. 1947) ako spoločnú prácu, kde sa síce výslovne neuvádza autorstvo jednotlivých častí, ale podľa štýlu a metódy spracovania je ono dobre viditeľné. Prvý z autorov zhromaždil veľa pôvodného materiálu, ale roztriedil ho zväčša tradičným spôsobom (okrem triedenia slovies) podľa slovných druhov, druhý z autorov podal tu poznatky štrukturalistov o všeobecných jazykovedných, najmä fonologických pojmoch v aplikácii na slovenský

⁷ Porov. môj článok *Prehľad slovenskej a českej lexikografie*, SR XVI, 1950—1951, 270.

materiál a kapitolu o vývine slovenčiny. Kniha obsahuje okrem všeobecného poučenia (Základné pojmy) kapitoly: fonológia, ortografia, ortoepia, náuka o slove (veľmi stručne), tvaroslovie a dejiny slovenčiny. Nie je to teda úplná gramatika, syntax chýba.

Úplnú slovenskú gramatiku širšieho rozsahu vydal na konci tohto obdobia Belo Letz s názvom *Gramatika slovenského jazyka* (Bratislava 1950). Je to kniha, ktorá mala podobný osud ako tzv. matičný slovník — bola stiahnutá z kníhkupeckého trhu, ale sa s úžitkom používa a v odbornej literatúre cituje. Je to podnes jediná kniha, ktorá bola podrobená u nás rozsiahlej odbornej kritike.⁸ Letzovi sa vyčítal individualizmus, nezáujem o výsledky modernej jazykovedy, puristické stanovisko a nedostačujúca odborná príprava. Inak zo svojho stanoviska zhrnul a roztriedil bohatý materiál, najmä v kmeňosloví a v skladbe. Ako učebnica pre vyššie triedy stredných škôl sa nemohla odporúčať.

Medzi príručky treba zaradiť i prácu E. Paulinyho *Dejiny spisovnej slovenčiny* (SAVU, Bratislava 1949 ako odtlačok zo *Slovenskej vlastivedy V, 1*), ktorá síce ešte nevychodí z marxistického ponímania dejín jazyka, delí ich podľa neprímeraných kategórií (románske, gotické obdobie ap.), ale obsahuje inak pekné, hoci len stručné zhrnutie doterajších poznatkov s niektorými originálnymi výkladmi. Vyznačuje sa i metodologicky. Autor chystá nové spracovanie ako vysokoškolskú príručku.

Doplnkom k dejinám spis. slovenčiny (a k staršej *Čsl. mluvnici* z r. 1938) je starostlivo a odborne zostavená čítanka starých textov s názvom *Po stopách predkov* (Štátne nakladateľstvo, Bratislava 1948) od J. Stanislava.

Popularizačné ciele sledujú knižky *Odkryté mená* (Orlovský, Bratislava 1947) a *Zo života slov a našich predkov* (Štátne nakladateľstvo, Bratislava 1950) toho istého autora. Eugen Pauliny vydal podobne zacielené *Dve kapitoly o spisovnom jazyku a nárečí* (B. Buocik, Bratislava 1946).

Podobne ako študijná príručka je spracovaná *Fonetika spisovnej ruštiny* (SAVU, Bratislava 1947) Alexandra V. Isačenk a. Po úvodných kapitolách o spisovnej ruštine a po „náčrte všeobecnej fonetiky“ autor podal podrobný opis výslovnosti jednotlivých ruských hlások a ich spojení (i v rámci vety a syntagiem) z hľadiska ortoepického na základe tzv. sluchovej fonetiky a so zreteľom na slovenskú výslovnosť. Kniha by bola iste získala ako príručka, keby autor bol použil aj výsledky iných metód.

Bádateľský charakter v užšom zmysle má priekopnícka štúdia A. V. Isačenk a *Začiatky vzdelanosti vo Veľkomoravskej ríši* (Martin 1948, vyšla ako odtlačok z Jazykovedného zborníka), v ktorej sa nadväzuje na výsledky autorkovej práce *Jazyk a pôvod Frizinských pamiatok* (Bratislava 1943) a metodicky na štúdie akad. S. P. Obnorského.

Z diel vypracovaných už za vojny vyšli v tomto prvom období tri významné práce: Ružičkova z všeobecnej jazykovedy, Stanislavova z historickej jazykovedy, Paulinyho zo slovenskej dialektológie.

Jozef Ružička v diele *Z problematiky slabiky a prozodických vlastností* (SAVU, Bratislava 1947), kde téma je vlastne v podtitule *K vývinu hornonemeckého slova*, rieši naznačenú problematiku novým spôsobom na germanistickom materiáli. Ružičkova práca vyznačuje sa prísnu metodičnosťou.

⁸ Porov. Jazykovedný zborník V, 1951, 285—295 (hláskoslovie — J. Ružička), 295—301 (kmeňoslovie — J. Horecký), VI, 1952, 43—53 (skladba — v čl. V. Blanára *K otázkam slovenskej skladby*) VI, 138—141 (tvaroslovie — E. Jóna, záver Š. Peciar).

Okrem menších prác v tomto období vydal J. Stanislav *Slovenský juh v stredoveku* (Matica slovenská, Martin 1948) — (I. diel obsahuje vlastný text — opis osídlenia, II. diel abecedný slovník mien s etymologickými výkladmi, osobitný zväzok tvoria mapové prílohy). Je to monumentálne dielo, obsahujúce bohatý materiál miestnych mien, čerpaný zo starých uhorských listín. Historicko-porovnávacou metódou rozoberá miestne mená a predovšetkým na základe hláskoslovných znakov vo veľkej časti starej Panónie dokazuje ich „slovenskosť“, t. j. západoslovanskosť. Rôznorodosť prameňov, nedostatok kritických edícií starých listín na jednej strane a staršie chápanie národnostných pomerov v stredoveku zavinieli, že marxistická jazykoveda a história niektoré výsledky Stanislavových výskumov bude musieť revidovať, ak to z nového stanoviska neurobí autor sám. Úctyhodná práca Stanislavova bude jemu samému aj iným pracovníkom dobrým východiskom pri práci na etymologickom slovníku a historickej gramatike.

Knihá Eugena Paulinyho *Nárečie zátopových osád na hornej Orave* (Matica slovenská, Martin 1948) má nielen dokumentárnu cenu tým, že zachycuje reč obcí, ktoré mali byť zaliate vodou po vybudovaní priehrady, ale i veľký metodologický význam tým, že na slovenskom nárečovom materiáli po prvý raz použil v plnom rozsahu štruktúrnú metódu a ukázal možnosti i hranice tejto metódy. Jasne sa odlišujú podstatné, štruktúrne javy od podružných, ale opis takto podaný zdá sa chudobný, schematický.

Z nárečového výskumu v Maďarsku vznikli doteraz dve práce: Štolcova a Blánarova. Jozef Štolc v práci *Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku* (SAVU, Bratislava 1949) sprístupnil a spracoval materiál získaný r. 1946 pri presídľovacej akcii podľa zmluvy medzi Československom a Maďarskom o výmene obyvateľstva. Hodnota práce je predovšetkým dokumentárna, pretože materiál už asi nikdy nebude možné zachytiť v takom rozsahu, ako je tu. Postup pri opise a výklade materiálu je tradičný. Zaujímavé sú pozorovania pri porovnávaní nárečí troch ostrovov s tromi typmi slovenských nárečí a zistenia v zhode s existujúcimi správami o pôvode a osudoch nositeľov slovenských nárečí v Maďarsku.

Vincent Blánár v knižke *Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a miestnych mien v Maďarsku* (SAVU, Bratislava 1950) okrem cieľa zozbierať a analyzovať slovenský onomastický materiál z Maďarska má i širšie teoretické ciele: postihnúť miesto vlastných mien v jazykovej štruktúre a poukázať na dôležitosť onomastického materiálu pre spoločenskú vedu. Využíva pritom výsledky štrukturalizmu i prístupnej sovietskej jazykovedy.

Niekoľkými publikáciami slovenská jazykoveda chcela splatiť dlh českým profesorom, ktorí účinkovali na Slovensku, keď uverejnili ich práce zanechané v rukopise. Také sú práce J. M. Kořínk a *Úvod do jazykospytu* (SAVU, Bratislava 1948), vlastne úvod do fonológie, a *Od indoeuropského prajazyka k praslovančine* (SAVU, Bratislava 1948). Také je i filologické dielko M. Weingarta *Československý typ cirkevnej slovančiny* (SAVU, Bratislava 1949).

Po r. 1945 slovenskí jazykovedci sa postupne zoznamovali so sovietskou jazykovedou. Ale intenzívnejšie ju študovali až po Februári r. 1948 a najmä po jazykovednej diskusii r. 1950. Pod vedením prof. A. V. Isačenk a všetky prejavy v diskusii o sovietskej jazykovede pohotovo preložil kolektív pracovníkov, takže toho istého roku mohli vyjsť tlačou v zborníku s názvom *Za marxistickú jazykovedu* (SAVU, Bratislava 1950). Na čele zborníka sú v dobrom preklade príspevky J. V. Stalina *O marxizme v jazykovede, K niektorým otázkam ja-*

zykovedy a Odpoveď súdruhom pod spoločným názvom *Marxizmus a otázky jazykovedy*, ako vyšli aj v origináli.

To bol nástup marxistickej jazykovedy na Slovensku. Od tých čias Stalinove práce sú východiskom a smernicou pre pôvodné články a štúdie (porov. Jazykovedný zborník IV, 1950). O marxistické fundovanie svojich prác usilujú sa všetci aktívni slovenskí jazykovedci, z mladších najmä doc. V. B l a n á r.

Keď Jazykovedný odbor Matice slovenskej — ako aj iné vedecké odbory — po r. 1949 prestal fakticky existovať a zmenil sa na poradný sbor pre popularizáciu jazykovedy a pre jazykovú výchovu, organizačným centrom slovenskej jazykovedy stal sa Jazykovedný ústav Slovenskej akadémie vied so svojimi komisiami, neskôr premenovaný na Ústav slovenského jazyka SAV. Niektorí pracovníci z Matice slovenskej (E. Jóna a M. Marsinová) boli prevzatí do SAVU, ďalší pracovníci prišli z iných pracovísk (J. Štolc, E. Pauliny, J. Ružička), postupne pribudli aj mladší pracovníci z vysokej školy (G. Horák, L. Dvonč, F. Bufa, A. Habovštiak, R. Schnek, J. Oravec a i.). Takto jazykovedný ústav bol kádrove dobre vybavený, aby mohol plniť veľké úlohy, ktoré čakali slovenskú jazykovedu. R. 1951 sa prejavili i v oblasti jazykovedy ľavičiarске tendencie tým, že sa v pomere k starším jazykovedcom použili miesto trpezlivého presviedčania administratívne metódy, ktoré mali za následok, že sa začaté práce na nových pravopisných pravidlách, nárečovom atlase i na slovníku spomalili.

Pri reorganizácii odborných časopisov Slovenskej akadémie vied splynuli Jazykovedný zborník a *Linguistica Slovaca* v *Jazykovedný zborník*, ktorý vydala SAVU vlastným nákladom (IV, 1950, V, 1951, VI, 1952, VII, 1953, VIII, 1954 — posledný so zmeneným názvom Jazykovedný časopis v zhode s inými časopismi SAV), i *Slovenská reč* a *Slovo a tvar* v *Slovenská reč* ako „jazykovedný mesačník pre školu a prax“ (XVI, 1950—51, XVII, 1951—52, XVIII, 1952—53), vydávaný Slovenskou akadémiou vied nákladom Štátneho nakladateľstva, XIX, 1954 ako časopis Slovenskej akadémie vied pre praktické otázky slovenskej jazykovedy“, vydávaný vlastným nákladom. Od r. 1955 *Slovenská reč* s podtitulom „časopis pre výskum a kultúru slovenského jazyka“ je (popri *Slovenskom odbornom názvosloví* so špeciálnym určením) jediný jazykovedný časopis na Slovensku, vychodiaci pravidelne v šiestich číslach po štyroch hárkoch za rok, keďže Jazykovedný zborník (premenovaný na *Jazykovedný časopis*) od r. 1955 nebude vychádzať pravidelne, ale len podľa potreby. Chystá sa zborník štúdií zo súčasného jazyka (red. Jozef Ružička) a zborník štúdií z dialektológie a historickej gramatiky (red. Jozef Štolc).

Bratislavský lingvistický krúžok po r. 1950 vyvíjal už len nepatrnú činnosť.

Najdôležitejší výsledok kolektívnej práce slovenských jazykovedcov pod vedením Š. Peciara a E. Paulinyho v Ústave slovenského jazyka SAV je nepochybne vydanie dávnejšie chystanej normatívnej jazykovej príručky s tradičným názvom: *Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom* (Bratislava 1953, dotlač 1954).⁹ Je to solídna práca, v ktorej sa zhrnújú doterajšie výskumy o spisovnej slovenčine do jasných a zrozumiteľných poučiek pravopisných, ortoepických a gramatických a do slovníka. Ďalší výskum ukáže i nedostatky a medzery v tejto kodifikácii spisovnej normy, ale ona znamená nesporne pokrok v každom smere.

⁹ O ich vzniku porov. môj článok *O novej úprave slovenského pravopisu* SR XVII, 1951—52, 265 a n. Porov. i články v *Slovenskej reči* XVIII, 1952—53, č. 11—12, 321—392 a inde.

Druhý významný úspech kolektívnej práce jazykovedcov, pravda, s inými odborníkmi, znamená séria odborných terminologických slovníkov. Terminologické oddelenie Ústavu slovenského jazyka SAV vydávalo cyklostylovaný bulletin a od r. 1953 mesačník *Slovenské odborné názvoslovie*, kde sa pod vedením J. Horeckého, F. Buffu a V. Dujčíkovej uverejňujú výsledky prác jednotlivých komisií, teoretické úvahy jazykovedných pracovníkov o zásadných problémoch terminológie a drobné príspevky a poznámky. Medzi prvými terminologickými prácami vyšla *Základná jazykovedná terminológia* (1952), ďalej *Právnický terminologický slovník* (1952), *Terminológia častí strojov* (1952), *Terminológia galenickej farmácie* (1953), *Lesnícky terminologický slovník* (1953), *Letecký terminologický slovník* (1953), *Slovenská botanická nomenklatúra* (1954) atď. Slovenská terminológia vyvíja sa takto pod starostlivým odborným vedením.¹⁰

Menej viditeľných úspechov má doteraz vlastná lexikografická práca, ktorá vyžaduje mnoho času a námahy. Ťarcha tejto drobnej práce spočíva na pleciach interných pracovníkov SAV, ktorí pod vedením Š. P e c i a r a vypracovali prvý diel chystaného príručného slovníka spisovnej slovenčiny. Ich práca má dôkladné teoretické základy, ktoré si vypracovali podľa sovietskych vzorov a v spolupráci s českými slovníkármi. Svedčí o tom osobitný *Lexikografický zborník* (SAV, Bratislava 1953), obsahujúci materiály z I. celoštátnej konferencie čs. lexikografov 5.—7. júna 1952 v Bratislave.¹¹

Iný kolektív pracuje pod vedením A. I s a č e n k a na ruských slovníkoch, z ktorých vyšiel *Slovensko-ruský prekladový slovník* (SAVU, Bratislava 1950, prvý diel A—O), veľmi užitočný praktický *Príručný slovník rusko-slovenský* (SAVU, Bratislava 1952) a chystá sa veľký trojzväzkový slovník rusko-slovenský. Všetky práce na ruských slovníkoch sa doteraz konajú v Československo-sovietskom inštitúte SAV. Ich vedenie prevzal po A. V. Isačenkovi L. Ď u r o v i č.

Zaostali proti očakávaniu práce na atlase slovenského jazyka, hoci vo výskume slovenských nárečí sa pokračuje. Dopĺňa a kontroluje sa materiál nazbieraný podľa *Dotazníka pre výskum slovenských nárečí* (SAVU, Bratislava 1947), zostaveného E. Paulinym a J. Štolcom. Okrem menších štúdií vyšli dve nárečové monografie: *Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese* od Ferd. Buffu (SAV, Bratislava 1953) a *Nárečie Pohorelej* od G. H o r á k a (SAV, Bratislava 1955). Autori oboch monografií podávajú spoľahlivý opis a rozbor príslušného nárečia predovšetkým zo stránky hláskoslovnej a tvaroslovnej (Buffa i lexikálnej a Horák i syntaktickej) čiastočne tradičným spôsobom, čiastočne s využitím fonologickej metódy.¹²

Vo výskume dejín slovenského jazyka pokročilo sa predovšetkým v individuálnych prácach: J. S t a n i s l a v pripravil do tlače široko založenú slovenskú historickú gramatiku.¹³ E. P a u l i n y pokračuje v práci z historickej dialektológie.¹⁴ J. Š t o l c podáva jazykový rozbor starých listín a i.¹⁵

¹⁰ Porov. J. H o r e c k ý, *Dnešný stav slovenskej odbornej terminológie*. SR XIX, 1954, 241 a n.

¹¹ Porov. i lexikografické čísla Slovenskej reči XIX, 1954, č. 3—4, a XX, 1955, č. 1.

¹² Porov. A. H a b o v š t i a k, *Slovenská dialektológia v rokoch 1938—1953*. Jazykovedný časopis VIII, 1954, 69 a n.

¹³ Porov. uverejnené ukážky: *Z dejín slovenského jazyka*. Jazykovedný časopis VIII, 1954, 17—50. *Z dejín slovenského hláskoslovnia*. Jazykovedný časopis VIII, 1954, 141—167.

¹⁴ Porov. *Vývin skupín ě, ě, ň + e, i v slovenčine*. Jazykovedný zborník V, 1951,

V Ústave slovenského jazyka excerptuje sa materiál pre dejiny slovenčiny, najmä zo štúrovského obdobia, ktoré sa monograficky spracúva.¹⁶ Okrem toho spracúva sa jazykový materiál starých pamiatok.¹⁷

Výsledky štúdií z oblasti gramatiky a štylistiky súčasného spisovného jazyka — okrem *Pravidiel slovenského pravopisu* a okrem učebníc slovenského jazyka pre stredné školy — uverejňovali sa doteraz viac vo forme článkov v časopisoch než v knižných publikáciách. Z nich vynikajú najmä štúdie Jozefa Ružičku zo syntaxe spis. slovenčiny.¹⁸ Ostro sa diskutuje o triedení slovenských slovies (Š. Peciar, J. Ružička),¹⁹ ale doteraz bez definitívneho rozhodnutia, takže ani v školských učebniciach niet jednotného princípu.

V knižnej podobe vydal L. Dvoň usilovne vypracovanú štúdiu *Rytmický zákon v spisovnej slovenčine* (SAV, Bratislava 1955).

Vysoké teoretické ciele si stavia A. V. Isačenko v knihe *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlenii s slovackim. Morfologija I.* (SAV, Bratislava 1954), z ktorej doteraz vyšla prvá časť, obsahujúca úvodné state a kapitoly o podstatnom a prídavnom mene, o príslovke a o tzv. predikatívoch. Autor tu zasahuje vynikajúcim spôsobom do teoretických diskusií o ponímaní morfológie, o slovných druhoch a i. Podáva zaujímavé výsledky porovnávania ruštiny so slovenčinou a češtinou.

Vincent Blánar porovnávacou metódou študuje slovenské nárečia kolonistov v Bulharsku (Jazykovedný zborník V, 1951, 97—122 a i.).

Veľký význam má *Slovenská gramatika* (Osveta, Martin 1953), ktorú napísali E. Pauliny, J. Ružička a J. Štolc, pretože prehľadne a spoľahlivo poučuje o všetkých stránkach spisovnej slovenčiny (osobitne vychodia vydania pre školy). V druhom vydaní (1955) svoje výklady autori značne prehĺbili. Dôkladná kritika práce ešte nevyšla.

Ako „príručku pre umelcov a iných verejných pracovníkov“ vydal J. Stanislav knihu *Slovenská výslovnosť* (Osveta, Martin 1953), kde o artikulácii hlások, hláskových skupín atď. podal autor dôkladné poučenie, založené na výsledkoch experimentálnej fonetiky a na pozorovaniach výslovnosti v rozhlase, v čínohre, ale najmä v opere bratislavského Národného divadla.

Na Slovensku v tomto období vyšli dve diela českých jazykovedcov, ktorí za prvej republiky účinkovali na bratislavskej univerzite: *Slovník k Žilinské knize* (SAV, Bratislava 1954) od Fr. Ryšáka a „studie sémasiologická se zřeteltem jazykově zeměpisným“ *O jménech motýlů v slovenských nářečích* (SAV, Bratislava 1955) od Václava Vážného.

Českí jazykovedci (akad. B. Havránek, akad. Fr. Trávníček a i.) poskytli slo-

140—151. *Zmeny č >š a ř, ď >č, ž v gemerských nárečiach.* Jazykovedný časopis VIII, 1954, 108—117.

¹⁵ *Jazyk levočských slovenských prísah zo XVI.—XIX. storočia.* Jazykovedný zborník V, 1951, 197—258.

Spíšský list z roku 1782. Jazykovedný časopis VII, 1953, 97—104.

¹⁶ Porov. E. Jóna, *Martin Hattala.* Jazykovedný časopis VII, 1953, 15—33.

¹⁷ K. Habovštiaková, *Dva príspevky z morfológie Žilinskej knihy.* Jazykovedný časopis VIII, 1954, 168—190.

¹⁸ *Spojka lebo.* SR XIX, 1954, 135—142. *Neurčitok v prívlastku.* Jazykovedný časopis VIII, 1954, 205—215. Atď.

¹⁹ Porov. Jazykovedný zborník V, 1951, 30 a n., Jazykovedný časopis VII, 1953, 135 a n., VIII, 1954, 248 a n. atď.

venským pracovníkom cenné rady pri práci na Pravidlách a svojimi štúdiami pomáhajú riešiť otázku pomeru slovenčiny a češtiny na marxistickom základe (akad. Fr. Trávníček, prof. J. Bělič a i.). Slovenskí jazykovedci schádzajú sa s českými na spoločných poradoch a konferenciách. Všetky tieto zjavy svedčia o ich dobrej spolupráci, pričom sa podľa vzoru sovietskej jazykovedy zbavujú buržoázneho nacionalizmu, pozitivistického objektivismu a štrukturalistického kozmopolitizmu. Je to potrebné už i preto, že slovenská jazykoveda pre nepriaznivé pomery v minulosti nemá staršiu vedúcu generáciu.

Stručný prehľad slovenskej jazykovednej práce v poslednom desaťročí svedčí o jej nebyvalom rozmachu. Je nádej, že sa v budúcnosti práca slovenských jazykovedcov rozšíri a prehĺbi. Popri starších pracoviskách na Univerzite Komenského a v Slovenskej akadémii vied vznikajú nové na vysokých a vyšších školách pedagogických (v Bratislave, v Prešove a v Banskej Bystrici) a na všetkých rastú schopné mladé kádre (ako sú Fr. Miko, R. Krajčovič, P. Ondrus, Š. Ondruš, M. Darovec, M. Šalingová, V. Budovičová a i.). V nich je budúcnosť slovenskej jazykovedy, ktorá chce slúžiť ľudu.

JOZEF RUŽIČKA

POUŽÍVANIE SPOJKY *aby* V SPISOVNEJ SLOVENČINE

Spojka *aby* je jednou z najpoužívanejších podrad'ovacích spojok spisovnej slovenčiny. Používa sa v rozmanitých podrad'ovacích súvetiach. Uvádzajú sa ňou rozličné príslovkové vedľajšie vety, najmä cieľové (účelové), dôsledkové a účinkové vety, ďalej predmetové, podmetové a prívlastkové vedľajšie vety. Zatiaľ čo v príslovkových vetách sa spojka *aby* používa bez ohľadu na význam slovesa v prísudku nadradenej vety, v ostatných vedľajších vetách význam slovesa v prísudku nadradenej vety je rozhodujúcim činiteľom pre voľbu spojky *aby*. Z toho vyplýva, že spojka *aby* v prvom rade vyjadruje cieľový (účelový) vzťah medzi vetami v podrad'ovacom súvetí. Zároveň treba ešte pripomenúť, že spojka *aby* je základnou cieľovou (účelovou) spojkou spisovnej slovenčiny.

Cieľová (účelová) veta so spojkou *aby*.

Podrad'ovacia spojka *aby* sa používa v základnom význame v cieľových (účelových) vedľajších vetách. Týmito vedľajšími vetami sa spravidla vyjadruje dej, ktorý sa má dosiahnuť vykonaním deja nadradenej vety. Tak napr. v súvetí *Obrátil som sa k obluku, aby som si obzrel krásne Považie* (Čajak) dej hlavnej vety (*obrátil som sa k obluku*) sa koná iba preto, aby sa mohol uskutočniť dej vedľajšej vety (*aby som si obzrel krásne Považie*).

Cieľovou (účelovou) vetou sa teda vyslovuje skutočná príčina nadradenej vety práve tak ako príčinnou vedľajšou vetou, no s tým rozdielom, že cieľová (účelová) veta obsahuje príčinu nasledujúcu po deji nadradenej vety, zatiaľ čo príčinnou vetou sa vyslovuje skutočná príčina predchádzajúca pred dejom

nadradenej vety.¹ S tým, že aj cieľová (účelová) veta vyjadruje skutočnú príčinu deja svojej nadradenej vety, súvisí, že v rámci nadradenej vety môže (ale nemusí) byť odkazovacia príslovka *preto, zato (iba preto, iba zato, len preto, len zato)*. Uvedieme si niekoľko takýchto príkladov:

Účasť svedkov je predpísaná zásadne *preto*, a by sa právny úkon dal dokázať. (Luby) — Čo ja chcem, to sa stane — a voly nepredáva nik *preto*, a by sa napil. (Timrava) — *Preto* drží kováč kliešte, a by sa nepopálil. (prísl.) — Veď som ti *zato* dala napredok plácu, a by si mi môj zhotovila najskôr. (Timrava) — *Zato* som vás dal predvolať, a by vám bolo oznámené, že nemôžete i slúžiť, i byť babou v dedine. (Timrava) — Všetko, čo nám zakázal, zdalo sa, že zakázal *iba preto*, a by sme to náročky spravili. (Jančová) — Ale Ondrejov smiech bol inakší, usmieval sa *len preto*, a by si trochu udobril Marku. (Gabaj)

Keďže cieľovou (účelovou) vetou vyslovujeme príčinu, ktorá nasleduje po deji nadradenej vety, umiestňuje sa cieľová (účelová) veta spravidla za svoju nadradenú vetu. Cieľová veta býva pred svojou nadradenou vetou *iba vtedy*, ak si to vyžaduje významové členenie celej výpovede.

A by sa nedokaličil, nuž len radky rozhadzoval... (Tajovský) — A by v týchto prípadoch mohli byť usporiadané veci takejto osoby bez dôkazu jej smrti, možno použiť inštitúciu vyhlásenia za mŕtveho. (Luby) — A by ste však pri svojom záslužnom podujatí nevyšli na psí tridsiatok, a by ste do kroniky predsa mohli koľko-toľko napísať, vynasnažím sa rozpomenúť na všetko... (Jilemnický) — A by takáto vzájomnosť sa uskutočnila, treba organizovať našské kníhkupectvá... (Vlček)

Z tých istých príčin sa cieľová vedľajšia veta niekedy vkladá do hlavnej vety.

Žena, a by len vyhovel mužovi, išla. (Čajak) — Jerguš, a by vtáčka nezastrašil, pobral sa hore dvorom k zajačím klieťkam. (Ondrejov) — Zo dvaja sa aj zasmiali a Vozár, a by neostal v hanbe, hneď priložil. (Plávka)

Pretože spojka *aby* je základnou cieľovou (účelovou) spojkou, výskyt cieľových (účelových) viet so spojkou *aby* sa neviaže na význam slovesa v prísudku nadradenej vety. Vidieť to z nasledujúcich príkladov:

Vanovský mu vyjavil, že prišiel, a by si vypýtal jeho dcéru za manželku. (Vanjanský) — Ráno, po oríadení izby mali sme za chvíľu pokoj od detí, lebo pochytili Zuzku, a by sa s nimi hrala. (Šoltésová) — No, poďme už, a by sa nám ušlo miesta. (Kukučín) — A Božka počala odstupovať, a by Jožko nepovedal nič, za čo by sa musela červenáť. (Tajovský) — Ohlásil sa u hajtmána, a by bola pomoc. (Kukučín) — Čo mali robiť? Vstúpili dnu, a by si za chvíľu odýchli. (Čajak) — Ujst' som musela od neho, a by nevidel moje slzy, nepočul moje kvíľby. (Vansová) — Iľa i dvercia na dvore z a b u d l a z a m k n ú ť, a by Paľo tade prešiel do dvora. (Timrava) — Vždy sme sa v taký čas primkli k sebe, a by sme premožli strach. (Švantner) — Psov pán horár dnu nevypustil, a by sa vrah nerozmaznali a navykli na zimu. (Ondrejov) — Vstávam z postele, a by som aspoň trochu zaplašila smútok — idem k obloku. (Jančová) — Hrdinov pochovali s vojenskými poctami nad briežkom, a by vrah mali výhľad a každému zostali na očiach. (Tatarka) — Ustavične pozerá na mňa, a by sa ku mne dostala. (Jesenský) — Ženičky ten dub ohrýzali, a by ich zuby neboleli. (Tatarka) — Dobré ich na d ť g á slamou, a by sa ani trochu zimy dnu nedostalo. (Gabaj) — O d ť í s k a stuhnuté telo, a by sa mohol dostať i do vrecák nohavic, ale ani tu nič nenašiel. (Plávka) — Pamätaj si, že bez komunistov by naši vrchovci ešte sto rokov ražovicu pálili a predávali by ju po okrese, a by sa ako-tak udržali pri

¹ Takýmto spôsobom triedi príslovkové určenie príčiny ako aj všetky príčinné vedľajšie vety v širšom zmysle slova Vt. Šmilauer vo svojej *Novočeskej skladbe*, Praha 1947, 310.

živote. (Hečko) — V júni začneme spolu slnečné kúpele, a by ti nebolo samému smutno. (Jesenský) — Málaktorí sa postavili na nohy, a by si udržali aspoň to, čo mali. (Krno)

Veľmi zriedkavo, a to len v odbornom štýle, sa cieľový význam vedľajšej vety zvýrazňuje výrazom *za tým účelom*, *s tým cieľom*, *s cieľom*, výrazom, ktorý síce stojí v rámci nadradenej vety, ale vždy tesne pred spojkou *aby*. Tieto konštrukcie so zosilňovacími výrazmi sa však obyčajne nepokladajú za celkom správne, pretože často postačí aj pri zdôraznení príčinného vzťahu medzi vetami odkazovacie slovko *preto*, *zato*.

Hoci je vec ľahko oddeliteľná od nehnuteľnosti, predsa ju treba pokladať za trvale s ňou spojenú, ak sa spojenie stalo za tým účelom, a by sa vec trvale užívala s pozemkom. (Luby) — Mnohé štúdie sovietskych lingvistov prekladajú sa do slovenčiny s tým cieľom, a by sa umožnilo poznanie výsledkov sovietskej jazykovedy. (Dvonč)

Spojkou *aby* sa pomerne zriedkavo v spisovnom jazyku uvádzajú aj tzv. nepráve cieľové (účelové) vety, ktoré iba formou sú podradené, ale významom sú hlavné. Takýmito vetami sa vyslovuje dej, ktorý nastal po skončení deja vysloveného v predchádzajúcej vete. Vzťah medzi vetami je zväčša zlučovaci, niekedy však doň preniká odporovací význam. Preto možno takéto vety spojiť do priradovacieho súvetia spojkami: *a*, *a potom*, *ale*, *ale potom* a pod.²

„A môžeme si aj dvojť,“ dodala Zuzka a pošla, a by viac nikdy neprišla. (Záborský) — Vodomet vysoko vyhadzoval kvapky, dvíhajúc farbistú sklenú guľku, ktorá potom padala do drôtovej siete, a by znova podňatá bola tenkým, priesvitným prídom. (Vajanský) — Sadali na drevené priečky, a by o chvíľu hrešili alebo vymysleli nový, ešte surovší žart. (Urban) — Vtedy sa prvý raz objavilo meno Martina Benku, a by sa po vojne stalo synonymom moderného výtvarného snaženia slovenského. (Wagner) — Vymyslenými historkami zveličuje ukrutnosť úbohého Shylocka, a by ho o chvíľu obrátila zas na posmech. (Letz) — Keď z jari vyletíš z brázd, a by si padal do nej naspäť zlatým dažďom spevu, azda zastanem na kopci... (Kréméry)

Dôsledková veta so spojkou *aby*.

Dôsledkovou vetou sa vyjadruje dej, ktorý je odôvodnený dejom (výrokom) predchádzajúcej vety. Dôsledkový vzťah sa obyčajne vyjadruje paratakticky, pričom na čele dôsledkovej vety bývajú spojovacie výrazy *preto*, *a preto*, *teda*, *a teda*, *tak*, *a tak*, *takže*. Vety spojené dôsledkovým vzťahom spájajú sa teda do priradovacieho súvetia.

Veze sa prvý raz mašinou, preto je taký zjašený. (Zúbek) — Betka podišla niekoľko krokov bližšie, takže stála na dva kroky od Adama. (Jégé)

Uvedené súvetia pokladáme za priradovacie, i keď vzájomný vzťah medzi vetami v nich je určovací (obrátенý príčinný čiže dôsledkový). Parataktické vyjadrenie dôsledkového vzťahu je v spisovnej slovenčine veľmi bežné.

² Podradovacia spojka *aby* sa nemá používať v takýchto súvetiach, pretože sa ňou dodáva súvetiu zmysel, ktorý súvetie v skutočnosti nemá. Treba aj v tomto prípade dbať o to, aby sa vzťah medzi vetami v súvetí vystihoval vždy správnou spojkou, aby význam spojky bol v súlade so vzťahom medzi vetami. Súvetie *Zuzka odišla a nikdy viac sa nevrátila* je oveľa zreteľnejšie ako súvetie *Zuzka odišla, aby sa nikdy viac nevrátila*. Podobne jasnejšie je súvetie *Dieťa sa utišilo, ale o chvíľu sa zas rozplakalo* ako súvetie *Dieťa sa utišilo, aby sa o chvíľu zas rozplakalo*.

Dôsledkový vzťah možno však vyjadriť aj hypotakticky, a to pomocou spojky *aby*. V takomto podrad'ovacom súvetí nadradenou vetou sa vyjadruje príčina a podradenou vetou so spojkou *aby* dôsledok. Podradenú vetu možno často zameniť obsahovo rovnocennou hlavnou vetou so spojovacími výrazmi *preto*, *a preto* a *pod*.

V podrad'ovacom dôsledkovom súvetí nemožno pozmeniť poradie viet: podradená veta vždy nasleduje po svojej nadradenej vete.³

Má azda povedať, a by sa celý svet smial na nej? (Timrava) — Dačo sa už nájde, a by si nemusel rukovať... (Zúbek) — Buď za mladi starcom, a by si na starosť bol mládencom. (prísl.) — Blázon chodí nahatý, a by umrel bohatý. (prísl.) — Robota nie je zajac, a by ušla. (prísl.) — „Nie som malé dieťa, a by si ma na ruky bral!“ skríkla vzmuziac sa. (Timrava) — Veď či ste už všetky zaopatrené, a by som ja mohol umrieť? (Tajovský) — Profesori nie sú regrúti, a by sa ľakali panovačného tónu miestnych vojenských veličín... (Letz) — A tento hlupák musel prísť, a by nás rozdvojil. (Jesenský)

Účinková veta so spojkou *aby*.

Účinkovou vedľajšou vetou sa bližšie určuje prísudok nadradenej vety, a to v tom zmysle, že sa vo vedľajšej vete uvádza dej, ktorým sa naznačí miera skutočnej alebo možnej platnosti prísudku nadradenej vety.

Prísudok nadradenej vety býva niekedy bližšie určený príslovkou alebo zámenom miery, čím sa signalizuje obsah a charakter nasledujúcej podradenej vety. V tejto úlohe sa používajú najmä slová: *tak*, *práve tak*, *toľko*, *natoľko*, *dosť*, *príliš*, *taký*.

Tak žime, a by bolo i neba i chleba. (prísl.) — To ma namrzelo i prihovoriť som sa k Važťanovi hlasne, tak, a by každý počul... (Čajak) — Už sa tak netráp pre nás, neodtrhaj si od úst, a by si, Bože, neochorel. (Tajovský) — Nemáš toľko ješť, a by ti brucho puklo. (prísl.) — Boli to dosť vysoké školy pre chlapa, a by sa niečo naučil. (Hečko) — Mával rukou a uškrnul sa, lebo mu zišlo na um, že jeho neter má iba pätnásť rokov a že je príliš mladá na to, a by jej onikali. (Krno) — ... a dievky boli akiste dosť rozgúrané, a by ich ten chrchliakov spev poštekli, kde sú najcitlivejšie. (Chrobák) — Ale je každý taký blázon, a by vyžrádzal svoje bohatstvo? (Kukučín) — Vedela, že fazuľa nie je taká teplá, a by ublížila. (Ondrejov) — Nie sme takí blázni, a by sme všetko od seba dali! (Timrava) — A ani vy nie ste takí hlúpi, a by ste šli žalovať. (Tatarka)

Účinkové vety sú istým typom spôsobových viet. Preto k nim možno pričleniť aj také príslovkové vety so spojkou *aby*, v ktorých sa vyslovuje, že sa dej nadradenej vety uskutočnil alebo neuskutočnil bez deja podradenej vety. V nadradenej vete sa môže, ale nemusí signalizovať obsah a druh podradenej vety výrazom *bez toho*.

Ani slaninu nenačala, hoci túžila ovlažiť si ňou ústa, a šla z tohto sveta bez toho, a by ju čo len okúsila. (Timrava) — Starý otec ani neprešiel popri ňom, a by ho po tej peknej srsti nepohladkal a neprihovoriť sa mu. (Jančová) — Ani jeden deň neminul, a by si o tej udalosti i horný i dolný koniec dediny nerozprával. (Čajak) — Neminie týždňa, a by niečo nevyparatili. (Hečko)

³ Dôsledkovú vetu so spojkou *aby* poznáme a tým aj odlišíme od cieľovej (účelovej) vety tak, že môžeme do nej vložiť bez zmeny zmyslu vety (súvetia) zdôrazňujúci výraz *v dôsledku toho*. V rámci nadradenej vety obyčajne nemožno použiť nijaké zdôrazňujúce slovo, ktorým by sa naznačil charakter podradenej vety.

Podmienková veta so spojkou *aby*.

Spojka *aby* sa v nárečiach a pomerne veľmi zriedkavo aj v reči umeleckej literatúry používa v príslovkových vetách podmienkových. V týchto vetách má teda spojka *aby* taký význam ako spojka *keby*.

A by sa tá láska na brali rodila, nejedna panenka hlavu by zlomila. (pies.) — Ej, a by som ja na to dbala, nikdy by sa nevydala. (pies.) — A by nie ten chorý, včera by sa bolo zle porobilo. (Kukučín) — Ani my by sme neradi, a by ste cudzích museli potrebovať. (Tajovský)

Používanie spojky *aby* v týchto súvetiach treba pokladať dnes za čisto ľudové; možno ju využiť ako štylizovaný prostriedok.

Predmetová veta so spojkou *aby*.

Spojku *aby* sa veľmi často uvádzajú predmetové vety. Voľba spojky *aby* v týchto vetách závisí však od významu slovesa (alebo iného výrazu) v prísudku nadradenej vety.

Slovesá, ktorých predmet možno vyjadriť vedľajšou vetou uvedenou spojku *aby*, rozčleňujú sa na niekoľko sémantických (významových) skupín. Vcelku sú to slovesá, ktorými sa vyjadruje v rozličných odtienkoch prejav vôle, aby sa uskutočnil alebo neuskutočnil dej podradenej vety.⁴

1. Pri slovesách vyjadrujúcich oznámenie môže byť predmetová veta so spojku *aby* len vtedy, keď sa vo vedľajšej vete vyjadrený dej má uskutočniť z vôle agensa hlavnej vety alebo z vôle niekoho iného, ale nikdy nie z vôle agensa deja podradenej vety. V každom prípade ide tu potom o rozkaz, zákaz, želanie, prosbu, radu a pod. niekoho, aby agens deja podradenej vety vykonal alebo nevykonal tento dej.

V prísudku nadradenej vety najčastejšie sú tieto slovesá: *vraviť, povedať, hovoriť, oznámiť, odkázať, namietat, vysloviť, upozorniť, vyložiť, dať na známosť, ukázať, mať niečo proti niekomu, byť tej mienky* a pod. Uvedené slovesá sa v týchto prípadoch nepoužívajú v základnom význame, pretože okrem oznámenia vyjadruje sa nimi aj prejav vôle. Ak sa tieto slovesá používajú v základnom význame, t. j. ak uvedený modálny význam nie je prítomný, používa sa pri nich predmetová veta so spojku *že*.⁵

Nuž veru sme sa my nahnevali, pušky sme poodhadzovali a kapitánovi p o v e d a l i,

⁴ V súvetiach, ktoré majú predmetovú vetu so spojku *aby*, podobne ako v ostatných podradovacích súvetiach s predmetovou vetou, obyčajne sa v rámci nadradenej vety nevyjadruje vecný predmet zasahovaný dejom nadradenej vety. Pravda, v rámci nadradenej vety veľmi často býva osobný predmet, obyčajne vyjadrený podstatným menom alebo zámenom v datíve alebo v akuzatíve.

Vecný predmet v rámci nadradenej vety vyjadrený pádom zámena *ten, tá, to* treba v každom prípade pokladať za formálny predmet, ktorým sa jednak signalizuje charakter nasledujúcej podradenej vety, jednak sa zvyrazňuje väzba slovesa v prísudku nadradenej vety. Napr.: *Len to chcem povedať, švagor, prepáčte, a by ste sa nedávali do oviec, kým sa dlžob nestrasiete.* (Timrava) — *Keď sme sa vtedy vracali z dispozície domov, musel som stále myslieť na to, čo mi Adam hovoril.* (Jilemnický) — *Gazdovia nemali nič takého proti tomu, aby bolo všetko ináč...* (Tatarka).

⁵ Tento rozdiel vo význame uvedených sloviac je zrejmy napr. v týchto vetách: *Hovorím ti, že neprídem.* — *Hovorím ti, aby si prišiel.*

a by bol vojakom kto chce, že my nebudeme. (Kalinčiak) — A keď príde mať, povedz jej, a by ťa so Števkom vzala do Kubína. (Jančová) — Sluša označuje, a by z každého domu išiel jeden chlap alebo žena na Váh ku Vrbinke. (Rázus) — Pán učiek vám dal odkázať, a by to len všetko ostalo. (Kalinčiak) — Dievčaťu múdre vyložila, a by šlo spať... (Tajovský) — Syn je tej mienky, a by pozvali don Roka modliť sa za smrť tichú a blahoslavenú nad umierajúcim. (Kukučín) — Kričali sme na parobka, a by psov odvolal... (Tajovský) — Medzitým pani sama ukázala mu jednoducho snečnikom, a by zahol dohora. (Kukučín) — Nedarmo vraví príslovie, a by šuster sedel na svojej trojnohe. (Jesenský)

Temer všetky súvetia tohto druhu možno pokladať za nepriamu reč. Pri ich zmene na priamu reč sa formou vety v priamej reči zvýrazní, že ide o rozkaz, želanie, radu a pod.

Kričali sme na parobka: „Odvolajte psov!“ — Kapitánovi sme povedali: „Nech je vojakom kto chce!“ — Dievčaťu múdre vyložila: „Chod spať!“

2. Predmetová veta so spojkou *aby* závisí od sloviess, ktorými sa priamo vyjadruje rozkaz, nariadenie alebo zákaz konať dej vyslovený v podradenej vete. Sú to najmä slovesá: *kázať, rozkázať, prikázať, nariadiť, naručiť, nakladať, klásť na srdce, veliť, určiť, zakázať* a pod.

Pán Potocký kázal, a by bolo ticho, a všetci umkli, ako Nemci pri mäse. (Kalinčiak) — Žibrienka rozkázala, a by sa v uličke, kde pán inžinier býva, o minútu dlhšie bubnovalo a o škálu vyššie dávalo na známosť. (Jesenský) — Prikázal mi, a by som otcovi povedal, že je tam, že čaká. (Moric) — Kladiem vám na srdce, a by ste sa aj vy pridržali takéhoto zámeru. (Jilemnický) — Reptiš mu nemohol zakázať, a by si plnil povinnosti zásobovateľa odriadu... (Tatarka)

3. Podobne od sloviess, ktorými sa vyslovuje výzva konať niečo, závisí predmetová veta so spojkou *aby*. Sú to napr. slovesá: *vyzvať, volať, ohlásiť, vábiť, pokynúť, zvädzať, ponúkať* a pod.

Mohol ma vyzvať, a by sme šli hoci do pekla jazerného, bol by som ho vyprevadil. (Chrobák) — Volali ho, a by sa ponáňal, lebo treba utekať. (Ondrejov) — O chvíľu však prišla sama Belka k nám a volala Elenku, a by šla s ňou do prednej divať sa von oblokom. (Šoltésová) — Ako z ich reči vyrozumel, Janko ho prišiel ohlásiť, a by šiel s ním do hory. (Plávka) — Ach, tu nešlo o presvedčenie, bola to skôr ziskuchtivosť, ktorá u nás zvädzala jednotlivcov, a by využívali možnosti. (Jilemnický) — Balsazár ešte raz pokynul rukou, a by si sadli. (Figuli) — Len čo ponúkla Maru, a by si sadla, už stála vo dverách i Julka. (Skalka) — Keď Konôpka videl, že Adam žiadostivo obzerá kone, nuž mu ponúkol, a by si sadol naň... (Jégé) — Tetky mu vypovedali, a by sa u nich viac neukázal. (Jesenský)

4. Slovesá, ktorými vyjadrujeme napomínanie, radu, odporúčanie, návrh, výstrahu, mávajú pri sebe tak isto predmetovú vetu so spojkou *aby*. Sú to najmä slovesá: *radiť, poradiť, odporúčať, navrhovať, odrádzať, vystríhať* a pod.

Vysokí magnáti radili panovníkovi, a by tak snadno neodpúšťal... (Janšák) — Štefan nám poradil, a by sme najprv vystriehli, kam bociany chodievajú, a a by sme tam na ne počkali (Romanovský) — A vám, čo ešte máte šiju voľnú, odporúčam, a by ste si len predstavili seba zaseknutého ako psa medzi dvermi. (Chrobák) — Navrhujem, a by štáb s okamžitou platnosťou vylúčil šoféra Mateja Pechu z Priehrady mládeže. (Mináč) — Tristo hrmených — kto vám to napískal, a by ste prišli ku mne? (Jilemnický) — Napomenul som ho, a by si dal pozor. (Bešeňovský) — „Napomínam vás, pán prisediaci, a by ste čušali,“

nahnevá sa Púplava. (Hečko) — Keď hlásnik na veži oznámil, že odbila desiata hodina, a vystríhal ľudí, a by opatrovali svetlo, oheň, Sochor odbočil z cesty ku kostolu. (Krno)

5. Hojnú sú predmetové vety so spojkou *aby*, ktoré závisia od sloviess vyjadrujúcich nátlak alebo pôsobenie na niekoho. Sú to najmä slovesá: *nútiť, donútiť, prinútiť, mať k niečomu, priprieť, prisiliť, primusiť, hnať, naháňať, zahnať, súriť, durieť, popudzovať* a iné. Sem možno priradiť aj sloveso *presvedčať*. Podobne aj sloveso *prehovárať*.

Bolo v nej čosi, čo človeka nútilo, a by sa mu zdôveril. (Kukučín) — Na druhej strane donútil pán poddaných, a by kupovali jeho produkty. (Janšák) — Peter zastal v chôdzi a prinútil tak aj ženu, a by zastala. (Mináč) — A keď ju ešte i mať mala k tomu, a by šla za mužom, zniesla z povaly kufor... (Mináčová) — Konečne pripravil otca, a by mu ešte on napísal. (Tajovský) — Pripadných kupcov zo susedných obcí zahnal, a by poddaný nemohol im svoje výrobky odpredať. (Janšák) — Tomáš sa usadil v otvorenom koči a súril fiakristu, a by čím skôr pohol. (Zúbek) — „Choď ty,“ rozkázal Smaženík mladšiemu mestskému sluhovi, „len zhurta na nich, a by sa hneď a zaraz obliekli, že im to rozkazuje richtár...“ (Jesenský) — Presvedčte brigády, a by sa zaviazali na termín. (Tatarka)

6. Predmetové vety so spojkou *aby* závisia aj od sloviess, ktorými sa vyjadruje prosba a žiadosť. Sú to napr. slovesá: *pýtať, popýtať, prosiť, poprosiť, naprosiť sa, žiadať, požiadať, vyžadovať, domáhať sa, modliť sa, modlikať* a iné.

Až konečne som sa rozhodol vybrať sa do jej kraja a popýtať ju, a by sa stala navždy mojou. (Figuli) — Neprosila ho, a by jedol, alebo a by rozveselil sa vínom. (Timrava) — Raz ma tam našla plakať mať a poprosila učiteľa, a by mi inde dávali jesť. (Jančová) — Čo som sa ho naprosil, a by mi ich zaplatil. (Čajak) — Iba keď sa otec ukázal, hneď prešla odo mňa k nemu a žiadala, a by ju bral na ruky. (Šoltésová) — Mohli by ho požiadať, a by ich napísal ešte raz... (Hečko) — Pomery v obci vyžadovali, a by sa občanom šiblo niečo medzi oči. (Hečko) — „Takáto robota sa mu iste veľmi páčila,“ povedala a hneď sa aj domáhala od starej matere, a by mu chytrou rozprávala, ako to tú železnicu stavali. (Jančová) — Tomáš začal modlikať, a by ho vzal aspoň raz so sebou. (Zúbek) — Modli sa, a by som sa skorej vyvrátil, ak chceš mať majetok... (Tajovský)

7. Predmetové vety so spojkou *aby* používame aj pri slovesách, ktorými sa vyjadruje poskytnutie pomoci alebo naopak stávanie prekážky. Sú to slovesá: *pomôcť, napomôcť, umožniť, brániť, prekážať, zabraňovať* a pod.

Aj oni si to vezmú za svoj záväzok, pomôžu nám, a by sme prv prerazili z obkľúčenia. (Tatarka) — Tento príklad nám umožní, a by sme pochopili lom vlny na rozhraní prostredia. (Hajko) — Ona najväčšmi bráni, a by si vzal Katu... (Timrava) — Nechal nás... a pre nič pre iné, iba že mu mama zabraňovala, a by sa po nociach plietol. (Timrava) — Hoci bol Linczenyi veľkým maďarónom, neprekážalo to Žabkovi, a by sa naň v agrárnických veciach s dôverou neobracal... (Krno)

8. Predmetová veta so spojkou *aby* závisí často aj od sloviess, ktorými sa vyjadruje niečí záujem, úsilie, starostlivosť o to, a by sa uskutočnil dej podradenej vety. Sú to napríklad tieto slovesá: *dbať, záležať, stáť o niečo, usilovať sa, biť sa o niečo, postarať sa, starať sa, zariadiť, dokázať, robiť, dávať pozor, mať sa na pozore, konať* a iné.

Ona jediná mu mohla nosiť jedlo a dbať o to, a by sa Ustiga dobrovoľne ne-usmrtil hladom. (Figuli) — Záleží mi na tom, a by sme ich získali pre našu vec. (Zúbek) — Ženy ako husi, iba o to stoja, a by sa mohli plačkať... (Timrava) —

Musel som sa biť o to, a by mi povolili väčšiu sumu peňazí na jeho vybudovanie. (Skalka) — „A vy, starý, dávajte pozor, a by sa mu nič nestalo,“ prihovoriť sa Tomášovi. (Ondrejov) — Sovietsky sväz sa stará, a by tento prostý človek rástol. (Z. Jesenská) — Ľudia zriedkakedy postarajú sa o to, a by hojili rany. (Čajak) — Rozhodol sa: pôjde k železnici. A začal si konať, a by mu to iste prišlo. (Tajovský) — A veľmi jasne som si uvedomila, že sa mu všetko podarí, ak dokážem, a by ma tieto tváričky mali rady. (Jančová) — Prosím zariadiť, a by proces komunisti prehrali. (Krno) — Alebo ak sa generál bojí, treba dosiahnuť, a by vojaci boli smelí, tak bude smelý aj generál. (Jesenský) — Zvíera to neurobí, a by menilo deň na noc a noc na deň. (Jesenský)

9. Slovesá vyjadrujúce dovolenie, súhlas si tak isto vyžadujú predmetovú vetu so spojkou *aby*. Sú to najčastejšie tieto slovesá: *dať, dovoliť, dopustiť, súhlasíť, pristáť*.

Daj, Bože, a by ju tak dokončili, ako bola začatá! (Tajovský) — Dovoľte, a by som si sadol. (Jesenský) — No zas zbadá na nej čosi, čo mu nedovoľuje, a by sa jej priblížil... (Kukučín) — Nemohlo predseda dopustiť, a by lekár krivdil starej materi, ktorá sa tak veľmi oň starala. (Jančová) — Chlapi síce sa znášajú, oni pristali, a by gazdom bol najstarší brat Paľo, ako sa i patrí, ale ženy nemôžu sa uzhnúť. (Timrava)

10. Predmetová veta so spojkou *aby* sa používa aj pri slovesách, ktorými sa vyjadruje túžba, želanie a očakávanie. Sú to napr. slovesá: *túžiť, želať si, priať si, žičiť si, čakať* a iné.

A keďže túžili predovšetkým po tom, a by našli aspoň armádu pištoľu..., odvažovali sa na také miesta, ktoré dospeli ľudia dosiaľ neprekutali. (Jilemnický) — Bolože plaču, prosenia, kým sme ho prehovorili, že veď, božechráň, že si my ani zdáleka nežičíme, a by on umrel, len a by si oddýchol. (Tajovský) — „Čujme!“ vyleť z Mikulu, ktorý už ledva čaká, a by si mohol povedať svoje. (Hečko) — Tvrdo čakám, a by bol väčší a múdrejší... (Šoitésová)

Sem možno priradiť aj slovesá *zdržať sa, odolať*, ktorými sa vyjadruje premáhanie túžby alebo želania. Treba tu pripomenúť, že v predmetových vetách po týchto slovesách je prísudok vždy záporný.

Nezdržala som sa, a by som do neho nenazrela. (Jančová) — Musel som sa zdržiavať, a by som sa nehodil na neho od chrbta a nepridusil ho na zem. (Figuli) — Borbír bol pyšný na svoj zemiansky pôvod a nemohol odolať, a by sa nepochváľil, že on je veru zeman. (Tallo)

11. Predmetová veta so spojkou *aby* sa používa za istých okolností aj pri slovese *chcieť*. Pravda, sloveso *chcieť* tvorí nerozložiteľné spojenie s pripojeným slovesom v neurčitku, ak činiteľ obidvoch dejov je ten istý a je podmetom vety. Napr.: *Chlapci chceli ísť do hôry*. Ale ak činiteľmi týchto dvoch dejov sú rozličné osoby, používame pri slovese *chcieť* vedľajšiu vetu so spojkou *aby*.

Prečo toto chlapča chcelo, a by Jurko ostal zbojníkom? (Jančová) — „Hm,“ odpovie Ondrej pokojne, „a prečo chcete, a by som tak volal ako vy?“ (Kalinčiak) — Či už chcete, a by som umrel? (Tajovský)

Iba výnimočne sa používa vedľajšia veta namiesto neurčitku aj vtedy, keď činiteľ obidvoch dejov je ten istý.

A ty, ktorému chcem, a by som patrila, chceš ju poškrvniť ako lotor? (Figuli)

Vedľajšia veta so spojkou *aby* sa používa aj vtedy, keď pripojený dej sa vyjadruje jednočlennou vetou.

A my chceme, a by ti bolo lepšie ako materi za mladi. (Jančová)

12. Podobne aj pri slovesách *bát sa, obávať sa, strachovať sa, triasť sa* býva predmetová veta so spojkou *aby* iba za istých okolností, totiž len vtedy, ak dej vedľajšej vety je záporný.

Bojí sa, a by pri prechode nedostal guľku odzadu alebo nemeckú odpredu. (Jilemnický) — Mamka sa naozaj obávala, a by chlapec, prudko rastúci, nehladoval... (Zúbek)

13. Predmetová veta so spojkou *aby* závisí niekedy od slovíec a iných výrazov, ktorými sa vyslovuje možnosť, schopnosť, potreba alebo právo konať niečo. Sú to napr. slovesá a výrazy: *zaslúžiť si, byť hoden, potrebovať, je potrebné, mať odvahu, je čas (niet času), je príležitosť, mať podmienku, stačiť, oprávňovať, legitimovať* a mnohé iné.

Za celý večer mu šesť ráz spomenula, že by si jej muž zaslúžil, a by ho spravili školským inšpektorom. (Krno) — Nebol hoden, a by som nosila jeho dieťa... (Jančová) — Nie je potrebné, a by zakladací akt bol vystavený písomne, hoci spravidla sa tak stáva. (Luby) — A by zaklopal naň, nemal odvahy, i stojí tam v rozpakoch so sklonenou hlavou ako stĺp. (Timrava) — ...ešte nebolo času na to, a by bol daný predpis na nové pomery a javy. (Luby) — Dcéru učese o dvanásť, ale nestačí, a by sama seba učesala. (Jesenský) — Odporovateľný úkon je chybný a táto chyba legitimuje stranu, a by jeho platnosť odporovala. (Luby)

Prívlastková veta so spojkou *aby*.

Prívlastkové vety uvedené spojkou *aby* sa používajú pomerne zriedkavo. Ich výskyt sa viaže na dve okolnosti. Jednou z nich je význam podstatného mena rozvitého prívlastkovou vetou so spojkou *aby*; druhou zasa konštrukcia nadradenej vety bez ohľadu na význam podstatného mena rozvitého takouto prívlastkovou vetou.

Podstatné mená, ktoré možno bližšie určiť prívlastkovou vetou so spojkou *aby*, sa rozčleňujú do niekoľkých menších významových skupín. Tu treba poznamenať, že väčšinu týchto podstatných mien možno bližšie určiť aj neurčitkom.

1. Najčastejšie sa prívlastkovou vetou so spojkou *aby* rozvíjajú podstatné mená, ktorými sa vyjadruje *želanie*. Sú to podstatné mená: *želanie, prosba, žiadosť, požiadavka*. Pri týchto podstatných menách sa používa vedľajšia veta vtedy, keď činiteľ druhého deja nie je ten istý ako činiteľ deja vysloveného v prísudku nadradenej vety. Ináč sa používa infinitívny prívlastok.

Zbadal som, že je to *želanie*, a by som zmizol. (Bešeňovský) — Básni dal názov „Červený svet“ a poslal ju ešte s druhou básničkou do časopisu evanjelickej mládeže „Nový rod“ s *prosbou*, a by mu obe uverejnili. (Krno) — I hneď obrátil sa ku mne so *žiadostou*, a by sme dali spraviť „taký velicizný, velicizný lebrík“. (Šoltésová) — Najdôležitejšia časť rezolúcie bola *požiadavka*, a by vláda bezodkladne uzavrela mier... (Zúbek)

2. Podobne často sa prívlastkovou vetou so spojkou *aby* rozvíjajú podstatné mená, ktorými sa vyslovuje *rozkaz, zákaz* alebo *výzva*. Sú to najmä podstatné mená: *rozkaz, príkaz, nariadenie, povel, pokyn, znamenie, zákaz, výstraha, výzva, napomenutie* a pod.

Hlavný slúžny dal žandárom *príkaz*, a by Greguša ihneď zatkli pre poburovanie a protištátne reči. (Zúbek) — Hoci manifestácia bola pokojná a dôstojná, jednako policajný kapitán vydal *rozkaz*, a by sa zhromaždenie rozišlo. (Zúbek) — Dal Tomášovi *znamenie*, a by rýchle zmizol. (Zúbek) — O chvíľu zas Ivan trieskou

bil Treffa a tiež neposlúchol napomenutie, aby to nerobil. (Šoltésová) — Obraciam sa k robotníckej triede a celému pracujúcemu ľudu miest a vidieka s výzvou, aby sa bez rozdielu politickej a národnej príslušnosti zomkol do pevnej, neroztrasej jednoty. (Krno) — Často mu ho pripomínala s výstrachou, aby sa v budúcnosti na nič podobného neodvažoval. (Letz)

3. Prívlastková veta so spojkou *aby* je častá pri podstatných menách *túžba*, *nedočkavosť*, *nutkanie*, *pokúšenie*, *ideál*.

Z jej očí vyčítal jediná túžbu: aby otca čím skôr zhltila čierna zem a aby dostala jeho majetok... (Krno) — Túžba po stretnutí so svojimi drahými, nedočkavosť, aby im porozprával všetky zážitky... (Zúbek) — „Musím vydržať!“ šepce si, keď v sebe premohol mocné pokúšenie, aby sa vrátil na budúci deň domov... (Zúbek)

Sem patria aj podstatné mená *obava*, *strach*, pri ktorých však môže byť iba záporná prívlastková veta so spojkou *aby*.

Začal sa ho zmocňovať strach, aby niekto nevošiel a nepočul to clivé huckanie. (Urban) — Dostali zaiste strach, aby nemali vytriasačky... (Bešeňovský) — Pôvodné vymienenie úrokov na zmenke bolo zakázané z obavy, aby nebola zneužitá na vymienenie úžernických úrokov. (Spišiak)

K týmto podstatným menám sa pripojujú aj podstatné mená *radosť*, *potešenie*, po ktorých tak isto býva prívlastková veta so spojkou *aby*.

Števkó, tys' múdry, všetko sám chceš vykonať, a mne nedopraješ radosti, aby som ich milosti obslúžiť mohla... (Kalinčiak)

4. Prívlastková veta so spojkou *aby* býva aj pri podstatných menách *povzbudenie*, *navádzanie*, *vábienie*, *rada*, *návrh*, *ponuka*, *plán*.

Relatívnymi dôvodmi rozluky sú: ...prinútenie alebo navádzanie dieťaťa patriaceho k rodine manželov, aby spáchalo zločin alebo viedlo nemravný život. (Luby) — Oblúbil si ho najmä od večera, keď odolal Franckovmu vábieniu, aby sa šli voziť úzkokoľajnou železnicou... (Zúbek) — Tento kedysi takú radu dal jej materi, aby ju pribili na dosku... (Timrava) — Bola tu i núdza a v nej priateľ či nepriateľ, ale i tisíc ponúk diablových, aby si si vzal, čo vidíš... (Plávka) — Hlavenka súhlasil s Gregušovým plánom, aby Tomáš robil spojku medzi ním a Orešanským. (Zúbek)

5. Pomerne zriedkavo sa používa prívlastková veta so spojkou *aby* pri podstatných menách modálnych, pretože tu je zvyčajný infinitívny prívlastok.

Novým zaťažením obyvateľstva je povinnosť, aby sa vyplatili z roboty hotovými peniazmi... (Janšák) — Demokracia má platiť aj pre roľníkov, a keď títo plnia stotočne svoje dodávkové povinnosti, dožadujú sa i svojich práv, aby totiž v svojich veciach mohli rozhodovať sami v zmysle razeného hesla o vôli ľudu. (Mináč)

* * *

Prívlastková veta so spojkou *aby* býva pri rozmanitých podstatných menách v tom prípade, ak sa na obsah prívlastkovej vety poukazuje patričným tvarom zámena *ten* alebo *taký*. V prevažnom počte príkladov ide tu o záporné nadradené vety.

Toho richtára nemáte, aby sa mu ten dal. (Kukučín) — Nieto toho domu, aby sa v ňom nezakalilo. (prísl.) — Taká vec sa stane zriedkavo, aby divé husi leteli nad samými strechami. (Jančová) — Nieto takého hrnčeka, aby sa naň nenašla pokrývočka. (prísl.)

Niekedy sa však vynecháva zámeno, ktorým sa poukazuje na obsah vedľajšej vety.

Nieto dňa, a by si nemuseli ovlažiť hrdlá. (Timrava) — Nepísklo vtáča, a by mu nebol mena vedel. (Tajovský)

Pri určovaní prívlastkových viet tohto typu možno si pomôcť tak, že prívlastkovú vetu so spojkou *aby* nahradíme vzťažnou prívlastkovou vetou. To znamená, že namiesto spojky *aby* dáme vzťažné zámeno v takom páde, aký sa vyžaduje skladobnými vzťahmi v podradenej vete. Pozorujeme to na príklade:

Nieto toho domu, aby sa v ňom nezakalilo. Nieto toho domu, v ktorom by sa nezakalilo.

Podmetová veta so spojkou *aby*.

Podmetové vety so spojkou *aby* používame iba vtedy, ak nimi vyslovujeme neskutočné deje, a to myslené, chcené alebo možné. Tento charakter deja podmetovej vety sa niekedy naznačuje aj modalitou prísudku obidvoch viet, t. j. tvarom prísudkového slovesa alebo lexikálnym významom prísudkového slovesa (slova). V rámci nadradenej vety je okrem toho aj zámeno *to*, ktorým sa signalizuje druh podradenej vety. Tvar tohto zámena pokladáme potom za formálny podmet nadradenej vety.

Keby to záviselo od vlastnej vôle, a by človek bol bohatý, iste by na svete nebolo chudobných ľudí. (Zúbek) — Cítil hrdobu, že len od neho závisí, a by bol v najbohatšom dome zaťom. (Čajak) — K dovolenosti právneho úkonu vyžaduje sa, a by sa nepriečil právnemu zákazu, a by nebol proti dobrým mravom, a by sa nepriečil verejnému poriadku. (Luby) — Žabka naraz pocítil, že je jeho svätou povinnosťou ako poslancu agrárnej strany, a by Linczényiho uviedol na pravú cestu v československej otázke, preto zväšnel a začal mu vysvetľovať. (Krno) — Nevídané bolo vtedy, a by mládež verejne vystupovala s plodmi literárnymi. (Hurban) — Nie je možné, a by i najsilnejšie čerpadlá za taký krátky čas odčerpali také množstvo vody. (Plávka) — Teraz sa mu zdá, pravda, smiešnym, a by toto dieťa mohlo upútať jeho. (Kukučín) — Neprišlo jej na um, a by sa vzpierala. (Kukučín) — Druhou podmienkou platnosti kúpnej zmluvy je to, a by obsahovala dohodu strán o cene. (Luby) — Podmienka bola, a by ma pri tom nechytali. (Zúbek) — „Len to chybí, a by ste dvojaké jedlá vyvárali,“ odvetí on. (Timrava) — Nestalo sa dosiaľ, a by niekto Ili dal za pravdu. (Timrava) — Nech tak či onak — bude to vaša robota, a by ste z tých našich šarvancov vymámili presné pozorovanie... (Jilemnický) — Veď to je hlavné, a by ťa on chcel. (Timrava) — Nemá to zmyslu, a by sme sa hádali. (Mináč)

Častica *aby* v hlavných vetách.

Od podradovacej spojky *aby* treba odlišovať časticu *aby*, ktorá nespája dve vety do podradovacieho súvetia, ale stojí na čele rozmanitých samostatných viet vyslovených so silným citovým prízvukom. Zväčša je táto častica priamo na čele vety, na prvom mieste v nej, niekedy však až na druhom, ba i na treťom mieste. Tým sa však charakter vety s časticou *aby* nemení.

Častica *aby* stojí na čele označovacích viet, ktoré vyslovujeme napr. v o b a v e, že sa uskutoční istý dej, alebo v rozhorčení, že by sa mal uskutočniť istý dej.

„A by ma zmlátili,“ protestoval Jakub a odstúpil od richtára do úzadia. (Jesenský) — Synku, polámaj sneh žliebky; a by nám nie strechu... (Tajovský) — Tam a by si vždy bol klak, frak, lak. (Jesenský) — A by moje kone netrafili! (Kukučín) —

Otec a by sa podkladal synovi — to sú tie nové poriadky, čo! (Tatarka) — Nie a nie, a by upustila od svojej až úzkostlivej starostlivosti o jeho zovňajšok a ponechala to na neho! (Letz)

Podobne býva častica *aby* vo vetách, ktorými sa vyslovuje rozkaz alebo výstraženie.

„Nanka, a by ste šli jesť!“ sucho volal syn nad otcom. (Tajovský) — Kým sa rozodnie, a by mal každý naklepanú! (Timrava) — Vy zasa, a by ste na ceste pozorovali, keď ho budete ťahať! (Čajak) — Počuj, kdeže sú nám kone? A by sme nakladali. Príde gazda, a by nás nestihol pri tomto! — (Tajovský) — „Nie a by si sa ešte i ty terigal hore za pokladom,“ štuchol ktorýsi nového zvonára. (Plávka) — A by si nemusela lietať potom, keď začneme variť! (Tajovský)

Často sa používa veta *aby si vedel* pri výrokoch, ktorými sa vyslovuje rozhodnutie, spojené s pevným presvedčením.

A by si vedel, ostanem! (Tatarka) — Mňa tu nebudeš na posmech donášať, a by si vedel! (Timrava) — Dokým žijem, a by si vedel, gerpfas nemá čo hľadať v mojej garbiarni! (Krno) — Pamätám sa, kto mi pomohol pri stavbe domu, mne sa už oči otvorili a ja som za družstvo, a by ste vedeli! (Tallo)

Pomerne často sa častica *aby* (*len aby*) používa aj v želacích vetách.

Len jar a by skorej prišla, budeme mať kam vyjsť. (Tajovský) — V máji a by palica ani pastierovi neosychala. (prísl.) — Dievka moja, tomu galganovi tvojemu a by šiel hádam i niekto naproti...“ začala sama. (Tajovský) — Bodaj sa mu prekysol, a by sa mu prekysol! (Tajovský) — A tie vaše pulendy už ani vidieť nemôžem, a by ich pes žral! (Chrobák)

Častica *aby* sa môže aj zosilniť nesamostatnou časticou *-že*. Tým vzniká častica *abyže*.⁶

JÁN MIHÁL

VÝBER JAZYKOVÝCH PROSTRIEDKOV A ŠTYLISTIKA

Keď čítame našu krásnu prózu a starostlivejšie si všímame jazykové prostriedky niektorých autorov, prichodí sa nám zamyslieť nad tým, ako nezodpovedne sa u nás niekedy píše. Slová, frázy, tvary slov sa hádžu na papier len tak spakruky. Málo sa uvažuje alebo vôbec sa neuvažuje o význame jednotlivých slov, nerešpektujú sa ustálené gramatické tvary. Uznávame, že ústna norma v slovenčine kolíše ako v každom jazyku, lenže pamätajme na to, čo povedal ruský jazykovedec Vinokur, že „kolísanie ústnej normy neslobodno prenášať do tlačeného ja-

⁶ Ako vidieť zo všetkých príkladov, v každej vete so spojkou *aby*, ako aj v každej vete s časticou *aby*, *abyže* je sloveso v prísudku alebo vo vetnom základe v podmienovacom spôsobe. Pravda, podmienovací spôsob je tu vždy bez častice *by*, pretože táto častica je už obsiahnutá v samotnej spojke alebo častici. Samotná spojka *aby*, ako aj častica *aby*, ktorá vznikla z tejto spojky, vznikla totiž spojením spojky *a* s časticou *by*. Také isté pomery sú aj pri spojkách *žeby* (*že+by*), *keby* (*keď+by*).

Hej, taký je to poriadok, a by že im tristo hromov páralo do duše! (Fr. Kráľ) — „I bodajže ťa, a by že ťa!“ myslel si Ďuro. (Dobšinský, Povesti) — A by že ťa porantalo... (Hviezdoslav)

zyka“. Lenin požadoval od spisovateľov, aby sa vyjadrovali jasne, presne a koncízne (stručne a zhustene).

Slovenský jazyk prekonáva teraz prudký vývin, a preto je povinnosťou jazykovedcov, aby do tohto vývinu cieľuprimerane a sústavne zasahovali, a tak pomáhali prekonať ťažkosti, ktoré sa pritom vyskytujú. Do jazykového vývinu zasahujeme vtedy, keď čo najväčšmi podporujeme jazykovú ohybnosť a keď s jemným jazykovým citom odstraňujeme z jazyka všetko, čo sa protiví jeho duchu, čo nie je funkčne odôvodnené.

Lenže na druhej strane pravdu má i poľský lingvista A. G a w r o ň s k i, že jazyk by sa nevyvíjal, keby sa nerobili chyby. Jazyk teda nemá byť šablónou, lež nesmie byť ani rozkydaným snopom.

I to je pravda, čo napísal iný poľský slavista W. D o r o s z e w s k i, totiž že normy jazykovej správnosti majú síce ráz mechanický, no nezriekame sa ich, lebo vidíme okolo seba veľa zmätku a do očí bijúcej nedbanlivosti; ale nemôžeme sa výlučne spoliehať na normy jazykovej správnosti.

V tejto súvislosti citujem B e l i n s k é h o definíciu slohu, ktorá môže byť pre nás veľmi poučná: „Slohom rozumieme bezprostredné umenie spisovateľa používať slová v ich pravom zmysle, pričom sa má vyjadrovať zhustene, vyslovovať stručne a plodne mnoho, úzko spájať ideu s formou a na všetko udierať originálnu, samobytnú pečať svojej osobnosti a svojho ducha.“ (Citované podľa časopisu *Voprosy jazykoznanija* 1955, č. 1., str. 87.

A keď sme už u Belinského, ešte jeden výrok odporúčame do láskavej pozornosti našich spisovateľov: „V básnickom diele každé slovo musí natoľko vyčerpávať úplný zmysel, aký vyjadruje myšlienka celého diela, aby bolo vidieť, že v jazyku niet iného slova, ktorým by sa patričné slovo dalo nahradiť. (Citované podľa tohože časopisu, str. 86).

Slová v literárnom texte neklasifikujeme ani podľa genetického princípu, ani podľa princípu, ktorý delí slová na knižné a hovorové, ani podľa princípu, ktorý delí slová na literárne a neliterárne. Sme za princíp sémanticko-štylistický, t. j. požadujeme, aby každé slovo malo svoj štylistický „pas“, ako hovorí J e f i m o v v diele *O jazyke chudožestvennych proizvedenij* (str. 124).

Náš ľud má jemný jazykový čit pre významové odtienky jednotlivých slov, treba ho teda rešpektovať. Keď máme toto na zreteli, z toho, čo sme dosiaľ povedali a citovali, vyplýva, že nesmieme zamieňať napríklad slová: *cvrkať, cvrknúť* — *crkať, crknúť* — *čvrkať, čvrknúť*; *fidlikovať* — *pidlikovať* alebo *fidlikať* — *pidlikať*, *ťažoba* — *ťarcha*, *vrstovník* — *rovesník*, *vrzgať* — *vrždať* — *vrznúť*, *voňačka* — *voňavka* a pod.

A teraz uvedieme rad-radom príklady z našich najlepších autorov, z ktorých vysvitne, ako sa tie dvojice, resp. trojice slov správne používajú. Začneme slovesami *cvrkať* — *crkať* — *čvrkať, cvrknúť* — *crknúť* — *čvrknúť*: Valasi idú o ruky prísť pri dojení, tak naťahujú tie škuráty, ale naťahuj-nenatahuj, *cvrkne raz-dva* a tam už nič. (Kuk. II, 9) — Ráno idem dojiť... ledva do šochtára *cvrklo*. (Hv. VI, 39) — Začal sa prikrádať od chrbta, keď sa ozvali *prvé cvrky* v šechtári. (Kuk. XXI, 124) — Mišo *crkne slinu* štrbavým zubom. (Zech., Lietavice, 243) — *odcrkol slinu* (Zech., Lip. Maša, 8) — ... vyňal fajku z úst a *crkol slinu* štrbavým zubom. (Zech., Liet., 248) — Nebolo dosť na tom, že mi stály petrohradský dážď tiekol do topánok a *čvrkali mi nohy* v nich (Jesenský, Cestou, 174).

Z uvedených príkladov vidíme, že sloveso *cvrkať, cvrknúť* používame v súvis-

losti s dojením, sloveso *crkať* je expresívne synonymum slovesa *pluť*, čiže vyrážať slinu pomedzi horné zuby a jazyk a sloveso *čvrkať* používame, keď chceme vyjadriť zvuky, ktoré vznikajú pri chôdzi v dôkladne premoknutej obuvi. Sloveso *crkať* sa používa i v prenesenom expresívnom význame v hovorovej reči (*veďže crkni slovko dve*), ba je i expresívnym synonymom slovík *škrknúť*, *skuknúť*, *muknúť*. Z toho všetkého vyplýva, že apretor Zechenterových Lietavíc mal upraviť vetu „Ani cvrknúť viac, naničhodnica“ (148) takto: *Ani crknúť viac, naničhodnica!*; a vetu „... odcvrknúc z času na čas štrbavým zubom“ zasa takto: ... *odcrknúc z času na čas štrbavým zubom*, ako je to v Orle V, 1874, 105. Slovesá *cvrkať*, *crkať*, *čvrkať* sú onomatopoické, majú pravdepodobne spoločný základ, ale časom sa diferencovali nielen významom, lež i tvarom.

Fidlikať, *fidlikovať* — *pidlikať*, *pidlikovať*. (T v r d ý uvádza vo svojom Frazeologickom slovníku i *midlikovať* ako synonymum k *pidlikovať*, K á l a l vo svojom Slovenskom slovníku z literatúry aj nárečí uvádza okrem *midlikovať* i *žižlať*, *žužlať*; z domu poznám len *pidlikovať*, ktoré sa v okolí B. Bystrice používa ako expresívne synonymum k slovesu *stružlikať*, *stružlikovať*). Príklady z literatúry: Keď zunoval takto naprázdno *fidlikovať* (totiž hral na husliach) ... (Zech., Liet., 38) — ... celý deň ste mohli počuť zvnútra domku *fidlikovanie*. (Hrušovský, Starý Martin, 144) — ... a cudzinec hral. — Ktože to *fidlikuje*? (Karvaš, Toto pokolenie I, 155) — ... chce z neho kus odrezať ... *pitlikoval* (miesto *pidlikoval*, čo je možbyť tlačová, nie Zechenterova chyba, Nár. noviny III, č. 68). Z príkladov vidíme, že *fidlikať*, *fidlikovať* znamená hocijako hrať, najmä na husliach, kým *pidlikať*, *pidlikovať* znamená tupým nožom rezať, krájať. Teda apretor Lietavíc nemal opraviť *pidlikovať* na *fidlikovať* (str. 177), ale buď ponechať *pitlikovať*, ako je to v citovaných Nár. novinách, buď opraviť na *pidlikovať*, ako uvádzajú slovo citované slovníky. Keď apretor nerozlišuje z domu významove *fidlikovať* a *pidlikovať*, mal sa spoľahnúť na spomenuté slovníky.

Podstatné mená *vrstovník* a *rovesník* nie sú synonymá, o čom nás presvedčia doklady z literatúry: Ale, pán urodzený, pán *vrstovník* môj — lebo aj oni sú tridsaťročný — nech mi povedia, prosím ponižene, od čoho opešiveli, keď ženu nemajú. (Timrava, Zobr. spisy I, 130) — Z uvedeného dokladu jasne vidíme, že mojím *vrstovníkom* je ten, kto sa v tom istom roku narodil ako ja, kým *rovesník* je synonymom k podstatnému menu *súčasník*, napr.: Tak napísal *súčasník*, *rovesník* Bernolákov. (Zora, 1913, č. 38) — Umelec ... preniká ... hlbšie než jeho *rovesníci*. (Bujnáč—Menšík, Slov. poetika) — Správne používajú slovo *rovesník* SP, 1945, str. 356; Nár. noviny, 1942, č. 23; Slovo a tvar II, 1948, str. 35. Ďalšie doklady na slovo *vrstovník*, *vrstovníčka* nájdeme: Vans. VI, 27, 30; Čajak, Zuzka Turanová, 139; Alexy, Osudy, 168; Figuli, Babylon I, 96; Kuk. II, 8; Timr. X, 105; L. Ondrejov, Jerguš, 23; Švantner, Nevesta, 11.

A tak teda neprichodí nám iba rozlišovať podstatné mená *rovesník* a *vrstovník* i významom. *Vrstovníci* sú v jednom roku narodení, kým *rovesníci* sú vlastne súčasníci, ale nemusia byť *vrstovníkmi*, no *vrstovníci* sú eo ipso i *rovesníci* čiže *súčasníci*.

Ani slovesá *vřzgať* — *vržďať* — *vrznúť* nesmieme ľubovoľne zamieňať. Dokážeme to príkladmi: lebo nám už v hrdle *vřzga* (Kuk. XI, 173); *zvřzgali čapy* (Sládk. II, 182); *vřzgajúci* ... starý mlyn (Gráf, Žeravý bod, 124); *čižmy jej vřzgajú* (Tim. IV, 132); *vřždala* mu pod zubami (*kapusta*) (Horák, Tálíky, 18); *sneh vřždál* (Gabaj, Eva, 160); *sneh vřždál* pod nohami (Nežatický, Malí vyzveďáci, 72); *vřždí pod zubami* (Kuk. VI, 22); Pod nohami *vřždí sneh* (Fr. Král,

Bude, 134); *sneh ešte vržďal* pod čizmami (Zima, Zlato v zemi, 8); Zamrznutý *sneh vržďí* pod topánkou (Nár. nov. 1942, č. 7); *vrzli dvere* (Tomaščík, Džarkovia, 245); Tu *vrznú dvere* (Kuk. XI, 7). Spojenia *vrznú dvere*, *vrzne brána*, *vrznú vráta*, *vrzli dvere*, *vráta* nájdeme okrem iných aj u týchto spisovateľov: Horák, Legendy, 21; Jančová, Rozprávky starej matere, 57; Tim. IX, 112; Jégé IV, 37; Kuk. IV, 32, XI, 7, VI, 50; Vans., Danko a Janko, 24; Martáková-Rázusová, Tri rozprávky z neba, 85.

Slovesá *vrzgať* — *vržďať* — *vrznúť*, ako vidíme, nielen náš ľud, ale i slovenskí spisovatelia presne rozlišujú a správne používajú: vysušené alebo rozsušené predmety (topánky, čizmy, sánky, zvlače, nepomastené dvere, vráta, brána, dva dotýkajúce sa stromy za vetra) *vrzgajú*; sneh pod nohami, kyslá kapusta zo suda, najmä surová, pod zubami *vržďí* (nevřzga!); dvere, vráta, brána, bránička — *vrzne*, *vrznú* alebo *vrzgnú*. Hovorievame: *ideme, poďme jedným vrzom!* Sánky, zvlače môžu *vrzgať*, ak sú rozsušené, ale sneh pod sánkami (zvlačami), len *vržďí*, nevřzga! V Zechenterových Lietaviciach sa mali zapretovať vety na str. 39, 247, 286, 287 v tomto zmysle. Spojenia *sánky vrzgajú* a *sánky vržďia* neznamenajú to isté. Prvá veta znamená, že sánky *vrzgajú* preto, že sú rozsušené, druhá znamená, že sánky *vržďia* na snehu, vlastne sneh *vržďí pod nimi*.

I tieto slovesá sú onomatopoické, so spoločným základom, ale časom sa rozlíšili nielen tvarom, ale i významom.

O *ťažobe* a *farche*. Príklady: ... lebo v meste bez peňazí iba človeku *ťažoba* príde. (Taj. III, 79) — A na srdce privalila sa jej *ťažoba*, trpnutie, strach, neistota ... (Kuk. IV, 128, vyd. 1929) — Hnátik prišiel do richtárov, lebo s chorým je zle a zle. Eva zabudla na vlastný bôľ, čuje z izby *ťažké stony* chorého. Veľká *ťažoba od žalúdka* — a ledva sa žalúdok sprostí *farchy*, zasa smäd neuhasiteľný. (Kuk. III, 102/103, vyd. 1928) — Človeče, čo ti je? Samá *ťažoba* z teba vyzerá. (Podľa Tvrdeho cit. z Dobšinského.) Teda *ťažoba* sa používa v zmysle chorobného stavu organizmu: je mi zle, najmä od žalúdka, je mi na vracanie, chce sa mi vracat'. V tomto zmysle a teda správne používajú slovo *ťažoba* i Bodenek, Zapálené srdce, 177; Plávka, Siedmi, 11; Vans. VI, 34; Slov. nár. nov. 1845, 50, 5a.

Synonymom k *ťažoba* je *ťažkosť*, ako to správne čítame v Tvrdeho Frazeologickom slovníku pri hesle *ťažoba*. No nemá sa používať podstatné meno *ťažoba* miesto substantíva *farcha*, ako to nájdeme u Tatarku, Prvý a druhý úder, 183; Pohronského, Niet ďalej cesty, 33; aj K. Lazarová (Osie hniezdo) má takéto vety: ... vláčil *ťažobu* (malo byť *farchu!*) na sebe a v sebe do konca života (44) — ... necíti nič iba tú *ťažobu* (!) na rukách, (197).

Lenže pozor: nesmieme povedať „s tým sú isté *ťažoby*“, „máme isté *ťažoby*“ miesto *s tým sú isté *ťažkosti*, máme isté *ťažkosti**. Slovo *ťažoba* používame len v jednotnom čísle, a len vtedy, keď chceme vyjadriť nejaký chorobný stav, najmä žalúdka. Slovo *ťažkosť* sa používa najčastejšie v psychickom zmysle, slovo *farcha* zasa v zmysle fyzickom. Kto dobre pozná slovenský ľudový a spisovný jazyk, vie správne používať všetky tri spomínané slová.

Náš ľud správne rozlišuje *voňačku* od *voňavky*, o čom svedčí aj Tvrdeho Frazeologický slovník: *voňačka* je voňavá kytka, kým *voňavka* je voňavá voda, kolínska. Lež Lazarová (Osie hniezdo, 147) v súvislosti s veľkonočnou kúpačkou alebo oblievačkou píše: Ale *voňacky* (!), veru, nie sú hocijaké, dievky sa v nich vyznajú a hneď vedia, či si ich mládenec cení alebo nie. *Voňavkami* oblievajú mládenci dievčence, dievčence dávajú mládencom *voňacky*, ako sa to i v piesni hovorí: *Tu máš, môj milý, tu máš voňačku* ...

Rozlišujeme i slovesá *zahníezdiť sa* a *pohníezdiť sa*. Stačí nazrieť zasa len do Tvrdeho Frazeologického slovníka, všimnúť si, čo sa hovorí pri hesle *zahníezdiť sa* a *hníezdiť sa*. Pri hesle *zahníezdiť sa* čítame: Maďari sa *zahníezdili* v krajoch podunajských. — Ide tu o význam „usadiť sa“. Pri hesle *hníezdiť sa* cituje Tvrdý Nitru IV — Počal sa za uhom škrabať a *na stolici sa hníezdiť* — a Zátуреckého *Hníezdi sa* ako sliepka — hus — na vajciach. Ale Lazarová (Osie hniezdo, 102) píše: Jonáš sa nepokojne *zahníezdil*. Správnejšie by bolo *pohníezdil!* *Pohníezdiť sa* je dokonavý tvar s obmedzovacím významom od slovesa *hníezdiť sa*.

V Tvrdeho Frazeologickom slovníku čítame pri hesle *sporý*: *sporý* = hojný, výdatný: *sporá múka* (z ktorej sa mnoho chleba napeče; Rr). Tak isto vysvetľuje *sporý* a *sporo* i Kálal už v citovanom slovníku. Ale u niektorých našich mladších autorov má *sporý*, *sporo* opačný význam. Správne používajú prídavné meno *sporý* a príslovku *sporo* napríklad títo autori: Z každého kúta usmieva sa čistota a poriadok. Všade stopy jej *sporej*, príčinlivej ruky. (Kuk. III, 36) — „... pred Jánom zas syra málo, lebo vraj mlieko je nie *sporô*.“ (Kuk. VII, 10) — Prv sa obráti a dvom to pôjde *sporšie*. (SP L, 71) — ... neskoro, ale *sporo*. (Zátуреcký, Slovenské príslovia, 142) — Tých pätnásť kníh ako pätnásť snopov *sporeho* zrna... to je celý jeden život. (Kostrá, Básnik o básnictve, 12) — ... reč je hneď *sporá*... (Ráz., Bača, 10) — *Najsporšia* a najistejšia rybárska sprava je na takomto mieste jaz. (Martinka, Predkovia, 96). Hotuj sa, Čadoch, ale *sporo!* (tamže 7) — ... všetky roľnícke práce v JRD utekajú tak *sporo*. (F. Gabaj, Začínáme žiť, 26) — ... zahorekovala, zotrela *sporu* slzu z vráskovitého líca. (Zgur., Obrázky z kopaníc, 72) — ... kde Junáskovej vychudnuté sliepky trhali *spore* stebielka trávy zo zeme... (Zgur., Bitčianka, 196) — ... *sporo* hádže slovami pred lysého. (Horák, Zlaté mesto II, 190) — Blížil sa dosť *sporo*, azda chcel chytrý cez čistinku... (Rysuľa, Chodníčka nevieme, 118) — Neraz ženu aj deti hrešil, nadával im, keď nekonali dosť *sporo*, keď dačo skazili. (Rysuľa, Boží oblúbenci, 27) — Robota šla *sporo* od ruky (tamže, 55).

A teraz uvidíme príklady, kde sa prid. meno *sporý* a príslovka *sporo* používajú v zmysle *nevýdatný*, *nevýdatne*, *slabý*, *slabo*, *zriedkavý*, *zriedkavo*, teda vo význame, ktorý je menej bežný: *spore* svetlo zhasínajúceho dňa (Lazarová, Osie hniezdo, 163) — najprv iba *sporo*, nesmelo (poletoval sneh) (tamže 7) — *sporo* prizdobený stromček (tamže 62) — *Sporé* chýry, čo sa o ňom dostanú do dediny, sú všetky od pastiera. (Chrobák, Drak, 63) — Ich deti iba *sporo* začali vnikat do veľkej školy na nábřeží. (Karvaš, Toto pokolenie I, 217) — ... presvitálo tu a tam *spore* svetlo. (Horák, Zlaté mesto II, 72) — Bugala zabodol pohľad, ale nevedel v sporom svite rozpoznať podrobnosti. (Horák, SP LXII, 272) — ... cením si aj veci zlé, keď ich je len *sporo*. (Félix, Cervantes, 12)

Tieto pripomienky možno zakončiť slovami Gorkého: Boj za očistu kníh od „nepodarených“ fráz je tak nevyhnutný ako boj proti jazykovým nezmyslom. (O literatúre, 1953, str. 622/623) A rovnako možno uviesť aj slová L. N. Tolstého, ktoré napísal v liste N. Strachovovi: „Keby som bol cárom, vydal by som zákon, že spisovateľ, čo použije slovo, ktorého zmysel nemôže vysvetliť, stráca právo písať a dostáva sto palíc.“ (Literaturnyj kritik 1935, č. 11, str. 35).

K NIEKTORÝM OTÁZKAM BIBLIOGRAFIE SLOVENSKEJ
JAZYKOVEDY

V roku 1950 vydal Vincent Bl an á r prácu *Bibliografia jazykovedy na Slovensku v rokoch 1939—1947*.¹ Túto svoju publikáciu doplnil štúdiou v Slovenskej reči, v ktorej podal prehľad činnosti na jazykovednom poli v rokoch 1939—1948 v rámci kapitol *Organizácia jazykovednej práce, Jazykovedné spoločnosti a časopisy, Všeobecná jazykoveda, Jazyky indoeurópske, susedné a umelé, Slovanská jazykoveda*.²

Blanárova Bibliografia bola hojne recenzovaná. Vcelku bola právom zhodnotená ako kladný a cenný prínos pre slovenskú jazykovedu. Popritom sa však vyskytli aj viaceré kritické pripomienky. Týkajú sa hlavne týchto otázok: 1. pojem a rozsah bibliografie slovenskej jazykovedy, 2. triedenie materiálu a zaraďovanie jednotlivých bibliografických jednotiek podľa tohto triedenia, 3. charakter anotácií (informácia, hodnotenie), 4. zaradenie mien autorov recenzií do registra mien a hesiel. Týmto otázkam (okrem bodu čís. 4) mienime tu venovať väčšiu pozornosť. Zároveň sa dotýkame otázky, ako do bibliografie slovenskej jazykovedy zaraďovať preklady cudzojazyčnej odbornej jazykovednej literatúry, ktoré boli uverejnené v slovenských jazykovedných orgánoch.

Pojem a rozsah bibliografie slovenskej jazykovedy.

V. Bl an á r, ako to ukazuje názov jeho diela, spracováva bibliograficky tie jazykovedné práce, ktoré vyšli na Slovensku. Z tohto teritoriálne vymedzeného stanoviska vyplýva, ako sám uvádza³, že do bibliografie nezahrnul jazykovedné príspevky slovenských autorov, ak nevyšli na Slovensku, ani práce iných, neslovenských autorov, uverejnené mimo územia Slovenska, aj keď sa týkajú slovenskej problematiky. Toto stanovisko zachováva aj pri referátoch. Pokiaľ ide o excerpciu materiálu zo Slovenska, ani tento materiál Blanár nespracováva celý; nepojal populárne úvahy, uverejnené mimo odborných publikácií, články, kalendáre, drobné školské príručky, praktické jazykové príručky bez vedeckých ambícií a novinové články. Zatiaľ čo nezachycuje tento materiál, zaznamenal také práce, ktorých charakter nie je vyslovene jazykovedný, ale sa iba dotýkajú jazykovedy, alebo predstavujú pramenný materiál⁴.

Proti teritoriálnemu vymedzeniu bibliografie ozvalo sa viac hlasov. Václav Pol á k⁵ píše: „Il est dommage que V. Bl an á r se tout restreint à la production

¹ Vincent Bl an á r, *Bibliografia jazykovedy na Slovensku v rokoch 1939—1947*, Bratislava, Slovenská akadémia vied a umení, 1950. Strán 209, [1], cena brož. Kčs 168.—, viaz. Kčs 208.—.

² Vincent Bl an á r, *Prehľad jazykovedy na Slovensku v rokoch 1939—1948*, SR XIV, 1948/1949, 1—20. Stručnejší prehľad anglicky: *Slavonic Studies in Slovakia 1938—1947*, Slavonic Review XXVIII, 1949, 172—183.

³ V. Bl an á r, *Bibliografia jazykovedy na Slovensku v rokoch 1939—1947*, 5.

⁴ Bl an á r, l. c.

⁵ Václav Pol á k, *Vincent Bl an á r, Bibliografia jazykovedy na Slovensku v rokoch 1939—1947*. Časopis pro moderní filologii XXXIV, 1951, príloha Philologica VI, 1951, 18.

publiée en Slovaquie et qu' il n'ait pas tenu compte des études concernant le slovaque qui ont été publiées à l'étranger.“ Vladimír Šmilauer⁶ zdôrazňuje pre ďalšiu českú i slovenskú bibliografickú prácu potrebu spolupráce za tým cieľom, aby sa zachycovali posudky a referáty o českých prácach na Slovensku a o slovenských prácach v Čechách. Ak by sa bibliografia slovenská aj česká spracovávali na základe prísne teritoriálneho princípu, potom by táto zložka podľa Šmilauera úplne vypadla.

Proti teritoriálnemu vymedzeniu možno namietat predovšetkým to, že takýmto spôsobom spracovávanía bibliografie miznú práce slovenských autorov, ktoré boli uverejnené mimo Slovenska (najmä v Čechách a na Morave). Bolo by to veľmi nesprávne najmä dnes, keď sa rozvíjajú bohaté styky medzi českými a slovenskými jazykovedcami organizovaním celoštátnych konferencií a sjazdov (porov. celoštátnu lexikografickú konferenciu v Bratislave, konferenciu o porovnávačej slovanskej jazykovede v Olomouci, pražskú konferenciu o Dobrovskom, fonologickú konferenciu v Libliciaci atď.). Referáty a diskusné príspevky sa publikujú alebo na Slovensku, alebo v Čechách podľa toho, kde sa konala konferencia. Je síce pravda, že práce českých autorov v slovenských publikačných orgánoch budú zachytené v slovenskej bibliografii (napr. referáty a diskusné príspevky českých autorov v Lexikografickom zborníku sú v bibliografii slovenskej jazykovedy za rok 1953) a opačne, práce slovenských autorov uverejnené v českých časopisoch sú v bibliografii českej jazykovedy. Neposkytuje nám to však obraz o tom, ako pracujú slovenskí jazykovedci. To platí, pravda, aj o prácach slovenských jazykovedcov v zahraničných lingvistických orgánoch. Pri teritoriálnom vymedzení miznú nielen práce slovenských autorov mimo Slovenska, ale rovnako aj práce neslovenských autorov o slovenčine, uverejnené v časopisoch mimo Slovenska. Nemôže nám byť zaiste ľahostajné, či sa v cudzine prejavuje alebo neprejavuje záujem o slovenčinu. Bibliografický súpis prác neslovenských autorov o slovenčine ukazuje práve na stupeň záujmu o štúdium otázok slovenského jazyka medzi príslušníkmi iných národov. Preto treba súhlasiť jednak s uvedenou už mienkou V. Poláka, jednak s názorom A. Gregora⁷, podľa ktorého sa nepochybne skutočný stav skresľuje, ak sa neprizerá k prácam neslovenských autorov, ktoré vyšli mimo Slovenska, i keď sa dotýkajú slovenskej problematiky, ba dokonca keď sa vylučujú jazykovedné príspevky slovenských autorov. Pravda, treba uznať, že Blanár spracovával bibliografiu za roky, keď publikačná činnosť slovenských jazykovedcov v cudzích jazykovedných orgánoch bola obmedzená. Okrem toho v dobe spracovávanía zahraničné časopisy boli málo prístupné. Aj preto sa dané vymedzenie nemôže zovšeobecňovať, lebo bolo dôsledkom špeciálnej situácie.

Pokiaľ ide o Šmilauerovu poznámku, že pri spracovávaní bibliografie na základe prísne teritoriálneho princípu vypadli by posudky a referáty o českých prácach na Slovensku a o slovenských prácach v Čechách, treba uviesť, že pri teritoriálnom vymedzení dostávajú sa napr. posudky a referáty o českých prácach do bibliografie slovenskej jazykovedy, ak boli uverejnené v slovenskom orgáne (či už pochádzajú od slovenského alebo neslovenského autora). Tak napr. Blanár v čísle 173 zachycuje Jónov posudok súboru štúdií a článkov od Zubatého, podobne Štol-

⁶ Vladimír Šmilauer, *Sedmdesátka zpráv*, ČMF XXXIV, 1951, 36.

⁷ Alois Gregor, *Vincent Blanár, Bibliografia jazykovedy na Slovensku v rokoch 1939—1947*, Sborník prací filosofické fakulty brněnské university, ročník I, Řady jazykovedné (A) č. 1, čís. 1—2, Brno 1952, 184—185.

cov posudok Kellnerovho diela *Východolašská nářečí I* (čís. 174), Jónov posudok, *Stručného slovníka českých synonym od Mašina a Bečku* (čís. 175) atď. Teda pri prísne teritoriálnom vymedzení nemôžu vypadnúť referáty a zprávy o českých prácach, podobne ani referáty a zprávy o poľských, ruských, bulharských, anglických atď. prácach, pokiaľ sú uverejnené v slovenskom jazykovednom časopise. Vypadnúť by mohli referáty neslovenských autorov v slovenskom jazykovednom časopise (teda napr. referát českého jazykovedca o nejakej českej práci v slovenskom jazykovednom orgáne), ale to zase len v tom prípade, že by sme bibliografiu obmedzili nielen teritoriálne (práce zo Slovenska), ale aj pôvodom autora (keby sme nezachycovali práce cudzích autorov uverejnené v slovenských jazykovedných orgánoch).

Z uvedených poznámok by vyplývalo, že pri spracovávaní bibliografie slovenskej jazykovedy treba zachytiť: 1. všetky jazykovedné príspevky, ktoré vyšli na Slovensku, 2. príspevky slovenských jazykovedcov v mimoslovenských orgánoch, ako aj 3. príspevky neslovenských autorov, ktoré sa dotýkajú slovenskej jazykovedy alebo takých jazykovedných prác, ktoré vyšli na Slovensku.

Ďalšou otázkou je vymedzenie rozsahu bibliografie vzhľadom na obsah jednotlivých príspevkov. Š. P e c i a r⁸ vytýka Blanárovi zaradenie takých publikácií a prác, ktoré ani obsahom ani metódou nemajú podľa jeho názoru nijaký vzťah k jazykovede: práce cyrilometodejské (rázu historického), práce zo štylistiky, o osobných a miestnych menách, o prameňoch a dejinách. J. H o r e c k ý⁹ vyčíta neúmernú pozornosť nejazykovednému materiálu v odseku prameňov. Naproti tomu J. V. O r m i s¹⁰ nepokladá to za chybu. Konštatuje, že niektoré príspevky budú zahrnuté takto do viacerých bibliografií, a to preto, že z hľadiska istej vedy je príslušný príspevok v centre, kdežto v inej vednej oblasti je na okraji. „Radšej nech je tak, ako by dôležité príspevky nemali byť nikde zaznačené“ (Ormis, tamže). V tomto bode zhodujem sa s názorom, ktorý požaduje prísnejšie kritérium pri výbere jednotlivých príspevkov do bibliografie. Uvádzanie príspevkov, ktoré sú v príslušnej vednej oblasti na okraji, bibliografiu zbytočne zaťažuje a neposkytuje verný obraz o skutočnej lingvistickej produkcii.

Pokiaľ ide o charakter jednotlivých príspevkov, recenzenti zdôraznili požiadavku excerpovať nielen práce v odborných časopisoch, ale aj práce v ostatných časopisoch, a najmä v novinách¹¹. Podľa Al. Gregora aj mnohé populárne štúdie, ak sa opierajú o vedecký základ, majú svoju cenu.

Vylúčenie popularizačných prác publikovaných v nelingvistických časopisoch, najmä v dennej tlači, by veľmi skresľovalo obraz o skutočnej činnosti slovenských jazykovedcov. Popularizácia vedeckých výskumov je dnes jednou z najdôležitejších úloh novej slovenskej jazykovedy. Je napr. nemysliteľné predstaviť si bibliografiu bez uvádzania článkov, ktoré boli publikované v dennej a týždennej tlači v súvisi s návrhom Pravidiel slovenského pravopisu a v súvisi s prípravou a vy-

⁸ Štefan Peciar, *Vincent Blanár, Bibliografia jazykovedy na Slovensku v rokoch 1939—1947*. SR XVI, 1950/1951, 87.

⁹ Ján Horecký, *Vincent Blanár, Bibliografia jazykovedy na Slovensku v rokoch 1939—47*. Slovo a tvar IV, 1950, 141.

¹⁰ Ján V. Ormis, *Nové slovenské bibliografické diela*, Literárnohistorický sborník SAVU VI—VII, 1949—1950, 234.

¹¹ Pozri J. Horecký, l. c. 141; Š. Peciar, l. c. 87; Elena Smiešková, *Vincent Blanár, Bibliografia jazykovedy na Slovensku v rokoch 1939—1947*, Jazykovedný sborník VI, 1952, 150; H. Gregor, l. c. 184—185.

daním definitívneho znenia Pravidiel. Návrh Pravidiel sa v mnohých bodoch upravoval podľa pripomienok, ktoré boli vyslovené v týchto príspevkoch. Aj to ukazuje na potrebu zahrnúť ich do bibliografie.

V. Blanár osobitne neuvádza jednotlivé drobné príspevky, ktoré sú uverejnené v Slovenskej reči v rubrike *Rozličnosti*. Všetky zhrnuje pod názvom *Rozličnosti* na str. 98, čís. 507. Oproti Blanárovi zdôraznili by sme dnes potrebu zaznamenávať aj drobné príspevky (napr. drobné príspevky v Slovenskej reči v rubrike *Rozličnosti*) ako osobitné bibliografické jednotky. Treba to robiť preto, že sa zmenil charakter takýchto drobných príspevkov. Predtým sa zväčša obmedzovali na upozornenie, ktorý tvar treba správne používať, pričom chýbala nejaká hlbšia jazyková analýza a argumentácia. Dnešné drobné príspevky patria do rubriky *Rozličnosti* preto, že ide o riešenie otázok, ktorých spracovanie zvyčajne nepresahuje rozsah 1 strany. Pre zaradenie do tejto rubriky rozhoduje skôr moment rozsahu príspevku. Ináč spôsobom spracovania sa tieto príspevky obyčajne nelíšia od príspevkov väčšieho rozsahu; uplatňuje sa tu jazykový rozbor otázky, opretý veľmi často o materiál z klasikov našej literatúry. Nebolo by teda správne, keby sme ich zaradili pod jeden zhrnujúci názov.

Osobitným problémom, ktorý súvisí s nástupom marxisticky orientovanej jazykovedy, je otázka zaraďovania prekladov do bibliografie. Mnohé štúdie sovietskych lingvistov prekladajú sa do slovenčiny s tým cieľom, aby sa umožnilo poznanie výsledkov sovietskej jazykovedy. Príslušné sovietske časopisy a publikácie často nie sú u nás k dispozícii; nemožno vždy predpokladať ani znalosť ruskej jazykovednej terminológie. Čítanie originálov by bolo pre mnohých čitateľov veľkým zaťažením. Preklady zaiste nemôžu patriť do slovenskej jazykovednej produkcie. Na druhej strane treba však uvážiť fakt, že boli publikované v našich orgánoch a sú teda dôležitým študijným materiálom. Najvhodnejšie bude zaraďovať takéto práce do osobitnej skupiny „prekladov“. V absolútnej väčšine prípadov ide tu o preklady zo sovietskej jazykovedy.

Triedenie materiálu.

Pri triedení materiálu V. Blanár pridáva sa vcelku „Bibliografie československých prací linguistických a filologických, časť I“, ktorú vydávala Česká akadémia vied a umění. V tejto bibliografii základné triedenie predstavuje delenie na päť skupín: I. Všeobecná jazykoveda, II. Porovnávací jazykoveda jazykov indoeurópskych a jazykov susedných, III. Slovanská jazykoveda, IV. Organizácia vedeckej práce, dejiny, nekrológy a pod., V. Práce o jazyku československom v cudzine. Prvé štyri skupiny má aj Blanár s menšími obmenami názvov a s ich číslovaním pomocou paragrafov: § 1. Všeobecná jazykoveda, § 2. Jazyky indoeurópske, susedné a umelé, § 3. Slovanská jazykoveda, § 4. Bibliografia. Štatistika. Organizácia vedeckej práce. Nekrológy. Kapitulu o prácach o jazyku slovenskom v cudzine Blanár neuvádza, pretože ako vieme, ide o bibliografiu prác na Slovensku. V niektorých bibliografiách sa uvádza iné poradie a aj iné triedenie. Tak napr. *Bibliografie sovětských jazykovědných prací za leden—červen 1952*¹² má toto poradie: I. Práce zásadné a všeobecne jazykové, II. Ruština, III. Slavistika, IV. Germanistika, V. Romanistika, VI. Všeobecná metodika vyučovania

¹² Jaroslav Porák, *Bibliografie sovětských jazykovědných prací za leden—červen 1952*, Sovětská věda — Jazykověda II, 1952, 454—463.

cudzím jazykom, VII. Jazyky národov SSSR, VIII. Klasická filológia, IX. Ostatné jazyky. Kým v predošlom triedení sa uvádzajú najprv jazyky indoeurópske, susedné a umelé (ktoré treba chápať bez slovanských jazykov), a potom slavistika, v druhom triedení sa vychádza zo slavistiky a potom sa spracúvajú ostatné jazyky, pričom ruština sa vydeľuje ako rovnocenná skupina. Vydeľenie slovenčiny oproti ostatným slovanským jazykom uplatnil som v stručnej bibliografii za rok 1952¹³. Takéto osamostatnenie slovenčiny pokladám za správne preto, že tu ide práve o bibliografiu *slovenskej* jazykovedy. Tým sa nám jasnejšie črtá pracovný ruch v oblasti výskumu nášho jazyka.

Kapitoly Všeobecná jazykoveda a Jazyky indoeurópske, susedné a umelé Blanár, rovnako ako československá bibliografia, nečlení na ďalšie skupiny, čo možno pokladať za správne z toho dôvodu, že pri ďalšom rozčlenení by sa do príslušnej skupiny často nedostala ani jedna bibliografická jednotka (napr. pri triedení druhej skupiny na germanistiku, anglistiku, romanistiku, klasickú filológiu atď.). Súvisí to s dnešným stavom slovenskej jazykovedy, keď najväčšia pozornosť sa venuje otázkam slovenského jazyka pre neobyčajne naliehavú potrebu takých diel, ako sú slovník, gramatika a pod.

„Slovanskú jazykovedu“ člení československá bibliografia na šesť skupín: A. Práce o jazyku praslovanskom a práce všeobecne slovanské, B. Jazyk a pamiatky cirkevnoslovanské, C. Jazyky južné, D. Jazyky východné, E. Jazyky západné bez češtiny, F. Jazyk československý. Blanár túto schému zjednodušuje a uvádza tri skupiny: A. Praslovančina. Práce všeobecne slovanské, B. Jazyk a pamiatky cirkevnoslovanské. Jednotlivé slovanské jazyky (okrem slovenčiny), C. Jazyk slovenský. V bode B spája teda Blanár body B, C, D, E z československej bibliografie. Toto riešenie možno pokladať za šťastlivejšie pre naše pomery: pri vydeľovaní slovanských jazykov do osobitných (troch) skupín by sme často nedostali do príslušnej skupiny nijakú bibliografickú jednotku, takže takéto triedenie by nakoniec zostalo skôr len rámcem, schémou bez konkrétneho materiálu. Vydeľenie slovenského jazyka do samostatnej skupiny zdôvodnil som vyššie.

Pri ďalšom triedení V. Blanár upravuje spôsob roztriedenia materiálu v porovnaní s československou bibliografiou, z ktorej preberal. V tejto bibliografii sa „jazyk československý“ delí takto: 1. História a popis jazyka, 2. Dialektológia, 3. Jazyk spisovný, 4. Jazyk básnický, 5. Jazyky zvláštne, 6. Pôvod a význam jednotlivých slov, 7. Mená osobné a miestne, 8. Materiál. Naproti tomu V. Blanár má takéto triedenie: 1. Dejiny jazyka, 2. Nárečia, 3. Jazyk spisovný, 4. Štylistická stránka jazyka, 5. Osobné a miestne mená, 6. Pramene. Kapitola História a popis jazyka, ktorá je v československej bibliografii, obsahuje popri prácach z dejín jazyka aj práce, ktoré sa zaoberajú súčasnou češtinou a slovenčinou. Táto kapitola sa delí ďalej: a) Práce všeobecné, b) Práce špeciálne. V špeciálnych prácach vydeľujú sa: aa) Jednotlivé spisy, doby a autori, bb) Fonetika a fonológia, cc) Tvorenie slov, morfológia a syntax. Blanár urobil z toho kapitolu „Dejiny jazyka“ a delí ju takto: a) Práce všeobecné. Dejiny spisovného jazyka na Slovensku, b) Práce špeciálne, aa) Diela, autori, obdobia, bb) Hláskoslovie. Kapitola aa) rovná sa teže kapitole v československej bibliografii (porov. diela — spisy, autori — autori, doby — obdobia), v bb) spája Blanár fonetiku a fonológiu do názvu hláskoslovie. Ostatný oddiel (cc) vynechal, pretože pre takýto oddiel

¹³ Ladislav Dvořák, *Bibliografia slovenskej jazykovedy za rok 1952*, Jazykovedný časopis VII, 1953, 240—252.

pravdepodobne nenašiel nijakú bibliografickú jednotku. Okrem toho je nanajvýš diskutabilný odsek bb) (Hláskoslovie), do ktorého Blanár za celých deväť rokov, ktoré spracováva (resp. aj ďalší polrok z roku 1948), dostal iba jednu bibliografickú jednotku (str. 52, čís. 237). Prílišnú rozškatuľkovanosť, ktorá je u Blanára pri triedení materiálu, možno pochopiť tiež ako vplyv práve spomínaného faktu, že Blanár spracovával bibliografiu jazykovedy za bezmála 10 rokov. Väčší materiál, ktorý mal k dispozícii, zvädzal ho k tomu, aby vydeľoval ďalšie a ďalšie skupiny a podskupiny. Keby bol spracovával materiál za menší časový úsek, ťažko by bol došiel k takémuto podrobnému triedeniu.

Pri nárečiach (str. 52—59) pozná Elanár vlastne štyri časti: 1. všeobecná časť, 2. západoslovenské nárečia (označené ako a), 3. stredoslovenské nárečia (b), východoslovenské nárečia (c). Aj toto triedenie pokladám za zbytočnú komplikáciu systému. Vo všeobecnej časti má 5 bibliografických jednotiek, čo tiež nie je veľa vzhľadom na uvedený počet rokov.

V československej bibliografii vydeľuje sa v rámci jazyka „československého“ ako osobitná skupina kapitola Pôvod a význam jednotlivých slov. Je rovnocenná s kapitolami História a popis jazyka, Dialektológia, Jazyk spisovný atď. Naproti tomu Blanár má v rámci spisovného jazyka (označeného ako čís. 3) skupinu Slovník (označenú ako f) a v jej rámci ako podskupinu aa) Pôvod, význam a výber slov v spisovnom jazyku. Aj keď podľa širšieho zaradenia ako aj nadpisu príslušnej skupiny ide o výklady slov zo spisovného jazyka, jednako sú tu zaradené také bibliografické jednotky, ktoré nehovoria o pôvode, význame a výbere slov v spisovnom jazyku. Je tu zaradená napr. štúdia E. Paulinyho „3. osoba pl. jesú a jej pôvod“. Ak odhliadneme vôbec od toho, či sa táto štúdia má zaraďovať do tejto skupiny¹⁴, vidíme, že tu nejde o výklad slova zo spisovného jazyka, ale z nárečia. Podobne je to pri štúdií Václava Poláka *Zo štúdií o slovenskom slovníku etymologickom II. Sloven. gana „hruda“*. V anotácii sám Blanár hovorí, že „slovenské *dialektické* (podč. L. D.) slovo *guna* hodnotí autor ako lexikálnu výpožičku...“. Nazdávam sa, že etymologické štúdie bolo by najvhodnejšie vydeliť do osobitnej časti Etymológia slov. Ináč by sme mali hovoriť o etymologických prácach jednak v rámci dialektológie, jednak v rámci spisovného jazyka. Presné hranice medzi slovami patriacimi len do nárečí a slovami patriacimi do spisovného jazyka nie je možné urobiť, pretože spisovný jazyk má mnoho slov totožných s nárečiami. Vznikali by preto ťažkosti pri zaraďovaní určitých bibliografických jednotiek; popri zaraďovaní do jednej z uvedených dvoch skupín (dialektológie alebo spisovného jazyka) museli by sme použiť pri druhej skupine odkaz. Preto sa nazdávam, že je správne vydeliť výklady o pôvode slov do osobitnej skupiny.

Zbytočne roztrieštená je najmä skupina čís. 4, v ktorej sa nachádzajú štúdie o štylistickej stránke jazyka. Okrem toho je sporná správnosť vydeľovania piatich odsekov: a) básnický jazyk, b) javiskový štýl, c) novinársky štýl, d) náboženský štýl, e) ústna slovesnosť. Dnešný výskum by ukazoval na iné triedenie¹⁵.

Námietku proti neúmernému spracovaniu odseku Pramene vyslovil J. Horecký¹⁶.

¹⁴ Al. Gregor, l. c. 185 uvádza o tomto hesle, že je zaradené do oddielu, kde by ho snád nikto nehľadal.

¹⁵ Pozri Eugen Jóna, *Štylistika v teórii a v školskej praxi*, SR XIX, 1954, 164.

¹⁶ J. Horecký, l. c. 141.

Pokiaľ ide o vydeľovanie osobitnej skupiny pre práce neslovenských autorov o slovenčine, ktoré vyšli mimo Slovenska, výhodné je to azda preto, že ukazuje stupeň záujmu o štúdium nášho jazyka. Na druhej strane nevýhoda je v tom, že pre malý počet takýchto prác nie je možné roztriediť ich príslušné práce podľa vecného hľadiska do jednotlivých oddielov. Preto výhodnejšie bude azda zaraďovať takéto práce priamo do príslušných skupín a nevydeľovať ich ako osobitnú skupinu.

Vcelku o Blanárovom triedení možno konštatovať to, čo vyslovila E. Smiešková¹⁷, že totiž triedenie na mnohé skupinky a podskupinky je často na ujmu prehľadnosti.

Omnoho správnejšie počínal si Blanár v štúdiu *Prehľad jazykovedy na Slovensku v rokoch 1939—1948*. Tu má takýto systém:

Kapitoly Všeobecná jazykoveda, Jazyky indoeurópske a susedné a Slovanská jazykoveda predstavujú základné skupiny.

Slovanská jazykoveda sa delí na tieto podskupiny: Praslovančina; Práce všeobecne slovanské; Cirkevná slovančina. Jednotlivé slovanské jazyky; Jazyk slovenský.

Podskupinu Jazyk slovenský delí ďalej takto: Dejiny jazyka; Práce špeciálne; Nárečia; Pravopis; Kultúra a čistota jazyka; Zvuková stránka jazyka; Gramatika; Slovník; Osobné a miestne mená; Básnický jazyk.

Tento systém je prehľadnejší a možno ho prevziať s príslušnými úpravami, ktoré vyplývajú z nášho rozboru.

Na základe doterajšieho rozboru pokúsime sa načrtnúť vlastné riešenie triedenia materiálu v bibliografii slovenskej jazykovedy.

Pre správne riešenie otázky treba si uvedomiť, že spracúvanie bibliografie má sa diať vždy za jeden rok. Takýto by mal byť aspoň ideálny stav. Ak má bibliografia plniť svoju úlohu oboznamovať so stavom bádania a byť pomôckou, ktorá pomôže bádateľovi orientovať sa v publikovaných prácach, je potrebné, aby vychádzala čo najskôr po ukončení príslušného kalendárneho roku. Materiál, ktorý dostávame za jeden rok, je ukazovateľom triedenia. Bolo by nanaajvýš zbytočné a nepraktické zavádzať podrobné triedenie, ktoré by sme často nevedeli naplniť príslušným materiálom.

Základným triedením by bolo triedenie na šesť skupín: § 1. Všeobecná jazykoveda, § 2. Jazyky indoeurópske, susedné a umelé, § 3. Slovanská jazykoveda, § 4. Slovenská jazykoveda, § 5. Zprávy. Bibliografia. Štatistika. Organizácia vedeckej práce. Nekrológy, § 6. Preklady.

Slovanská jazykoveda delí sa na tieto podskupiny: A. Praslovančina. Práce všeobecne slovanské, B. Jazyk a pamiatky cirkevnoslovanské. Jednotlivé slovan-ské jazyky (okrem slovenčiny).

Slovanská jazykoveda delí sa ďalej takto:

1. Dejiny slovenčiny (dejiny spisovného jazyka na Slovensku, historická gramatika a historická dialektológia), 2. Dialektológia, 3. Dnešný spisovný jazyk, 4. Štylistická stránka jazyka, 5. Osobné a miestne mená, 6. Etymológia slov, 7. Pramene.

V podskupine „dnešný spisovný jazyk“ by sme vydeľovali oddiely: a) Pravo-
pis, b) Hláskoslovie, c) Slovná zásoba jazyka, d) Gramatika, e) Kultúra jazyka,
f) Jazyk a škola.

¹⁷ E. Smiešková, l. c. 150.

Spracovanie anotácií.

Čo sa týka anotácií, treba súhlasiť s pripomienkami Štefana Peciara¹⁸, ktorý hovorí, že anotácie majú mať informatívny ráz, t. j. že bibliograf má len objektívne zaznamenávať a nemá chváliť ani odmietiť. Peciar upozorňuje na nebezpečenstvo subjektívneho činiteľa pri bibliografickom hodnotení. Jednako však nemožno vyľúčiť hodnotenie najmä pri prácach vyslovene diletantských alebo metodicky pochybených.

Pokiaľ ide o spracovávanie stručnej bibliografie bez anotácie, ako sa uverejňuje v Jazykovednom časopise od siedmeho ročníka,¹⁹ zdôraznil by som potrebu úplne stručných anotácií pri tých bibliografických jednotkách, ktoré sa týkajú jazykovedy, ale z ich vlastného nadpisu nevidieť, že by mali byť zaradené do bibliografie jazykovedy. Takýto spôsob stručného anotovania je uplatnený v bibliografii o otázkach divadla.²⁰

DISKUSIE

VALÉRIA BETÁKOVÁ

POZNÁMKY K UČEBNICI JAZYKA SLOVENSKEHO PRE ŠTVORROČNÉ ODBORNÉ ŠKOLY

Učebnica jazyka slovenského pre štvorročné odborné školy (Št. ped. nakl., Bratislava, 1954) prijali učitelia i žiaci odborných škôl s veľkou radosťou. Po niekoľkých rokoch práce s rozličnými pozháňanými pomôckami pri vyučovaní gramatiky jazyka slovenského dostávajú učitelia do rúk knihu, ktorá im má uľahčovať vedenie vyučovacieho procesu a žiakom osvojenie si učiva.

„Chceme-li správne pochopiť význam učebnice, musíme si uvědomit, že se učebnice zařazuje jistým způsobem do vyučovacího procesu. A s tohoto hlediska se musíme na ni dívat.“ (Dr. J. K o p e c k ý, *Příspěvek k teorii učebnic*, Pedagogika..., č. 3—4, str. 247.) Po ročnej práci s menovanou učebnicou vnucuje sa nám otázka, ako táto kniha splňa svoje poslanie.

„V prvom rade platia pre učebnice tie požiadavky ako pre osnovy. Preto sa žiada, aby sa učebnica pridržiavala učebných plánov a osnov.“ (O. P a v l í k, *Didaktika*, 139) Tejto požiadavky sa dotýkajú autori učebnice v úvode Pre učiteľa, kde poznamenávajú, že učebná látka nie je v učebnici usporiadaná v takom poriadku, ako ju osnovy predpisujú pre jednotlivé ročníky. Usporiadaná je „systematicky“ (píšu). Istotne majú na mysli systém vedecký, ktorému učinili zadosť v diele *Slovenská gramatika* (Osveta 1953). I v Slovenskej gramatike i v učebnici volia systém od hláskoslovnia cez tvaroslovie k vetnej skladbe s úvodnou všeobecnou časťou a so záverečnými partiami z dejín jazyka a slohu. Zo stránky vedeckej

¹⁸ Š. P e c i a r, l. c. 87—88.

¹⁹ L. D v o n ě, l. c. 240—252.

²⁰ Július Č e r v e ň — Milan F a b i á n e — Ján L a c a, *Bibliografia slovenskej tlače 1951 o otázkach divadla*, Divadelnovedný zborník I, 1953, 269—287.

zhŕňa uĉebnica vŕsledky prÁC slovenskej marxistickej jazykovedy, preto vŕtame skutoĉnosť, Œe ju napŕsali vynikajŕci pracovníci v rade slovenskŕch jazykovedcov.

Tematickŕ plÁN uĉebnŕch osnov uĉebnica vcelku vyĉerpÁva, i keď lÁtka v nej nie je usporiadanÁ presne v takom poriadku, ako ju uĉebnĕ osnovy predpisujŕ. (Uĉebnica je urĉenÁ pre odbornĕ školy vŕeobecne, nie pre istŕ typ a pre urĉitŕ triedu.)

Veľmi dŕleŒitÁ a vÁŒna je vŕak otÁzka, ako autori didakticky zvládli systĕm spracovania uĉebnej lÁtky, ako previedli systĕm vedy do sŕstavy vyuĉovania.

UŒ vŕeobecnÁ ĉasť o gramatike, o jazyku a myslenŕ, o slovenskom jazyku trpŕ nedostatkom nÁzornosti. V stati o zÁkladnom slovnom fonde a o slovnej zÁsobe jazyka bolo by treba uviesť aspoň niekoľko slov ako príklady na slovÁ zÁkladnĕho slovnĕho fondu a slovnej zÁsoby. Pri ŕtŕloch spisovnĕho jazyka by sa Œiadali aspoň krÁtke texty, na ktorŕch by Œiak videl rozdiely ŕtŕlu hovorovĕho, odbornĕho a básnickĕho. Textovĕ ukÁŒky sŕ pri stati Slovenskĕ nÁreĉia, kde by vŕak iste nÁzornosti prispela i mapka zemepisnĕho rozvrstvenia slovenskŕch nÁreĉŕ.

Od vŕeobecnŕch jazykovŕch pojmov prechÁdzajŕ autori k hlÁskosloviu. V ŕvodnom odstavci nadvÁzujŕ na uĉivo v predchÁdzajúcej ĉasti o jazyku a myslenŕ a dostÁvajŕ sa k tĕme cez vetu, slovo a slabiku: „Pomocou reĉi vyjadrujeme to, ĉo si myslŕme. UcelenÁ myŕlienka sa vyjadruje vetou. Veta sa skladÁ zo slov, ktoré oznaĉujŕ osobu, vec, vlastnosť, dej, ĉinnosť, stav atď. Slovo sa skladÁ zo slabŕk a slabika z hlÁsok. Slabika a hlÁsky obyĉajne nemajŕ ani vetnŕ zmysel, ani vecnŕ vŕznam, ale mŕŒu byť v tvaroch nositelĕmi gramatickŕch vŕznamov.“ Nasleduje sŕhrn: „HlÁsky sŕ najmenŕie zvukovĕ ĉiastky reĉi, ktoré majŕ schopnosť odliŕšovať vecnŕ i gramatickŕ vŕznam slov“ (str. 14).

Pojmy „slovnŕ a gramatickŕ vŕznam“ sa v uĉebnici vysvetľujŕ aŒ v NÁuke o slove (str. 68), takŒe autori tunÁ neprirÁďujŕ logicky novŕie poznatky k starŕim. UvÁdzajŕ siĕe príklady na zmenu vŕznamu slov zÁmenou hlÁsok, no ne-diferencujŕ pri tŕchto príkladoch, kedy ide o zmenu vecnĕho a kedy o zmenu gramatickĕho vŕznamu slova. Takto predstava o hlÁske ako o nositelovi gramatickĕho vŕznamu v tvaroch slov ostÁva neujasnenÁ.

Predĉasnyĕ je aj vŕklad: „slovo oznaĉuje osobu, vec, vlastnosť, dej, ĉinnosť, stav atď.“ To vŕetko vysvetľuje NÁuka o slove (str. 68). V *Uĉebnici jaz. ĉeskĕho pro vŕŒŕ odbornĕ školy*, I. roĉník, Praha 1953, podÁva sa uĉivo na zÁklade didaktickej postupnosti (str. 28): „HlÁsky jsou nejmenŕi a nejjednoduŕŕi ĉÁstky reĉi, jimiŒ se rozliŕuje vŕznam slov a tvarŕ.“ Na rozliŕenie vŕznamu tvarov je uvedenŕ príklad „den — dne“. Celkom sprÁvne tu autori obĉÁdzajŕ problĕmy, ktorŕmi by predbiehali lÁtku a narŕŕali tak sŕstavnosť v rozvŕjanŕ uĉiva.

PrirodzenÁ sŕvislosť uĉiva sa nezachovÁva v slovenskej uĉebnici ani pri vŕklade slabiky, ktorŕ autori vsŕvajŕ medzi kapitoly HlÁska (vŕeobecne) a Sŕstava hlÁsok.

Po oznaĉenŕ slabiky ako skupiny hlÁsok, ktorÁ sa vyslovŕ na jedno otvorenie ŕst, nasleduje definŕcia: „Slabika je najmenŕi zvukovŕ celok, ktorŕ je schopnŕ niesť melodickĕ vlastnosti reĉi (vŕŒku tŕnu, prŕzvuk, intenzitu atď.) a mÁ vŕdy v sebe jeden zvuk, ktorŕ je zvuĉnejŕi ako ostatnĕ.“ O melodickŕch vlastnostiach reĉi sa hovorŕ v uĉebnici aŒ v stati na str. 41—44 a na str. 222 o vetnom prŕzvu, takŒe tÁto vložka nie je tunÁ na mieste. Ak ju uĉitel neobŕde, musŕ sa pustŕť do vŕkladu melodickŕch vlastnosti reĉi a nepreberie hlÁsky sŕ slabikou

ani zďaleka za ten čas, aký si podľa učebných hodín môže zaplávať. Metodicky správnejšie by azda bolo nevsúvať výklad o slabike do výkladu o hláskach, ale pokračovať sústavou hlások; výklad o zvukových vlastnostiach hlások bolo by správnejšie dať na koniec partie a spojiť ho s učivom o zvukových vlastnostiach reči na str. 41 a n.

Celý výklad o slabike na str. 14—15 je nesystematicky spracovaný a roztriešený: „V prúde reči vysloví sa vždy (!) niekoľko hlások naraz. Skupina hlások, ktorá sa vysloví naraz na jedno otvorenie úst, sa volá slabika.“

Základom slabiky sú samohlásky, ktoré aj samy osebe môžu tvoriť slabiku, napr. spojky *a, i*, predložky *o, u* atp. Spoluhlásky sú neslabičné hlásky. Neslabičné hlásky sa vyslovujú obyčajne spolu so samohláskami a tvoria s nimi slabiku. V našom jazyku slabiku tvoria aj dvojhlásky“ ... atď.

Autori sa tu najprv dotknú schopnosti samohlások a neschopnosti spoluhlások tvoriť slabiku, prejdú k dvojhláskam, v ďalšom texte sa zdržia pri výslovnosti samohláskových skupín v domáciach a cudzích slovách, potom sa vrátiť k spoluhláskam výkladom o slabikotvornosti *r, l*, ďalej vetou „ostatné spoluhlásky obyčajne nie sú nositeľmi slabiky“ zopakujú, čo povedali o neslabičnosti spoluhlások na začiatku a pokračujú zase o schopnosti spoluhlások tvoriť samostatnú „artikulačnú a zvukovú jednotku“ vo zvukomalebých slovách. Nevysvetlený ostáva termín „artikulačná jednotka“.

Nasleduje krátky výklad o otvorenej a zatvorenej slabike a za ním sčistajasna veta: „Niektoré slová sú neslabičné, napr. predložky *s, z, k, v* (str. 15).“ Poučka je zoštylizovaná tak, ako keby témou tejto partie boli slová. Tuná ide o hlásky vo vzťahu k slabike, preto i túto poučku treba podať takou formou, aby obsah vety systematicky vyplýval z predchádzajúceho učiva. Treba azda túto vetu inak zostaviť, napr.: „Niekedy neslabičné hlásky môžu tvoriť i slovo, napr. predložku *s, z* ... atď.“ a takto nadviazať na učivo o jednoslabičnosti slov, ktorým sa v učebnici končí časť o slabike.

Učebná látka sa triešti napr. i na začiatku výkladu náuky o slove (str. 68.): „Poznámka. Napr. vieme, čo znamenajú slová *dobrý, výkon, správne, robiť* ...; to značí, že poznáme ich vecný význam.“

Niekedy sa slovo skladá len z jednej hlásky, napr. spojky *a, i*, predložky *v, z, s, k*.“

Pri rozdelení samohlások podľa akosti (str. 16) nie je vysvetlené, prečo sa predné samohlásky volajú mäkké a zadné tvrdé. Opäť nedostatok názornosti. Pomocou náčrtu artikulačných ústrojov človeka by si žiaci na základe predstavivosti učivo hravo zapamätali.

Názorný a skumulovaný je výklad o odlišnosti v akosti zvuku samohlások: „Odlišnosť v akosti zvuku samohlások spôsobuje podoba ústnej dutiny, ktorá sa upravuje posunutím jazyka dopredu alebo dozadu a súčasne hore a väčším alebo menším otvorením úst“ (str. 17). Tento výklad je doplnený cvičeniami. Z nich cvičenie 5 „Vyslovujte krátke samohlásky po jednej a všímajte si polohu (posunutie) jazyka“ síce nabáda žiakov k vlastnej invenčnej práci, no tento pracovný princíp nie je tu podložený názornou indukciou, na základe ktorej by žiaci s istotou pracovali. Ďalšie krátke cvičenia (6 a 7) obsahujú zase návod k pozorovaniu zmeny významu v slovách pri zámene hlások kvalitatívne odlišných. A tu zase chýba syntéza nových poznatkov. Autori nepoukazujú na cieľ týchto cvičení. Neoboznamujú žiakov v presne formulovaných uzáveroch s rozdielom medzi fonetickým a fonologickým náhľadom na hlásku.

Ako trpí učebnica nedostatkom induktívneho výkladu, ukazuje spracovanie vetných vzťahov pod názvom *Spájanie slov vo vete* (str. 212 a n.). Táto téma je pre svoju abstraktnú povahu pre žiakov jedna z najťažších. Výklad sa začína takto: „Slová vo vete sa spájajú podľa významu do skladov. Toto spájanie slov sa odráža na gramatickom tvare slov. Slová do skladov sa spájajú trojako: prisudzovaním, určovaním a priradovaním. Na základe týchto troch vzťahov spájajú sa vo vete tie slová, ktoré hodnotíme ako vetné členy. Uvedené tri vzťahy medzi slovami vo vete vyjadrujeme ustáleným spôsobom na gramatických tvaroch slov.“

Tento súhrn nových poznatkov sa ďalej rozvádza, napr.:

„1. Prisudzovanie (predikácia) je vzťah medzi činiteľom a jeho činnosťou alebo medzi vecou a jej vlastnosťou, chápanou v čase. Táto činnosť alebo vlastnosť, chápaná v čase, sa obyčajne vyjadruje slovesnými tvarmi, na ktorých sa vyjadruje zaradenie do niektorého časového stupňa (prítomný, budúci, minulý čas). Výrazy, ktoré sú vo vete spojené prisudzovaním, sú podmetom a prísudkom vety.“

Podmet a prísudok sú obsahovo rovnocenné vetné členy. Ich viazanosť sa vyjadruje zhodou v osobe...“ atď.

Výklad je krátky, úsporný, ale abstraktný, nepresvedčivý a dogmatický (pozri O. Pavlík, *Didaktika*, str. 157 o deduktívnej metóde) s prevahou zákonov a pojmov na úkor ich aplikácie na konkrétnych príkladoch a zjavoch. Úvodný odstavec je prepĺnený termínmi, z ktorých *sklad* ostáva nevysvetlený. Poučky abstraktného rázu nie sú podložené objasňovacími príkladmi. (No naproti tomu uvádzajú sa príklady a vysvetlenia k poučkám ľahkým, známym. Táže strana) —: „... prísudok sa zhoduje s podmetom vety v osobe, čísle a rode. Napr. Robotník (3. os., jedn. číslo, mužský rod) pracoval (3. os., jedn. číslo, mužský rod). Uvedené sú dokonca až dva príklady. (I tabuľka osobných prípon prítomníka pri slovesách sa vyskytuje až dvakrát, str. 157 a 166.)

Pri výklade predikácie nevychádza sa od známych pomenovaní jednoduchých, „podmet a prísudok“, ale podmet sa tu označuje ako „činiteľ, vec“ a prísudok ako „činnosť a vlastnosť chápaná v čase“. Keď už sa takto postupuje, potom je označenie podmetu neúplné, veď podmetom je i „nositeľ vlastnosti alebo stavu“ (str. 225).

Nie dosť výrazne je podčiarknutý fakt, že prisudzovanie je vzťah vetotvorný. Iba v poznámke petitom je o tom zmienka. A práve zdôraznenie tejto skutočnosti by žiakovi pomohlo odlíšiť dva druhy hypotaktického vetného vzťahu: predikácie a determinácie. Na rozdiel medzi nimi sa poukazuje síce pri výklade determinácie (str. 213), ale zase spôsobom žiakovmu chápaniu nie dosť primeraným: „Určovanie je vzťah medzi vecou a jej vlastnosťou, ktorá sa nechápe v čase.“ Konkrétny príklad na objasnenie zase chýba. Na treťom stupni školského vyučovania, kde už treba viesť žiakov k hlbšiemu chápaniu jazyka, práve pri týchto partiách treba výklad zamerať metodicky a didakticky obzvlášť starostlivo.

Pri predikácii sa rozvádza poučka o zhode podmetu a prísudku len v zmysle úplného súhlasu medzi významovou stránkou podmetu a tvarom prísudku. Neupozorňuje sa i na prípady nezohody, hoci i na tomto mieste by to bolo nutné, vzhľadom k vecnej správnosti. Konečne výklad o kongruencii prísudku s podmetom bolo možno na tomto mieste vynechať, keď nemá byť úplný, lebo táto partia sa pekne a podrobne vysvetľuje na str. 227 a n. Takto sa iba triešti učivo na úkor jeho sústredenia na tematický cieľ.

Pri syntaxi sa spočiatku zdá, že autori budú postupovať induktívne:

„Keď hovoríme, vyslovujeme svoje myšlienky. Každú ucelenú a zakončenú myšlienku vyjadrujeme jediným slovom alebo skupinou slov, ktoré sú medzi sebou (?) spojené. Toto spojenie sa týka jednak ich obsahu, jednak ich gramatického tvaru.“

Je to indukcia stručná, zhustená a štylisticky násilná. Najmä posledná veta je vyumelkovaná. Ďalší výklad taktiež strohosťou svojej štylizácie pôsobí opäť dojmom dogmaticčnosti. Poučky nasledujú za sebou izolovane, akoby bez súvislosti, pri čom v štylisticky ošúchanej forme opakujú obsah prvého odstavca:

„Veta je gramaticky usporiadané spojenie slov, zriedkavejšie aj jediné slovo, ktorým sa vyjadruje ucelená myšlienka.“

Veta je významový celok, pretože vyjadruje jednu myšlienku. Veta je aj formálny celok, pretože významová súvislosť slov v nej je vyjadrená na gramatických tvaroch jednotlivých slov a pretože je vymedzená osobitným tónom.“

Celý tento výklad, z ktorého si žiak ťažko vyberie, čo je podstatné, keď ani graficky to nie je nijako vyznačené, sa točí okolo poznatkov o ucelenosti myšlienky, vyjadrenej jediným slovom alebo skupinou slov gramaticky usporiadaných a vymedzených osobitným tónom.

Takýto výklad nemôže poskytnúť žiakovi „všeobecné poznatky o vete“. Niet tu napr. zmienky o tom, že veta je základnou jednotkou jazykového prejavu, nepoukazuje sa na to, ako sa uplatňuje aktívnosť hovoriaceho pri tvorení viet, iba niečo málo je o tom v poznámke pri zmienke o rozklade jednej myšlienky do dvoch gramatických celkov. Keď sa tvrdí, že „každú ucelenú a zakončenú myšlienku vyjadrujeme jediným slovom . . .“, bolo by azda treba vysvetliť, že sa tak stáva v súvislosti s okolnosťami, v ktorých veta vzniká, v širšej súvislosti prejavu, ktorého časťou je veta, pozostávajúca z jediného slova. A uviesť príklady!

V troch štylistických obmenách sa opakuje poučenie o vete, ktoré by v jasnej a jednoducho zostavenej formulácii malo tvoriť uzáver zo „všeobecných poznatkov o vete“, vzornú syntézu z induktívneho výkladu alebo z analýzy (akej tu, bohužiaľ, niet).

Po skúpom „všeobecnom“ výklade o vete nasleduje poučenie o vete jednoduchej a o súvetí: „Jednoduchá veta je jediné slovo alebo gramaticky usporiadané spojenie slov, ktorým sa vyjadruje jedna samostatná myšlienka.“ Zase sa opakuje to, čo sme sa už trikrát o vete dozvedeli.

Ani pred definíciou zloženej vety „Zložená veta čiže súvetie je tesné spojenie dvoch alebo niekoľkých jednoduchých viet, ktoré vyjadrujú jednu zložitú myšlienku“ nepredchádza indukcia konkrétneho názoru. Pokus o stručný výklad, samozrejme, cestou psychickou, obsahuje pojmy v učebnici nejasnené, nevysvetlené („tesné spojenie“, „vyšší zložitejší myšlienkový celok“): „Samostatné myšlienky, vyjadrené jednoduchými vetami, môžu sa tesne spojiť do vyššieho zložitejšieho myšlienkového celku. V rámci takéhoto väčšieho celku jednotlivé myšlienky môžu byť v rozličnom (!) vzájomnom vzťahu. Takéto zložitejšie myšlienkové celky vyjadrujeme zloženými vetami čiže súvetiami.“ (str. 208).

„Učebnice není určena k tomu, aby učitel její nejasnosti vysvětloval a učinil ji přístupnou žákům“ (Otakar Chlu p, Pokus o rozbor učebnice zeměpisu . . ., Věstník pedag., 1926, str. 52). No pri niektorých partiách tejto učebnice učiteľ s vysvetľovaním jej textu stráca veľa času.

Poučka „Do súvetia možno spojiť iba také jednoduché vety, ktoré obsahovo úzko súvisia“, nie je podopretá príkladom. No na druhej strane hojnosť príkladov sa uvádza ku grafickému označeniu prestávok na konci viet, k ich spájaniu

spojkou, hoci tejto téme sa venuje dosť pozornosti na str. 245—6, 251, 252—3.

Bez toho že by autori ujasnili, rozviedli významový vzťah jednotlivých viet, postavili odrazu žiaka pred poučku: „Podľa významového vzťahu jednotlivých viet rozlišujeme priradovacie a podradovacie súvetie“ (str. 209). A cvičenie 174, ktoré nasleduje, sa zameriava opäť na „správne umiestnenie prestávok a na klesnutie hlasom“.

Významovej výstavby vety sa autori učebnice dotýkajú v osobitnej stati (str. 219—220), ale ani tá významový vzťah jednotlivých viet nevysvetľuje. Na str. 243 pokračuje sa podrobne o zloženej vete, ale opäť bez patričného vysvetlenia a bez názoru. Doslovne sa iba zopakujú poučky o vete z časti Všeobecné poznatky o vete (zo str. 209): „Zložená veta čiže súvetie je tesné spojenie dvoch alebo niekoľko jednoduchých viet, ktoré vyjadrujú jedinú zložitú myšlienku. Podľa významového vzťahu jednotlivých viet v súvetí rozlišujeme priradovacie a podradovacie súvetie. Ak v súvetí je niekoľko hlavných i vedľajších viet, hovoríme o zloženom súvetí.“ A výklad je hotový! Nasleduje nová stať Priradovacie súvetie, v ktorej sa tiež opakuje materiál obsahove i štylisticky bez hlbšieho výkladu a bez žiadúceho názoru. „Priradovacie súvetie vzniká spojením dvoch alebo niekoľko rovnocenných (samostatných) viet, ktoré vyjadrujú jedinú zložitú myšlienku. Vnútorňý vzťah medzi vetami v priradovacom súvetí môže byť rozmanitý (!). Tento vzťah sa obyčajne vyjadruje spojkou, ktorá spája rovnocenné vety do jedineho myšlienkového celku. Ale niekedy (!) sa vety v priradovacom súvetí kladú popri sebe bez spojky. Bez spojky nie je zmysel súvetia taký jasný a jednoznačný.“

Podľa vnútorného, významového vzťahu medzi jednotlivými vetami rozoznávame tieto druhy priradovacieho súvetia: 1. zlučovacie . . .“ atď. „Zlučovacie súvetie vzniká prostým priradovaním dvoch alebo niekoľko rovnocenných viet do vyššieho myšlienkového celku.“ (Str. 244.)

Stále sa tu vraví o existencii „jedinej zložitej myšlienky“, o „vnútornom, významovom vzťahu medzi vetami“, o „vyššom myšlienkovom celku“, ale nevysvetlí sa táto problematika. Krásne a názorne tak činia autori *Učebnice jazyka českého pro vyšší odborné školy*. III. a IV. ročník, (St. ped. nakl., Praha 1954) Bečka — Čech v kapitole Významová stavba vety, str. 6—9, s hojným materiálom príkladov vhodne volených a názorne usporiadaných.

Tiež veľmi vhodným príkladom poukazujú na významovú reciprocitu dôvodového a dôsledkového súvetia (str. 69): „Lenin se nedal ničím odvrátiť od svého cíle, neboť si byl vědom své pravdy“ a „Lenin si byl vědom své pravdy, proto se nedal ničím odvrátiť od svého cíle“.

V *Učebnici jazyka slovenského* sa iba uvádza pri definícii súvetia dôsledkového (str. 245), že „... tu je obrátený vzťah medzi vetami ako v dôvodovom (príčinom) súvetí“.

Problém vzťahu viet ostáva tak isto nevysvetlený aj v stati Podradovacie súvetie. Opäť: „Vzťah medzi vetami v podradovacím súvetí je rozmanitý. Tento vzťah sa vyjadruje alebo podradovacími spojkami, alebo vzťažnými zámenami a príslovkami. Podľa toho rozlišujeme spojkové a vzťažné vedľajšie vety.“ (Str. 247.) Nie sú tu uvedené ani príklady, na ktorých by sa výklad konkrétnejšie stvárnil, aby si žiak na nich overil aspoň to, ktoré vety sú spojkové a ktoré vzťažné.

Pri spojkách v podradovacom súvetí niet v knihe náležitej prehľadnosti. Žiaci ťažko rozoznávajú zámená a príslovky v tejto funkcii od vlastných spojok. Učeb-

nica ďalej im neukazuje rozdiel medzi spojkou a spojovacím výrazom, napr.: „Prípustkové vety sa najčastejšie uvádzajú spojkami a spojovacími výrazmi: hoc, hoci, i keby, keby aj, hoci — predsa . . .“. „Miestne vety sa uvádzajú jednoduchými alebo súvzťažnými spojovacími výrazmi: kde, kam, . . . ta — odkiaľ . . .“. „Príslovková veta prirovnávacía sa uvádza jednoduchou alebo súvzťažnou spojkou: ako, sťa, že, čo (!), čím-tým (!)“. Niet tu terminologickej presnosti. Porovnajme s učebnicou jazyka českého pre III. a IV. r., str. 64: „Formálne se vety vedlejší připojují k větě hlavní (řídící) dvojím způsobem: buď vztažnými zájmeny a příslovci (kdo, co, který . . ., kde, kdy, kam, proč, kolik . . .), nebo spojkami pořadovacími (aby, jestliže, protože . . .). Tu je rozdiel jasný.

V Učebnici jazyka slovenského sú spojky na str. 198—199 spracované i s veľkými chybami v príkladoch:

Priradovacie spojky *odporovacie*, jeden z príkladov: „Stretli sme sa, *ba* sme si aj ruky podali“ (?)

Pred vylučovacími spojkami „alebo, buď“ sa nepíše čiarka, príklad: Alebo sa vyjasní, alebo bude búrka. (Str. 199.)

Dosahovať názornosť slovným výkladom, na aký sú poväčšine odkázané učebnice jazykov, je ozaj ťažké. Často sa treba opierať o predstavy, ktoré žiaci majú, alebo aspoň by mali mať. A preto veľmi ľahko sa výklad v učebniciach dostáva do rozporu so zásadou primeranosti. Napr. *Učebnica jazyka slovenského* uvádza na str. 248: „Spojkové prívlastkové vety sa uvádzajú najčastejšie spojkami *že, aby*. Takéto vety vyjadrujú poznanie, vedenie, myslenie (ako napr. poznatok, skúsenosť, znamenie, svedectvo, vedomie, náhľad, viera, istota, mienka, myšlienka, nápad, oznámenie, pochvala, snaha, príkaz a pod.), ďalej city, vôľu, spôsob (ako napr. radosť, úžas, úmysel, rozhodnutie, slobodu, povinnosť, právo a pod.) a po niektorých *iných* podstatných menách, ako napr. skutočnosť, okolnosť, zjav, úspech.“

Vysvetľovanie s takýmto zafažujúcim výpočtom pojmov nie je primerané. V príkladoch, ktoré majú objasňovať tento výklad, sú uvedené tri súvetia, a z nich dve toho istého typu: „Chytili sa do práce s vedomím, že budú mať isté ťažkosti. Odídeš odtiaľ s vedomím, že je to potrebné.“

Str. 248: „Predmetovej vete nadradená hlavná veta má v prísudku obyčajne predmetové sloveso. Tieto slovesá možno zhruba zadeliť do dvoch významových skupín: oznamovacie slovesá (ako napr.: oznámiť, vyhlásiť . . . a pod.) a slovesá vyjadrujúce vôľu, snahu, cit (ako napr.: chcieť, priať si, želať si, prosiť, pýtať . . . smútiť, plakať . . . a pod.“

Príklady: „V polosne počula, že sa otvorili dvere. Príďte sa pozrieť, ako sa stavia dom“. Žiačka druhého ročníka sa pýtala, kam má zaradiť sloveso „počuť“. Vôľa, snaha, cit? Na príliehavo volených príkladoch mohli by sa žiaci správne naučiť diferencovať jemné významové odtienky substantív.

Celkove konkrétnych príkladov, materiálu na precvičenie učebnej látky je vzhľadom k rozsahu učiva pomerne málo a nerovnomerne rozvrhnutých. Niektoré časti nemajú nijaké cvičenia ani príklady, iné zase prebytok, napr.: „ . . . pomocné slová; sem patria predložky, spojky, častice a niektoré slovesá.“ (str. 78) Príklady na slovesá sú tu potrebné. Vysvetlenie sa nachodí až pri Význame slovesa na str. 149.

Str. 90: „Pádovú príponu -a majú najmä domáce konkrétne mená, a to hlavne také, ktoré existujú samostatne ako jednotliviny“. (Príklady!)

Str. 200: „Spojky nemajú presne ustálený význam. Tie isté spojky majú v roz-

ličných prípadoch rozmanité významy. Prirad'ovacie spojky sa kladú obyčajne na začiatok vety. Ale na začiatku vety obyčajne nebýva spojka tiež, síce. (Štýl!) Podrad'ovacie spojky sa kladú vždy na začiatok vety.“ (Pre praktickú aplikáciu učiva je nutné uviesť príklady!)

Na str. 29 v cv. 21 b) sú príklady nerovnomerne rozvrhnuté: „Oproti tvarom s dlhým vkladným ie, ô: matiek, snovadiel, mydiel, šidiel, hrušiek atp. možné sú iba tvary dievok, líčok, rúčok, múčok, srdiečok.“ Príkladov s vkladným *ie* je 5, s *ô* ani jeden.

Málo je cvičení pravopisných. Napr. na písanie *y, ý — i, í* jestvuje len jedno cvičenie (cv. 48, str. 51) a i v ňom na väčšine slov sa precvičuje pravopis predpony *vy-* a slov s korenným *-y-* je len nepatrný počet.

Na niekoľkých miestach dávajú autori na precvičenie učiva návod takéhoto typu: „Prečítajte si podľa vyložených zásad niekoľko viet z čítanky a uplatnite v nich, kde treba, splývavú výslovnosť.“ (Str. 31.) „Z knihy, ktorú vám určí s. učiteľ, vyberte 20 konkrétnych a 20 abstraktných podstatných mien.“ (Str. 78) Opište nejaký pracovný výkon!

Takýmito „cvičeniami“ učebnica učiteľovi nepomáha. Konkrétnu náplň im musí dať i tak učiteľ sám. Viac by mu pomohli presné návody k cvičeniam, alebo konkrétne cvičenia.

Inokedy príklad nie je dost' názorný a jednoduchý hlavne tam, kde sa učivo zhusťuje a kde niet názornej indukcie k uzáverom. Str. 247: „Inokedy zase dve vedľajšie vety závisia od tej istej nadradenej vety a súčasne tvoria prirad'ovacie súvetie (ak ide o rovnorodé vedľajšie vety). Napr.: Otec ti odkazuje, aby si prišiel k nám, ale Miško nech ostane doma.“ Žiačka druhého ročníka namietla, že veta „ale Miško nech ostane doma“ môže i nemusí byť závislá od vety hlavnej, lebo má formu vety samostatnej. Chápala tento príklad skôr ako súvetie podrad'ovacie, rozvité vetou hlavnou: *Otec ti odkazuje, aby si prišiel k nám, | ale Miško nech ostane doma*, ako keby druhá želacia veta nebola obsahovou vetou vety hlavnej, ale ako keby vyjadrovala želanie hovoriaceho. Pre zložitosť formálneho uskutočňovania hypotakticko-parataktického vzťahu viet názornejšie by bolo zostaviť príklad tak, aby druhá vedľajšia želacia veta i formálnymi príznakmi ukazovala, že je podradená vete hlavnej a súčasne priradená vete vedľajšej, napr.: *Otec ti odkazuje, aby si prišiel k nám, ale Miško aby ostal doma*.

Problematický je príklad na str. 149: „Sloveso byť — som ako plnovýznamové sa vyskytuje veľmi zriedkavo a má potom význam jestvovať, existovať. Napr.: ... Ludia v dedine hovorili, že Jerguš Lapin bol navštíviť svoju mamu.“

Vecne nesprávne sú príklady: (str. 58) „Ak sa od podstatných mien na *-cia, -cium* tvorí prídavné meno koncovkou *-tický*, býva predchádzajúca slabika krátká: *socializácia — socialistický*.“ Prídavné meno „socialistický“ nie je utvorené od slova „socializácia“. Príklad patrí do pravidiel o podstatných menách na *-cia, -cium* s dlhou samohláskou v otvorenej slabike a s prídavným menom na *-čný*: *socializácia — socializačný*.

Str. 92: „Neživotné podstatné mená ako činiteľ, deliteľ, násobiteľ, ukazovateľ... v dat. sg. majú dvojtvary: k odmocniteľovi a k odmocniteli (!).

Str. 97: „Slová na *-ť* a *-r* sa skloňujú jednak podľa vzoru dlaň, jednak podľa vzoru kosť, napr.: hať — hate, trať — trate... niť — niti...“ (Pravidlá slk. pravopisu str. 249: niť, -te.)

Str. 169: „Podľa vzoru česať, češem... plátať... (Pravidlá slk. pravopisu str. 276: plátať, -a.)

Str. 122: „Podľa vzoru pekný skloňujú sa ... domáca ...“

Str. 160: „Prípona á (aj: vol-á-m) vol-a-jú.“

Str. 61: „Zložené slová sa rozdeľujú podľa zloženia, keď je zloženie slova jasné: ... vy-obliekať ...“

Str. 152, cv. 136: „Utvorte slovesá z nasledujúcich slov a vždy povedzte význam slovesa! Tuhý, krvavý, vy, bo (?)“

Str. 134: „Pomocou odvodzovacích prípon sa význam zámene samý, samá, samé zveľičuje: Samučký bol na poli. Samučičký ani prst.“ Príklady ukazujú zveľičenie zámene sám, sama, samo. Nehovoríme: Samý bol na poli, samý ani prst, ale: Sám bol na poli, sám ani prst.

Str. 14: „Základom slabiky sú samohlásky, ktoré aj samy osebe môžu tvoriť slabiku: napr. spojky a, i, predložky o, u atp. „Spojky a predložky sú slová, slovné druhy. Jednoslabičné slová nie sú najnázornejším príkladom pre schopnosť samohlásky tvoriť slabiku, ale skôr pre schopnosť samohlások tvoriť dokonca slová. Lepšie je ukázať tento fakt na viacslabičnom slove, aby sa zdôraznila práve slabičnosť (napr. na-u-čiť).“

Str. 246: „Podrad'ovacie súvetie vzniká spojením dvoch (!) viet ...“

Slo h, akým je písaná učebnica jazyka slovenského, nie je primeraný. Niektoré partie sú príliš stručné, až kusé, iné zase rozvláčne alebo preterminologizované, štylisticky nediferencované, málo svieže.

Výklad samohlások a spoluhlások oplýva termínom „artikulovať, artikulácia, artikuláčny“ atď., pri čom sa ani raz nepoužije synonymum článkovať, tvorenie, miesto tvorenia ap.: „Spoluhlásky sa delia podľa priehrady, podľa artikuláčného miesta, podľa účasti jazyka pri (?) artikulácii, podľa cesty, ktorou uniká artikuláčny prúd von a podľa účasti hlasiviek na artikulácii.“ Nakopených je tu toľko pojmov naraz, že by sme mohli hovoriť až o didaktickom materializme. Poučka sa síce vzápätí analyzuje, ale tak, že spoluhlásky sú spracované až príliš podrobne vzhľadom k praktickým potrebám žiaka strednej školy odbornej (predovšetkým škôl hospodárskych a priemyslových). V prehľadnej tabuľke spoluhlások (str. 26) sú všade slovenské termíny na označenie jednotlivých druhov spoluhlások podľa artikuláčného miesta, podľa druhu priehrady: úžinové, záverové atď., okrem „afrikát“. Termín ostáva nevysvetlený.

Dobrá učebnica má byť, ako hovorí Komenský, i prameňom slohového a jazykového zošľachtienia a obohatenia.

Hoci vcelku učebnica je písaná štýlom patričnej úrovne jazyka, predsa na niektorých miestach neubránili sa autori ani pri štylizácii didaktickým chybám.

Veľmi často, napríklad, opakujú jednu a tú istú myšlienku, čím sa zbytočne opakuje materiál. Alebo stereotypne používajú jeden typ vetnej konštrukcie, čím štýl stráca sviežosť.

Str. 14.: „So zreteľom na schopnosť tvoriť slabiku hlásky sa rozdeľujú na slabičné čiže slabikotvorné a na neslabičné.“ A zopakovanie tej istej myšlienky vo dvoch vetách rovnakej konštrukcie: „Slabičné hlásky sú schopné tvoriť slabiku. Neslabičné hlásky nie sú schopné tvoriť slabiku.“ Str. 22: „Pri (?) artikulácii niektorých spoluhlások sa hlasivky zúčastňujú tak, že kmitajú, pri iných nie. Niektoré spoluhlásky môžeme vysloviť iba za spoluúčasti hlasiviek, čiže s t ó n o m, iné aj bez neho.“

„Spoluhlásky r, l, p, m, n, ň a j sa vyskytujú vždy s kmitajúcimi hlasivkami, čiže s t ó n o m.“

V učebnici jazyka českého pre I. ročník je úvod k znelostnej korelácii spolu-

hlások zhrnutý štylizáciou jednoduchou a jasnou, zachycujúcou podstatné poznatky: „Konečne podľa toho, zda se při tvoření souhlásek chvějí či nechvějí hlásky, dělíme souhlásky takto: 1. znělé: b... 2. neznělé: p...“ (Str. 31.)

Podobne sa opakuje jeden typ vetnej stavby i pri spracovaní niektorých častí syntaxe. Výklad potom pôsobí dojmom úsečnosti, strohosti: „Veta, ku ktorej sa pripojuje podradená veta, je nadradená veta. Nadradená veta, ktorá je významom i gramaticky samostatná, teda ktorá nie je podradená inej vete, je hlavná veta. Podradená veta je vždy vedľajšou vetou. Hlavná veta v podradovaní súvetí je súčasne vždy a j nadradenou vetou. Vedľajšia veta je síce vždy podradenou vetou, ale môže byť súčasne a j nadradenou vetou ďalšej podradenej vety.“ (Str. 246.)

Takýto mŕtvý štýl unavuje a nezbudzuje záujem o predmet.

Str. 15: „Keď v tej istej slabike za slabičnou samohláskou nenásleduje nijaká spoluhláska, hovoríme o otvorenej slabike: slo-bo-da... Keď za slabičnou samohláskou nasleduje spoluhláska, hovoríme o zatvorenej slabike.“

Niekedy sa v učebnici opakuje slová a výrazy tak, že vznikne ťažkopádny štylistický útvar: „Gramatický význam slova. Rozličné gramatické významy slov sa vyjadrujú veľmi často rozmanitými podobami toho istého slova. Napr.: vol-ám... Rozmanité podoby toho istého slova sa nazývajú tvary a menenie tvarov, ktoré sa využíva na vyjadrenie gramatických významov, nazýva sa ohýbanie. Slová, ktoré menia svoje tvary, sú ohybné. Slová, ktoré nemenia svoje tvary ohýbaním na vyjadrenie rozličných gramatických významov, sú neohybné.“

Na str. 18 sa v jednej vete trikrát opakuje ten istý výraz, ktorý okrem toho nijako neprispieva k obohateniu jej obsahu: „Každej krátkej samohláske zodpovedá jedna dlhá slabičná hláska, a to i-í, e-ie a v istých prípadoch é, ä — ia, a-á a v istých prípadoch ia, u-uó (ó) a niekedy ó, u — ú, a v istých prípadoch iu. Príkladom je overený iba prípad a — ia v cv. 8. Ostatné príklady na vokalikú kvantitatívnu koreláciu nie sú systematicky usporiadané.“

Nakopiením tých istých výrazov sa stvárajú i výklad vetných vzťahov, str. 212: „Spájanie slov vo vete. Slová vo vete sa spájajú podľa významu do skladov. Toto spájanie slov sa odráža na gramatickom tvare slov. Slová do skladov sa spájajú trojako: prisudzovaním, určovaním a priradovaním. Na základe týchto troch vzťahov spájajú sa vo vete tie slová, ktoré hodnotíme ako vetné členy.“

Výklad sa stáva takouto štylizáciou nielen ťažkopádnym, ale i nepochopiteľným pre žiaka.

Podobne (str. 195): „Predložky, ktoré sa používajú iba ako predložky v predložkových väzbách, sa volajú...“

Priveľa zhušťuje výklad i kumulácia tohto typu na str. 17: „Odlíšnosti v akosti zvuku samohlások spôsobuje podoba ústnej dutiny, ktorá sa upravuje posunutím jazyka dopredu alebo dozadu a súčasne hore a väčším alebo menším otvorením úst.“

Celkom neprimerane štylizujú autori na str. 16: „Rýchly sled určitými vlastnosťami navzájom odlišných zvukov za sebou v istom ustálenom poriadku tvorí slabiky a slová, z ktorých sa skladajú vety“.

Str. 148: „Poznámka. Predmetové slovesá používame ako bezpredmetové (podmetové), keď nimi vyjadrujeme iba činnosť bez zacielenia na predmet, alebo keď nimi vyjadrujeme schopnosť podmetu konať činnosť, vyjadrenú slovesom.“

Viacie starostlivosti, najmä keď ide o učebnicu jazyka slovenského, malo by sa venovať i slovosledu v niektorých vetách v súlade s obsahom učiva. Napr.

(str. 14) v látke o neslabičnosti spoluhlások sa vyskytuje súvetie: „Neslabičné hlásky sa vyslovujú obyčajne spolu so samohláskami a tvoria s nimi slabiku. Na prvom, prízvukove silnom mieste druhej vety je sloveso „tvoria“. Keď má žiak sústrediť svoju pozornosť na fakt, že spoluhlásky nie sú schopné tvoriť slabiku, lepšie by bolo skonštruovať vetu tak, aby slovo „tvoria“ nebolo v polohe prízvukove silnej, napr.: ... a s nimi tvoria slabiku.

F o r m a. „Po pedagogické stránce je dôležité rozdelení látky do hodinových lekcí, oddílů, paragrafů a odstavců“ (J. K o p e c k ý, *Příspěvek k teorii učebnic*) i O. C h l u p: „Učlenění látky budiž zřejmo i zjevně na jistém počtu odstavců, z nichž každý projednává pododdíl látky probírané. Každý pak oddíl hodinový takto upravený má shrnouti látku v přesně vymezené otázky a úkoly.“

Nemožno vytýkať, že sa v učebnici nečlení učivo podľa plánu hodinových lekcí, pretože autori v úvode uvádzajú, že sa v postupe nepridržajú plánu učebných osnov.

Učivo je porozdeľované do článkov, oddielov a odstavcov, avšak typograficky nie je názorne naznačené, čo je hlavné a čo vedľajšie, čo je učebný prostriedok a čo vlastná poučka, definícia.

Ako sme už spomenuli, pri hláskach veľmi chýba náčrt artikulačných ústrojov, pri nárečiach mapka ich zemepisného rozvrstvenia, pri vetnej skladbe schémy, ktoré by uľahčili chápanie tejto najťažšej časti gramatiky. Otázok na precvičenie jednotlivých partií v učebnici niet a ani stručných súhrnných uzáverov na konci jednotlivých partií.

V knihe *Slovenská gramatika*, Osveta 1953, je typograficky názornejšie rozdelená syntax. Autori ju rozčlenili aj typom písma v nadpisoch na štyri časti: I. Všeobecné poznatky o vete, II. Jednoduchá veta, III. Zložená veta čiže súvetie, IV. Priama a nepriama reč a otázka. Učebnica obsahuje presne tieto isté partie i s tými istými názvami, lenže nie sú takto diferencované. Typ písma v nadpise „Všeobecné poznatky o vete“ činí dojem, ako keby sa tento nadpis vzťahoval na celú skladbu. Iba písmo v nadpisoch: „Rozvíjacie vetné členy“ a „Zložená veta čiže súvetie“ sa odlišuje od ostatných názvov. (Prečo v týchto dvoch?) Práve v učebnici by sa žiadalo precízne rozčlenenie látky i zo stránky formálnej.

Záverom: Táto učebnica isteže znamená veľký prínos pre vyučovací proces jazyka slovenského na odborných školách. Žiaľ iba, že si jej autori nedali hlbšiu prácu vzhľadom k pedagogickým a didaktickým zásadám, že nepodriadili systém vedecký systému didaktickému. Často zabúdajú na postup od známeho k neznámemu, od jednoduchého k zložitému, na názornú indukciu, na jednoduchosť podania primeranou štylizáciou. Viac-menej povrchné spracovanie učebnice zo stránky didaktickej a metodickej vnucuje dojem, že prevažnú jej časť prebrali autori takmer doslovne zo svojej Slovenskej gramatiky a v zameraní na vyučovacie ciele uspokojujú sa väčšinou iba povsúvanými cvičeniami.

ODPOVEĎ

Recenzia Valérie Betákové je zaujímavá najmä tým, že obracia svoju hlavnú pozornosť na metodickú stránku učebnice. Tu venovala veľkú pozornosť hľadaniu chýb a „chýb“ učebnice. Hoci je jej kritika veľmi neprehľadná a rozvláčna, možno vari jej výčitky zhrnúť takto:

Výklady v knihe sú vraj nenázorné, metodicky nesprávne, pretože nie sú podané induktívnou metódou, výklady sú roztrieštené a dogmatické.

Túto výčitku autorka dokladá množstvom citátov z učebnice a svojim vlastným komentárom. I keď niekoľko jej pripomienok treba uvážiť, väčšina z nich je takého rázu, že by kritický, ale nezaujatý čitateľ bez jej komentáru ťažko pochopil, kde vlastne tá „chyba“ je.

Recenzentka sa najviac ponosuje na nedostatok indukcie. Na to toľkoto: Domnievame sa, že žiaci odborných škôl po skončení osemročnej školy majú už základné vzdelanie v gramatike svojho rodného jazyka, a preto netreba im vykladať zasa všetko od Adama. O tom, čo je veta, slovo, podstatné meno, pád, slabika, hláska atď. sa induktívne učili už od 3. triedy národnej školy. Na vyššom školskom stupni už nejde o pochopenie pojmov. Tu už musí ísť o ucelené pochopenie gramatického systému. A gramatický systém je preto gramatickým systémom, lebo jeho jednotlivé čiastky spolu navzájom súvisia. V učebnici sa pri výklade tento systém rozkladá — obrazne povedané — do lineárneho radu. Postupuje sa od hlások k slabikám, slovám a vetám. To však neznamená, že napr. všetky vlastnosti hlásky možno pochopiť bez toho, žeby sa neuviedli niektoré vlastnosti slabiky, slova alebo vety. A podobne je to aj s ostatnými pojmami, preto sú neopodstatnené námietky, že napr. pri slabike sa hovorí o melodických vlastnostiach reči, hoci podrobný výklad o tom je až na str. 41—44 a na str. 222. Skrátka, pochopila by ľahšie „roztrieštenosť“ učebnice.

Tu prichodí poznamenať, že recenzentka neoprávnene porovnáva kritizovanú *Učebnicu slovenského jazyka* s učebnicami jazyka českého, a to najmä preto, že české učebnice sú rozsahom oveľa väčšie a podávajú učivo jednotlivých ročníkov osobitne. Je predsa jasné, že celková štruktúra jedinej učebnice pre štyri ročníky musí byť zásadne odlišná od štruktúry učebnice pre jediný ročník. Ďalej je jasné aj to, že by *Učebnica slovenského jazyka pre štvorročné odborné školy* musela mať aspoň 450 strán, keby sa v nej postupovalo tak, ako si to žiada recenzentka a ako to vysvitá z jej porovnania s učebnicami jazyka českého. Pravda, recenzentka by mohla vedieť, že o rozsahu učebníc nerozhodujú autori. Autori rozhodujú iba o postupe výkladu v rámci predpísaného rozsahu, čiastočne aj o výbere učebnej látky.

Recenzentka na niekoľkých miestach hovorí o dogmatickosti výkladu. Zdá sa nám, že recenzentke nie je jasné, čo dogmatizmus je. Keby sme v svojom výklade tvrdili, že napr. na Marse žijú ľudia, to by bol dogmatizmus, pretože by sme tvrdili niečo, čo nie je výsledkom bezpečného vedeckého bádania. Ale keď napr. tvrdíme, že podmet a prísudok sú obsahovo rovnocenné vetné členy, to dogmatizmus nie je, pretože toto tvrdenie je podložené jazykovednou prácou. Recenzentka predsa nemôže žiadať, aby sme o veciach, pri ktorých vyčíta dogmatizmus, písali v učebnici vedeckú rozpravu, kde by sme svoje tvrdenia dokazovali. Podľa dnešného stavu jazykovedy sa veci majú tak. To by recenzentka mala vedieť. Mohla by

napr. vedieť, v akom význame sa používa sloveso *byť* vo vete *Eudia v dedine hovorili, že Jerguš Lapin bol navštívil svoju mamu*. Tu veru niet problému, ani dogmaticčnosti pri výklade. Keby sme na dogmatizmus hľadeli tak ako recenzentka, potom by aspoň tri štvrtiny každej učebnice z každého odboru boli dogmatické.

Je zaujímavé, že recenzentka vôbec rada vynáša obrazné, bližšie nezodôvodnené súdy. Napr. raz jej je štýl „mŕtvy“ (čo je to?), inokedy „ťažkopádny“ (prečo?), inde „zhustený“, „strohý“, „úsečný“ (aká je tu chyba?) atď. Nie je také hodnotenie azda trochu nezodpovedné? Ako by teda štýl takejto učebnice mal asi vyzerat'?

O nepochopiteľnej ľahkomyselnosti pri vynášaní súdov svedčí aj ostatná poznámka recenzentky, že prevažná časť tejto *Učebnice slovenského jazyka* je prevzatá zo *Slovenskej gramatiky*. Už napr. prosté porovnanie rozsahu Slovenskej gramatiky (II. vydanie má 490 strán) a Učebnice (má 319 strán aj s cvičeniami, ktoré tvoria asi tretinu učebnice) by ukázalo, že tu o nič podobného nejde. Je jasné, že základné gramatické poučky a formulácie meniť nemožno, veď ide o gramatiku toho istého jazyka. Je ďalej jasné, že keď autor pokladá istú formuláciu za správnu, nebude ju meniť len preto, aby použil iné slová. Veď by tým mohol formuláciu aj zatemiť. Ale je isté, že nemožno povedať, že by temer 500 strán sa rovnalo 320 stranám (od toho treba ešte odrátať asi 100 strán cvičení). Pritom je tiež jasné, že tu nemožno postupovať tak, že sa čosi jednoducho vynechá, čosi zasa pridá. Recenzentka azda predsa len uzná, pravda, po dôkladnejšom porovnaní obidvoch textov, že sme k svojej práci pristúpili zodpovedne, že sme sa usilovali usporiadať text Učebnice harmonicky a v logickej súvislosti.

Kritizovaná *Učebnica slovenského jazyka* — súdiac podľa počtu vytlačených a používaných exemplárov — je najrozšírenejšou a najpoužívanejšou učebnicou slovenčiny na vyššom stupni škôl. Ako nám je známe, používa sa nielen na odborných školách, ale aj na jedenástočných školách. Je preto pochopiteľné, že ako autori sme sa usilovali získať posudky o tom, ako sa osvedčuje. Vcelku dostávame kladné zprávy, iba z niektorých odborných škôl technického smeru máme zprávy, že je miestami ťažká. Tu treba uvážiť, že úroveň jazykového vyučovania sa dostáva všeobecne na znesiteľnú mieru iba postupne. Vplyvom nerovnomerného vzdelania učiteľských kádrov je aj jazyková príprava žiakov nerovnomerná. Veľký prínos v jazykovom vyučovaní značia učebnice, ktoré v ostatných rokoch vyšli pre všetky stupne škôl. Týmto učebniciam sa dá veľa vyčítať, ale jedno je isté: Znamenajú značný prínos proti minulosti, keď vôbec nebolo učebníc, alebo keď sa v učebniciach preberali zastarané a chybné poučky. Domnievame sa, že teraz po prekonaní základných ťažkostí (širšia učiteľská verejnosť ani nevie, koľkoraké ťažkosti tu bolo treba prekonávať, a tuto nie je miesto na ich rozvádzanie) bude možno postupne na doterajších učebniciach stavať jednak v jazykovom vyučovaní, jednak tvoriť nové, dokonalejšie učebnice.

Preto treba vítať každú kritiku, ktorá napomôže zlepšiť učebnice zo stránky vyučovacej. Preto treba v zásade vítať aj túto kritiku. Musíme však vysloviť ľútosť nad tým, že recenzentka pristúpila k svojej úlohe bez celkového jednotného plánu, bez dostatočnej objektívnosti a konštruktívnej snahy. Škoda, že celá jej kritika vyznieva z uvedených príčin akosi naprázdno a neužitočne, lebo akokoľvek by sme chceli nájsť v nej čosi pozitívneho, nemôžeme z jej riadkov nijako vylúpiť zdravé zrno.

POSUDKY A ZPRÁVY

V. A. ZVEGINCEV, VNUTRENNIJE ZAKONY RAZVITJA JAZYKA. Izdatelstvo moskovskogo universiteta 1954, str. 30.

Zvegincevova práca je jednou zo série brožúr, ktoré vydáva katedra všeobecnej a historicko-porovnávacej jazykovedy na Lomonosovovej univerzite v Moskve. Autor v nej rieši veľmi dôležitú otázku — otázku vnútorných zákonov vývoja jazykov — ktorá po Stalinovom tvorivom zásahu do otázok jazykovedy bola už predmetom mnohých diskusií.

Autor sa podujal objasniť tieto problémy: definícia lingvistického zákona, proces vývoja jazyka, späťosť vývoja jazyka s dejinami spoločnosti a fungovanie jazyka (pomer diachronie a synchronie). Pri riešení prvej otázky najprv kriticky hodnotí doterajšie chápanie lingvistického zákona (názory mladogramatickej školy, naturalistov, štrukturalistov). Predmarxistická jazykoveda neprihliadala na to, že jazyk je osobitný spoločenský jav s vlastnými vnútornými zákonmi vývoja, ktoré treba študovať ako objektívne zákony. Pri tom treba mať na zreteli, že samotná zákonitosť je širšia než formulovaný zákon; jednotlivý jav v jazyku nie je ešte zákonom, hoci ako jednotlivý konkrétny jav môže spadať pod všeobecnú zákonitosť vývoja jazyka. Teda lingvistický zákon je omnoho širší než jednotlivý jav (porov. stratu slabého *ъ* v počiatočnej predprízvučnej polohe v staršej ruštine, sonorizáciu slabých jerov *ъ, ь* v silnej polohe a ich odpadnutie v slabom postavení).

I na vývoj jazykov sa v minulosti jazykovedci chybné dívali. Naturalisti (Bopp, Schleicher) pokladali jazyk za organizmus, ktorý má svoje štádium rozkvetu i úpadku. Iní zase spájali vývoj jazyka s rečovými orgánmi, ktoré závisia od klimatických a kultúrnych podmienok (Osthoff). Sociologický smer v jazykovede sa pokúšal vidieť súvislosť vývoja jazyka so životom spoločnosti, ale vulgarizoval spoločenskú podstatu jazyka (J. Vendryés). Ani Jespersenova „teória pokroku“ nie je správna, lebo podľa nej meradlom pokrokosti jazyka je stupeň analytčnosti jazyka (angličtina); zabúda, že vývoj jazyka sa môže diať aj iným smerom.

Marxistická jazykoveda prisudzuje jazyku celonárodný charakter a funkciu nástroja styku medzi všetkými členmi spoločnosti. Jazyky sa vyvíjajú v súhlase s rozvojom spoločnosti. Keď odumrie spoločnosť, zaniká obyčajne i jej jazyk. Niekedy jazyk prežije spoločnosť, ale odtrhnutý od spoločnosti stráca schopnosť vyvíjať sa a má umelý charakter (latinčina). Strata flexie neznamená úpadok jazyka. Jazyk sa stále vyvíja, zdokonaľuje, podobne ako myslenie, pričom proces zdokonaľovania jazyka môže byť v rozličných jazykoch rozličný. To závisí od stavby jazyka a vnútorných zákonov jeho vývoja.

Veľmi zaujímavá je kapitola o všeobecných a jednotlivých vnútorných zákonoch vývoja jazyka. Všeobecné vnútorné zákony podľa autora umožňujú „pravidelnú jednotlivosť vývojových procesov rôznych jazykov, ktorá je podmienená spoločnou povahou všetkých jazykov, podstatou špecifiky jazyka ako osobitného spoločenského javu, jeho spoločenskou funkciou a kvalitatívnymi zvláštnosťami jeho štruktúrnych zložiek.“ Za takéto možno pokladať napr. zákon nerovnomernosti vývoja štruktúrnych zložiek jazyka (slovná zásoba sa vyvíja najrýchlejšie, pomalšie sa vyvíja základný slovný fond a gramatická stavba je najstálejšia). V jednotlivých konkrétnych jazykoch tento všeobecný zákon môže mať svoje vlastné momenty, ktoré súvisia nielen s uskutočňovaním daného zákona, ale aj so samotným tempom vývoja (napr. angličtina a nemčina v minulosti boli syntetické; dnes je angličtina analytická, ale v nemčine nájdeme hodne syntetických prvkov). Z toho vyplýva, že všeobecné a jednotlivé vnútorné zákony tesne súvisia, ba splyvajú. To je podmienené tým, že každý konkrétny jazyk stelesňuje všetky vlastnosti jazyka ako spoločenského javu osobitného charakteru, a preto sa môže vyvíjať len na základe všeobecných zákonov vývoja jazyka. Na

druhej strane však, keďže každý konkrétny jazyk má odlišnú gramatickú stavbu, fonetický systém, svoju osobitnú slovnú zásobu, má aj odlišnú štruktúrnú stavbu, t. j. je charakterizovaný osobitným spojením týchto štruktúrnych komponentov v systéme jazyka. A tak sa formy prejavu všeobecných vnútorných zákonov vývoja jazykov v jednotlivých jazykoch nevyhnutne menia. Jednotlivé vnútorné zákony vývoja jazykov existujú vo všetkých sférach jazyka, vo fonetike, gramatike, lexike, a preto môžeme hovoriť o vnútorných zákonoch vývoja fonetiky, morfológie atď.

Poslednou skúmanou otázkou sú dejiny národa a zákonitosti vývoja jazyka. Jazyk a zákony jeho vývoja treba skúmať v nerozlučnej spojitosti s dejinami spoločnosti, s dejinami národa, ktorý je tvorcom a nositeľom daného jazyka. Vo vývoji jazykov môžeme odhaliť zákonitý odraz procesov, ktoré sú vlastne vývojom iných spoločenských javov i samotnej spoločnosti. J. V. Stalin spomína historické udalosti, ktoré mali za následok zmeny v jazyku (vznik tried, vývoj výroby, obchodu atď.). K tomu patria rozličné formy vzťahov, ktoré sa tvoria medzi teritoriálnymi dialektami a národným jazykom. Vývoj spoločnosti od národnosti k národu je zákonitým spoločenským procesom. Tomu odpovedá aj zákonitá zmena foriem vzťahov medzi dialektami a jazykmi. Zmeny a potreby spoločnosti vedú k zmenám v jazyku a vnútorné zákony dávajú len určitú formu procesom vývoja jazyka. Keďže teda dejiny národa tvoria základ dejín jazyka a podmienky pre zmeny v jazyku a tieto podmienky sa menia podľa konkrétnych dejín národa, možno dať do súvislosti vznik alebo zmiznutie jednotlivých vnútorných zákonov vývoja jazyka s dejinami národa. Na druhej strane však zmeny, ktoré sa dejú podľa jednotlivých vnútorných zákonov, uskutočňujú sa na základe konkrétnej štruktúry a nesúvisia s dejinami národa.

Jozef Škultéty

SLOVENSKÉ ČASOPISY I, 1954, č. 1—9 (január—september). Vydáva a rozosiela Matica slovenská v Martine.

Matica slovenská v zmysle zákona č. 4/1954 Zb. z. SNR stala sa národnou knižnicou s úlohami aj bibliografickými. Od r. 1954 začala vydávať publikačný orgán *Slovenské časopisy*, ktorý predstavuje slovenskú časť *Bibliografického katalógu ČSR* (pri časopisoch — pendant *Českých časopisov*). V tomto časopise podáva sústavný výberový rozpis článkov zo súčasnej časopiseckej produkcie na Slovensku, a to zo všetkých slovenských časopisov vychádzajúcich na území Slovenska (v počte 425). V skupine č. XX, ktorá má názov *J a z y k o v e d a*, uverejňujú sa, ako to už vidieť zo samotného názvu skupiny, jazykovedné príspevky, ktoré vyšli v slovenských časopisoch.

O dôležitosti bibliografických prác nie je azda dnes potrebné veľa hovoriť. Stačí upozorniť napríklad na pripomienku K. Horálka o tom, že bez bibliografickej práce nie je možné vo vede hospodárne a účelne pracovať (Studie a práce lingvistické I, 1954, 35) alebo na slová Fr. Bokesa, že „bibliografické a dokumentárne práce patria medzi najdôležitejšie a pritom nevyhnutné pomôcky, napomáhajúce a urýchľujúce vlastnú vedeckú tvorbu“ (Historický časopis SAV III, 1955, 150). Kým nemáme spracovanú a vydanú podrobnú bibliografiu slovenskej jazykovedy za určitý rok (zaznamenávajúcu knižnú a časopiseckú jazykovednú produkciu na Slovensku a knižnú a časopiseckú produkciu mimoslovenskú z odboru slovenskej jazykovedy), predstavujú *Slovenské časopisy*, resp. jazykovedná časť *Slovenských časopisov* dôležitú pracovnú pomôcku pre každého jazykovedca, pretože nám podávajú aspoň súpis príspevkov z jazykovedy, ktoré boli uverejnené v slovenských časopisoch.

Na uvedenom mieste Fr. Bokes o bibliografických a dokumentárnych prácach hovorí aj to, že „čím sú svedomitejšie, kritickejšie a úplnejšie, tým viac osožia vedeckému pracovníkovi pri vyhľadávaní literatúry potrebnej pri spracovaní určitého vedeckého problému“.

Na tomto mieste treba pripomenúť, že v *Slovenských časopisoch* nie sú niektoré

záznamy zachytené úplne svedomite, čím, pochopiteľne, značne strácajú na svojej cene a vzbudzujú oprávnené pochybnosti aj o cene ostatných záznamov (ktoré môžu byť úplne správne). Upozorníme tu iba na niekoľko prípadov, ktoré sme si pri bežnom prezretí jednotlivých čísel *Slovenských časopisov* povšimli. Tak napr. bibl. jednotka č. 5 092 s názvom „Z pedagogickej terminológie (Upravila komisia pre staveľskú terminológiu)“ má správne znieť *Z pedologickej terminológia*. Takúto chybu každý ľahko zbadá, pretože pedagogickú terminológiu sotva môže upravovať Komisia pre staveľskú terminológiu. (Nie je tiež správne uvádzať „upravila“, pretože Komisia pre staveľskú terminológiu pedologickú terminológiu neupravila, ale pripravila, teda je jej autorom). Sú tu však aj také záznamy, ktorých nesprávnosť si na prvý pohľad ani neuvedomíme. Napr. Buffova štúdia v Slovenskej reči s názvom *Kvantita slovies odvodených od podstatných mien* je v Slovenských časopisoch nesprávne zaznamenaná ako „Kvalita slovies odvodených od podstatných mien“ (bibl. jednotka č. 10.384). Bibl. jednotka č. 14.888 s názvom „O zásobách pre budovanie slovnéj zásoby slovenčiny“ od Jána Horeckého správne znie *O zásadách pre budovanie slovnéj zásoby slovenčiny*. V bibl. jednotke č. 14.913 sa nesprávne uvádza priezvisko Eugena Paulinyho ako „Paulíny“ (s dlhým í). V Kultúrnom živote je pod nadpisom článku uvedené správne znenie priezviska. Bibl. jednotka č. 14.924 má znieť takto: *Pripomienky k niektorým zemepisným názvom v nových Pravidlách* (nie: „pravidlách“ — ide o Pravidlá slovenského pravopisu). Takisto v nasl. bibl. jednotke s č. 14.925 má byť *Úprava niektorých názvov obcí podľa nových Pravidiel* (nie: „pravidiel“).

V práci sú aj iné nedostatky čisto technické. Napríklad namiesto poľského ł sa používa l, namiesto poľského ę písmeno e: „Słownik języka polskiego“ (bibl. jednotka č. 14.872), „Sławski: Słownik etymologiczny języka polskiego“ (bibl. jednotka č. 14.946). Dokonca v bibl. jednotke č. 14.881 sa píše v poľskom texte v namiesto w: „Słownik staropolski“. V týchto prípadoch by sa rozhodne mali používať príslušné poľské písmená. Tu už ide, pravda, aj o otázku technického vybavenia tlačiarne.

Sporné je ďalej zaraďovanie mnohých bibliografických jednotiek či už do príslušných tematických skupín, na ktoré sa člení celý materiál, alebo v rámci tematických skupín do jednotlivých oddielov a pododdielov. Platí to napr. pre zaradenie bibl. jednotky č. 10.410 s názvom *Nová metóda väzby písma* z Technických novín do tematickej skupiny *Jazykoveda*. Bez priameho nazretia do textu tohto článku možno už z nadpisu usudzovať, že tu nejde o jazykovednú štúdiu, príp. článok. Inokedy zas naopak jazykovedné príspevky sú zaradené do takej tematickej skupiny, v ktorej by sme ich vôbec nehľadali. Platí to pre zaradenie Peciarovho článku *O divadelnej výslovnosti* (bibl. jednotka č. 10.023) a pre zaradenie Prandovho článku *K otázke výslovnosti v opere* (bibl. jednotka č. 10.024) do oddielu *Divadlo* (súčasť tematickej skupiny *Umenie*). Ide nesporne o jazykovedné, a nie o umeleckovedné príspevky (aj keď sa dotýkajú umeleckej oblasti). Tiež článok Jána Stanislava *K dvom premiéram v bratislavskom Národnom divadle* (bibl. jednotka č. 10.027) patrí do jazykovedy, a nie do umenia. Za nesprávne pokladáme ďalej zaradenie bibl. jednotiek č. 14.103 a 14.104. Sú to štúdie Gejzu Horáka *Názornosť v jazykovej výchove* a *Rozširujeme a spresňujeme slovnú zásobu žiakov*. Tieto bibl. jednotky sú zaradené do oddielu *Vychovávateľstvo. Vyučovanie. Pedagogická psychológia. Pedagogické kádre* (súčasť tematickej skupiny *Kultúra. Osveta. Vychovávateľstvo*). Ide o články s charakterom jazykovedným, a nie vychovávateľským, aj keď jeden z nich bol uverejnený v pedagogickom časopise a má nadpis „pedagogický“ (prvý článok). Články sú jazykovovychovné, nie však vychovávateľské v zmysle pedagogickom. Článok o diskusii slovenských jazykovedcov v Ústave slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied o otázke utvárania sa slovenského národného jazyka (bibl. jednotka č. 5095) nemožno zaraďovať do oddielu *Reforma slovenského pravopisu*, ako je to v Slovenských časopisoch. Nejde tu totiž vôbec o otázku pravopisu, tobôž nie o otázku týkajúcu sa poslednej úpravy slovenského pravopisu z roku 1953.

Týmito niekoľkými kritickými poznámkami nechceli sme znehodnocovať prácu Slo-

venských časopisov. Naopak, túto prácu si neobyčajne ceníme, čo sme zdôraznili už na začiatku tejto našej poznámky. Chceli sme však redakciu *Slovenských časopisov* upozorniť na to, aby ešte starostlivejšie pripravovala materiál do tlače (či už ide o správne uvádzanie titulov jednotlivých záznamov, alebo ich zaraďovanie do tematických skupín a oddielov týchto skupín). Nepochybujeme o dobrom úsilí redakcie vyhnúť sa všetkým nesprávnostiam a nepresnostiam.

Ladislav Dvonč

JONÁŠ ZÁBORSKÝ, ROZPRÁVKY. Pripravili Viera Bunčáková a Oskár Čeppan. Vyšlo ako 22. zv. Hviezdoslavovej knižnice v Slovenskom vydavateľstve krásnej literatúry r. 1954.

Vydanie týchto *Rozprávok* je závažné z hľadiska slovenskej literárnej histórie, pretože Záborský je jednou z osôb, ako píše A. Mráz (*Zo slovenskej literárnej minulosti*, str. 75), ku ktorým sa treba vracieť a podrobnejšie ich osvetľovať. Zároveň si však treba *Rozprávky* všimnúť aj z hľadiska jazyka, lebo Záborský patrí k našim klasikom, u ktorých sa môžeme učiť najmä dnes, keď sa ukazuje, že „nie sám jazyk, ale znalosť nášho jazyka nie je (u mnohých) na žiadúcej úrovni“. (Štefan Peciar, *Odpoveď na kritiku Pravidiel*, Kultúrny život IX, 1954).

Pri čítaní *Rozprávok* J. Záborského a pripojených poznámok, vysvetliviek a slovníčka prichodí nám pripomenúť, že každý pracovník, ktorý vysvetľuje literárne dielo, „musí vychádzať z predpokladu, že básnický jazyk spisovateľa je nerozlučne spojený s prácou jeho vedomia, že spisovateľ hľadá slová, ktoré by čo najpresnejšie, najpravdivejšie a najvýraznejšie vystihli patričnú myšlienku a obraz. To isté tvorivé úsilie musí vyvinúť i čitateľ, aby mohol prežiť a pochopiť dielo.“ (V. V. Golubkov, *Metodika vyučovania literatúry*, str. 184—185.)

Pripravovatelia nového vydania si to všetko dobre uvedomovali a Záborského *Rozprávky* doplnili vecnými vysvetlivkami, ktoré zostavil dr. J. V. Ormis (str. 339—373), i slovníčkom, ktorý vypracovala Viera Bunčáková (str. 375—380).

Kým dr. J. V. Ormisovi sa podarilo vysvetliť všetky menej známe údaje, aby čitateľ mohol vniknúť do diela Záborského, V. Bunčáková nie všade v slovníčku vystihla pravý význam slov, chápe a vysvetľuje ich neraz hmlisto, niekde nesprávne a nepresne, čím sa zoslabuje a stiera pravý zmysel Záborského myšlienky a opisovaného obrazu, ba narúša sa i jadro, obsah, význam autorovho zámeru, predstavivosti a účinku.

Pravda, úloha zostavovateľov nebola ľahká. Museli prepisovať Záborského *Rozprávky* z rukopisu alebo zo starších vydaní do súčasného jazykového úzu, ako aj vysvetliť mnohé ľudové výrazy, ktoré sa zriedkavejšie vyskytujú v spisovnej slovenčine. Pri slovníčku, ako ho v Záborského *Rozprávkach* nachádzame, upozorníme na dve veci:

1. niektoré slová sa nepresne, neúplne a nesprávne vysvetľujú; 2. mnohé neznáme slová sa v slovníčku vôbec nenachádzajú.

1. Povšimnime si najskôr vysvetlenie významu niektorých slov v tom poradí, ako ich nachádzame v slovníčku aj v texte *Rozprávok*. Slová správne vysvetlené neuvádžame:

bambuch = bachor, č. břich — Záborský uvádza toto slovo niekoľko ráz, ale takmer nikdy v pôvodnom význame „bachor, brucho“, napr.: *S týmito zverskými bambuchmi nič.* (Str. 271 aj inde.) Ľud vravieva: *To je bambuch. Nevysvetľuj bambuchovi! Zajíral sa akýsi bambušisko medzi nás.* — Na takéto významy naráža aj autor, preto sa žiada doplniť v slovníku aj tento prenesený význam slova *bambuch*: „brucháč“; z toho ďalším prenesením aj „hľupák, sprosták, chumaj“;

beťár (maď.) = zbojník, ničomník. — Slovo je časté vo všetkých východoslovenských nárečiach aj u Záborského s významom, ktorý sa uvádza v slovníku, no oveľa častejšie sa používa vo významoch „záletník, huncút“ a pod. Takto ho má viac ráz aj Záborský, napr.: *Z mešťanov jedni si lepšie vtisli beťárske klobúčiky do očí...* (str. 243). Na

východe v šumných pesničkách ľud ospevuje *šuhajov-beťárov, nevesty-beťárky, chlapcov-beťárov*; ani v jednom z týchto prípadov — práve tak ako u Záborského — nejde o význam „zbojník, ničomník“;

gmina (nem.) = obec — U Záborského i v ľudovej reči je okrem tohto významu aj ďalší význam: správa, vedenie, úrad obce, obecné predstavenstvo. (Porov. na str. 259);

chlop (poľ.) = sedliak. — Ani u Záborského, ani v ľudovej reči neznamená *chlop* sedliaka, lebo má oveľa širší obsah, a to: chlap, muž, ktorý môže mať najrozmanitejšie zamestnanie; ba ešte aj maličký chlapec, keď sa pechorí, veličí, chváli, vykrikuje: *Ta ja už dobrý chlop!* Veď Záborský pomenúva *chlopmi* mešťanov, remeselníkov, nie sedliakov;

kyseľ = kyseľová polievka — Na východe varievajú kyseľ i kyseľovú polievku z kýšky, srvátky, aj zo sladkého mlieka pridaním octu, alebo aj z kapustnice, z „juchy“. Záborský rozlišuje tieto dva pojmy ako nepriamo vidieť z tejto vety: *Slováci (žerú) kožu z kyseľa, kórku z ovseného chleba a škvarky z mrvancov.* (str. 205). Na kyseľovej polievke sa totiž nevtvorí koža, najviacej ak kožka. Kyseľ ako jediný chod stravy chudobného človeka sa jedáva s dusenými zemiakmi, prípadne s chlebom, a na to myslí Záborský, kdežto kyseľová polievka sa jedáva pred hlavným jedlom, čím už je strava bohatšia, lepšia. Výkladom slova kyseľ ako kyseľová polievka sa ostrosť Záborského satiry skresľuje, uberá sa jej na pálcivosti;

mazuľa (novotvar) = maznáčik. — Nie novotvar, ale veľmi staré slovo v šarišských nárečiach s významom maznáčika, častejšie však parádnice, prípadne aj zafúlanej ženy, dievčaťa. Frndolína, ktorú opisuje Záborský, mala všetky tieto vlastnosti;

násmešok (novotvar) = výsmech, posmešok. — Opätovne ide o nesprávny výklad slova. Slovo staré v ľudovej reči, skade ho prevzal aj Záborský, ale tu v slovníku sa mu pririeká prisilný, priostký význam, ktorý Záborský vonkoncom nemal na mysli, ako to vysvitá z tohto dokladu: *Lebo vtipkujúc sám so sebou, nemá čas myslieť na stratený život a zmarené obete. U mňa je pero a násmešok to, čo u iných sud pálenky alebo karty, alebo prach a guľka.* (str. 187) — U Záborského nie sú ani výsmechy ani posmešky to, čo u iných sud pálenky..., ale vtipkuje, robí *násmešky, úsmešky*, teda vtipy, žarty, smiechoty, smiechy; nechce sa ani vysmievať ani posmievať iným. Tieto dva významy zaiste autor rozlišuje tak, ako sa diferencujú v ľudovej reči. Ako deťúrence stvárali sme smiechy, smiešky, násmešky, smiechoty, úsmešky a dosyta sme sa nasmiali, jeden z druhého požartovali, vymýšľali sme vtipy aj pred rodičmi a staršími. No výsmechy, posmechy robievať sme nesmeli a keď nás rodičia pri nich dochytili, nuž nás bijali a starší karhali aj napomínali. Kdekoľvek a ktokoľvek však smel vyvolávať smiechy, smiechoty, násmešky, vtipy, žarty a pod. Aj u autora je pero a *násmešok*, t. j. smiechy, smiechoty, vtipy, žarty záľubou, prácou významnou a vzácnou;

nazdíbať = naďabiť na, č. namanouti se — Nielen výklad slova nesprávny, ale zdá sa, aj nesprávne zachytená zvuková stránka slova. Do šarišských a zemplinských nárečí slovo preniklo pravdepodobne z ruštiny, udomácnilo sa a vyskytuje sa dosť často. V ruštine je príslovka *dybom* (naše *dupkom*). Ľud na východnom Slovensku pozná tvrdú výslovnosť, teda: *dybac, nedybac, dybkom-dupkom, zdybac, zdybovac, nazdybac, nazdybaný* a pod. Ak by sa slovo malo písať s jistou, na východe by ho vyslovovali „dzibac“ alebo mäkko. Záborský vedel rusky a zaiste aj ľudová výslovnosť naň pôsobila, preto sa domnievam, že v rukopise ho píše s tvrdým *y*: *nazdybať*. Význam tohto slova sa v nárečiach nikdy nekryje so spisovným *naďabiť na*, česky *namanouti se*. Ľud vravieva: „*Dzecko už dybe.* — *Zdybal celý chotar a nič nenašol.*“ Aj Záborský tak píše: „*Na ceste do Subotice, ktorú konal sám jediný a peši, nazdíbal mnoho takrečených salašov...* (str. 64) — *Naďabiť* znamená predsa znevrady na niečo prísť, nájsť, pristúpiť, skočiť..., no *zdybať* znamená vedome niečo hľadať, skúmať, skúšať, chodiť, kráčať, mať oči otvorené a po niečom pátrať, niečo chcieť vyhľadať, vyskúšať, niečo dokázať. Veď Záborského Pandriák až pojašene a bláznivo *dybká*, chce *nazdybať* historické pamiatky aj v salašoch, ak by však na salaše iba *naďabil*, celá ironia Záborského rozprávky by sa narušila;

šlichta = maz, ktorým sa natiera plátno pri tkaní. — Ženy pri tkaní na krosnách plátno mazom, a tobôž šlichtou nenatierali. Šlichta je predsa maz, mazivo, ktoré si naše mamky pripravili z dusených zemiakov a kyslého mlieka, rozmiešali dobre a starou kefov natierali nite za návojom pred nitelnicami, aby sa im nite neklbčili, „nerepčili“ a cez nitelnice i cez brdo šli hladko. Plátno sa šlichtou nenatiera, ale iba bieli na slnku;

škripta = to, čo je napísané — Slovo prevzaté z latinčiny a u Záborského aj v ľudovej reči neznamená to, čo je napísané, ale písanku, zošit. Veď škripta môže byť úplne čistá a žiak do nej začína písať, robiť si úlohy;

týka = váhadlo na studni — Slovo je správne vysvetlené, ale u Záborského je iba význam prenesený. Pôvodný význam je tyč, tyčka, palica. V preplietanom plote s tromi drúkmi sú tyky, k fazuli do záhrady sa dávajú tyky, kedysi žobráci v ruke nosievali tyky a patyky.

Ostatné slová v slovníčku sa vysvetľujú správne alebo približne správne.

2. V slovníčku nenachádzame mnohé neznáme slová, ktoré aj sčítanejší čitateľ nepozná, lebo sa s nimi málokedy stretáva, takže iste sú mu ich významy hmlisté a pôžitok z čítania menší.

Na ukážku uvádzame iba niektoré:

čítkať = tíšiť, uspokojovať, chlácholiť, čičíkať: *Matka čítala otca*: „Už len daj pokoj, muž, veď jej tie šialenstvá prejdú. (str. 170);

trup = trufo, šalo, tlk: *Ty sprosták, ty trup!* (str. 172);

ujedisko = trápenie, hryzovisko, zlosť: *Od veľkého ujediska upadla i do nemoci a obľahla*... (str. 174). Ide o odvodené slovo, ktoré ľahko zvädza k nesprávnemu výkladu;

chlipkať = žiadostivo pozeráť, žmurkať:... *chlipkať očami na pekné nevesty*... (str. 193). Pôvodný význam tohto slova je „po troške jesť, piť niečo tekuté“, no Záborský ho málokedy upotrebí v pôvodnom význame;

kotiľ (sa) = nemotorne, neobratne sa pohybovať, vstávať, dvíhať sa: *Tento sa vzbudil pri šuškaní na voze a keď sa počal kotiľ, vyrazil nevdojak nohou podporu spod kola*. (str. 241). Vysvetlenie významu je potrebné, lebo čitateľ si vie ťažko predstaviť obrázok a ironiu, ak pozná iba pôvodný význam tohto slova, nie ten, ktorý používa Záborský. Preto ho treba objasniť;

čeperiť-rozčeperiť: Záborský používa viac odvodenín a čitateľa si význam slov ťažko zapamätajú: stáť rozkročmo, nedbalo; chodiť rozčesnuto a pritom neokrôchane, ťažkopádne, lenivo, ťarbavo;

čuriť, čuriť čurkom = tiecť, tiecť cicerkom;

vperiť = bodnúť, pichnúť, vstrčiť (šíp, ťstie sa vperí).

Mohli by sme takto pokračovať, avšak postačí heslovite uviesť: *buchtovať, užierať sa i užierať niekoho, sak, šarha, miškár, miškovať, smrkač, šmárať-vyšmárať, chlapčiť, zajdlík, kitľa, zlupotať, babenie, umknúť, ohyda, výdum-výdumy* a pod.

Po týchto poznámkach k slovníčku aspoň stručne o tom, ako Záborský zmýšľal o nepotrebných cudzích slovách v spisovnej slovenčine, o jeho názoroch na prihrubé žargonizmy a vulgarizmy, ktoré v *Rozprávkach* nachádzame, ako aj o jeho náhľadoch na celé vety, výpovede v reči maďarskej, nemeckej a francúzskej, ktoré sa kedysi v horevore používali a ktoré kde-tu Záborský majstrovsky zaznamenáva.

To všetko v jeho prácach splňa iba štylistickú funkciu: zosilňuje charakteristiku postavy; satiricky vyjadruje jazykový úpadok hovoriaceho. Záborský aj jazykovými prostriedkami šľahá, bičuje, posmieva sa „huchňavému švandrikovaniu“, „kočvardini“ myšlienok, zvrátov a slov. Vedome, s jasným jazykovým citom a sebedomom charakterizuje rodoľubov, prosté postavy z ľudu, dbá na rýdzosť a ľubozvučnosť ich rečí, a naopak, aj rečou zosmiešňuje feudálnych pánov, príživníkov, koristníkov, aby tak zvýšil pôsobivosť svojich diel.

Jonáš Záborský je hlboko presvedčený, že nepotrebné cudzoty, žargonizmy a silné vulgarizmy nepatria do kultúrneho spisovného jazyka, lebo ony spisovnú slovenčinu neobohacujú, nimi sa spisovný jazyk nestáva ani bohatší ani ľubozvučnejší. Autor je

citlivý, rozvážny, dôsledný. Už pred sto rokmi ironicky narážal na háklivú otázku písania priezvisk takto: „To by bolo chatrné a nízke písať proste Šútak, Mazalík, Hajžušek. Ale Schuhthaagh, Mazaliygg, Hajzsuscheegg, to je dačo klasického a hodí sa k ukrytiu pôvodu človeka...“ (str. 281) — Bičuje „babylonskú ortografiu“ a zmýšľanie ľudí, ktorí sa honosia, že „majú slovenské srdce, no povahu nemeckú“.

Jonáš Záborský poznal viac slovenských nárečí. Nevyčerpateľnou studňou pre jeho slovnú zásobu bola ľudová reč, do ktorej načieral a z ktorej obohacoval reč spisovnú. Jeho tvorbu i náhľady jeho rovesníci nemali veľmi radi. My mu však splácame po-dĺžnosť, lebo v mnohých otázkach predbehol svoju dobu.

Andrej Jusko

SBORNÍK PRACÍ FILOSOFICKE FAKULTY BRNĚNSKÉ UNIVERSITY, roč-ník III, číslo 3, Rady jazykovedné (A), č. 2.

Sborník obsahuje štúdie a články z rozličných oblastí jazykovedy. V tomto referáte si všimneme práce zo slavistiky.

Štúdia Jaroslava Bauera *Prostý lokál v stredobulharských památkach* nadväzuje na autorovu disertáciu, časť ktorej bola uverejnená v časopise *Slavia* XX, 40—56. V tejto štúdii rozoberá autor doklady zo stredobulharských pamiatok z konca XII. a z XIII. storočia a porovnáva ich s dokladmi zo stsl. evanjeliárov, zo Sinajského žaltára a z kodexu Supraslského. Zisťuje, že bezpredložkový lokál sa najčastejšie vyskytuje pri slovesách s predponami *pri-* a *na-*. Príčiny tohto javu vidí najmä v tom, že predpony *pri-* a *na-* sú svojím významom totožné s predložkami. Jedným z dôležitých činiteľov zániku bezpredložkového lokálu bola aj tvarová homonymita lokálu s genitívom a datívom. — Bezpredložkový lokál miesta a času sa zachováva v menšom rozsahu. Lokál miesta sa vo vlastnom biblickom texte skúmaných pamiatok ani nevyskytuje. Niekoľko bezpečnejších dokladov sa nachádza len mimo biblického textu. Aj lokál časový je iba vzácnosťou. Väčšinou ide už len o ustálené spojenia alebo o adverbializované výrazy. Autor porovnávaním svojich dokladov s výskytom bezpredložkového lokálu v stsl. pamiatkach dochádza k záveru, že ústup bezpredložkového lokálu v stredobulharských pamiatkach je priamym pokračovaním vývoja, ktorý možno dosť presne stopovať v staroslovenčine. Okrem iného aj tento fakt presvedča autora, že zánik bezpredložkového lokálu v stredobulharských pamiatkach nemohol byť odrazom živého jazyka, ale že išlo skôr o ďalšie rozvíjanie tendencie živej v kultúrnom jazyku.

Cenným príspevkom k riešeniu otázky vzťahu moravskoslovenských nárečí k nárečiam českým a slovenským je štúdia *K diferenciaci moravskoslovenských nárečí a k jejich vztahu k českému národnímu jazyku*, ktorú vypracoval brněnský kolektív dialektológov (Jan Chloupek, Stanislav Králík, Arnošt Lamprecht, Jozef Skulina, Dušan Šlosar, Antonín Vašek). Východnú časť moravskoslovenských nárečí delia autori na tri oblasti: na severovýchodnú, strednú a juhovýchodnú. Severovýchodnú oblasť ohraničujú tri izoglosy: 1. *-t/-t* v infinitíve, 2. typy *nes/nes*, 3. *ležá/ležíja (ležíjú)*. Juhovýchodná oblasť je oddelená od strednej oblasti zväzkom izoglosy, ktoré túto oblasť spájajú s moravskými nárečiami. Zemepisnú hranicu tvoria izoglosy, ktoré ohraničujú severovýchodnú a juhovýchodnú oblasť. Severovýchodná oblasť nie je jednotná. Izoglosy *pršet/pršať, do zelá/do zelé, teb'a/tebe* vydeľujú jej východnejšiu časť. Izoglosy *trpíja/trpíjá*, gen. sg. *zelá, psaňá* rozčleňujú zasa strednú oblasť. Juhovýchodná oblasť sa podstatne líši od predchádzajúcich tak v hláskosloví, ako v tvarosloví: v hláskosloví je napr. *r* miesto *ř, ó, vó, uo* miesto *u, jé, ie* miesto *í* atď.; v morfológii je napr. inštr. sg. m. a n. *-om*, gen. pl. m. na *-ov, -uov*, I. os. sg. ind. prez. má *-m* v typoch *vedem* atď. Archaický typ *šérk, dlhý, žltý* sa vyskytuje na strednej oblasti. Na severovýchodnú oblasť prenikajú lašské typy *plyny (= plný)* ap. Na tejto oblasti sa zachovalo viacero archaických prvkov. Medzi ne patrí prítomnosť mäkkých perníc: *vádnút, m'eký, p'it'* atď. a výskyt inštr. pl. m. a n. na *-y*. Moravsko-

slovenská oblasť sa k hanáckym a lašským nárečiam pripojuje stupňovite. Autori, opierajúc sa o svoje výsledky a berúc ohľad na zistenia akad. Havránka o starobylosti izoglosy *slp/pslup*, vyslovujú záver, že dnes už môžeme „právom usuzovať na staré jazykové spojenie tohoto územia s územím slovenským“. K porušeniu tohto vzťahu došlo po zániku politického a hospodárskeho centra na južnom Pomoraví a v severnom Podunaji. Od tej doby zasahovali toto územie zmeny, ktorých ohnisko bolo na území českého jazyka. Štúdia — ako autori sami pripomínajú — je iba úvodnou kapitolou do celej problematiky. Nazdávame sa, že bez podrobného prebádania súčasného, najmä však historického vývinu západoslovenských nárečí nebude možné vysloviť všeobecné závery o vývine a diferenciacii moravskoslovenských nárečí.

Nie menej je zaujímavá štúdia A. Gregora *Zvláštnosti větného členění ve spisovné češtině a v nářečí*. Autor si v nej všima výskyt atrakcie a anakolútu v nárečiach so zreteľom na spisovnú češtinu. Atrakcia vzniká vtedy, keď slovo vo vete miesto náležitého tvaru dostane tvar susedného alebo ďalšieho slova. Tento jav pozoruje autor najmä vo výrazoch vyjadrujúcich mieru, pri číslovkách, vo výrazoch označujúcich čas a miesto. Atrakcia sa vyskytuje aj pri genitívoch (alebo aj pri iných pádoch) závislých od predložkového pádu alebo od slovesného podstatného mena. Pri slovesách sa atrakcia prejavuje tak, že sa mení spôsob alebo rod. Časté sú atrakcie vo vetách jednočlenných, pri príslovkách a trpnom prídavku. Autor si všima aj prípady tzv. atrakcie „z vety do vety“. Niektoré atrakcie sa už tak zaužívali, že sa v spisovnom jazyku nepokladajú za chyby. — Pod kontamináciou rozumie autor križenie dvoch tvarove rozličných, významovo však rovnakých alebo blízkych väzieb (*mám jen tebe/nemám než tebe = mám než tebe*). Príčinou kontaminácie býva obyčajne citové vzrušenie, nepozornosť alebo snaha vyjadriť sa žartovne. Anakolút definuje autor ako zmenu náležitého vetného skladu uprostred vety. Príčinu takejto zmeny vidí v tom, že hovoriaci pri výpovedi nečlení správne myšlienky. V nárečiach sa anakolúty vyskytujú často pri nadväzovaní na reč (A: *Kolek máte kráv?* B: *Kráv — máme tři!*). S podobným „vyšínutím z väzby“ sa stretávame pri vyjadrovaní závislosti ukazovacieho zámena (A *ten druhý, toho sa to nechytlo.*). Za istý druh anakolútu pokladá autor aj vložené vety, ktoré vyjadrujú sprievodné okolnosti, alebo ich bližšie objasňujú ap. Napokon k anakolútu priradzuje Gregor aj Šmilauerovu anticipáciu (porov. *Novo-česká skladba*, str. 76) a tzv. zeugmu. Zeugmou rozumie porušenie pravidelnej vetnej konštrukcie, ktoré vzniká tým, že sa niektorý vetný člen neprávom dostane do závislosti od iného člena (*Ctím a rád se učím od svých učitelů*). Autor na jednotlivé prípady uvádza bohatý materiál.

Okrem týchto slavistických štúdií obsahuje zborník štúdiu A. Erkartu *Ke genezi slovesné flexe v jazycích indoevropských* a tri štúdie z germanistiky. Poslednú časť vhodne dopĺňujú nekrológy o zosnulých univ. profesoroch Adolfovi Kellnerovi a Emanuelovi Šrámkovi.

Rudolf Krajčovič

ROZLIČNOSTI

Nadplán, v nadpláne, nad plán, navyše, naviac. — Všetky uvedené výrazy súvisia so socialistickým plánovaním, so socialistickou výrobou. V našom jazyku sú to teda výrazy nové. Používajú sa iba niekoľko rokov. Niektorí pracovníci z praxe, ktorí prešli puristickou školou a často majú pochybnosti o nových výrazových prostriedkoch nášho súčasného jazyka, nie sú si na čistom, či sú správne všetky uvedené výrazy, súvisiace s výrobou nad plán. Svedčia o tom dotazy, ktoré občas dochádzajú do Ústavu slovenského jazyka.

Pochybuje sa napr. o správnosti spojenia *vyrobiť niečo v nadpláne*, a to ani nie z jazykového hľadiska, ale z hľadiska vecného. Vychádza sa pritom z okolnosti, že v terajšej fáze nášho plánovania v celoštátnom pláne vôbec nefiguruje pojem nadplán. To je síce pravda, ale to neznamená, že pojem nadplán prestal byť pre nás aktuálny. Naopak, tento pojem je veľmi dôležitý z hľadiska plánovitého rastu výroby. Veď tam, kde výroba stále rastie, kde niet kríz z nadvýroby, tam slúži všetko, čo sa vyrobí nad plán, potrebám pracujúcich. A všetko, čo sa vyrobí nad stanovený plán, patrí do pojmu nadplánu. Každý závod, každé pracovisko môže mať svoj nadplán.

Pojem nadplán teda jestvuje, a preto ani spojenie *vyrobiť niečo v nadpláne*, ktoré je dnes dosť bežné popri spojení *vyrobiť niečo nad plán*, nemožno pokladať za nesprávne. Spôsob tvorenia slova *nadplán* je celkom priehľadný a bežný (predložka + podst. meno). Podobných slov je dnes v slovenčine veľa. Napr.: *nadvýroba, nadvýkon, nadčas, podvýživa* ap. Spojenie *vyrobiť v nadpláne* je z jazykovej stránky rovnaké ako spojenie *vyrobiť v nadčase*.

Nové sú i výrazy *navyše* a *naviac*. V materiáli Ústavu slovenského jazyka ich máme doložené len z posledných piatich rokov. Výraz *navyše* sa vyskytuje v dvoch významových odtienkoch: 1. zhodne s výrazom *naviac* má význam „viac, ako sa plánovalo, predpokladalo, ako je obvyklé a pod.“ (napr. obrobiť 40 ha navyše, vyrobiť 3% navyše a pod.), 2. menej bežný je význam „nadbytok, nazvyš“ (napr. nemáme času navyše = nazvyš).

Výraz *navyše* je správne utvorený (podobne ako napr. *naisto, nakrátko*). Zaznamenávajú ho aj nové Pravidlá. Pri posudzovaní správnosti výrazu *naviac* sa niekedy vyskytujú rozpaky, keďže sa vie, že ide o mechanické hláskoslovné poslovenčenie českého výrazu „navíc“. Preto ani Pravidlá tento výraz nezaznamenávajú.

Štefan Peciar

Používanie gen. pl. m i a s. — O tvorení gen. pl. od substantíva *mäso* uvažuje Vlado Uhlár (*Mäso, gen. pl. mias*, SR XVIII, 1952/1953, 427). Tvar gen. pl. *mias* pokladá za zriedkavý a neživý, i keď z hľadiska gramatiky má zaujímavú alternáciu *ä/jia*. Zároveň si však Uhlár uvedomuje, že tvar gen. pl. je potrebný, pretože pri riadnom hospodárení vo verejných kuchyniach, v menzách alebo vo vojenských kuchyniach sa obedy a večere počítajú podľa kusov mäsa. Na dôkaz toho, že gen. pl. je skutočne potrebný, uvádza vetu s nesprávnym tvarom gen. pl. od substantíva *mäso*: „Chýba osem *més*“. Správnu formu gen. pl. *mias* žiada pojať do slovníka.

Z hľadiska tvorenia pádových foriem, v danom prípade z hľadiska spôsobu tvorenia gen. pl., nemožno oproti tvaru gen. pl. *mias* nič namietat'. Formálne je správny. Jednako však, ako to konečne uznáva sám Uhlár, takýto tvar pocítujeme ako veľmi neobvyklý, ba je tu dokonca sklon chápať ho ako útvar groteskný, smiešny.

V týchto súvislostiach treba pripomenúť, že slovenčina aj tu má prostriedky na celkom normálne vyjadrenie tejto skutočnosti bez akéhokoľvek citového prídychu. Ako uvádza *Slovenská gramatika* od Eugena Paulinyho — Jozefa Ružičku — Jozefa Štolca (Martin 1953, 87), pri pomenovaní látok a plodín, ktoré sa nepočítajú na kusy, sa používa singulár. Patria sem slová ako napr. *zlato, striebro, drevo, voda, pšenica, tráva*. Sem patrí aj slovo *mäso*. V prípade, že sa tu má označiť jednotlivý kus plodiny alebo čiastka látky, označuje sa — ako sa to ďalej uvádza v spomenutej gra-

matiké — substantívom alebo príslovkou miery. Napr. *kus striebra, meter súkna, porcia mäsa, zrno raži (ražné zrno), steblo trávy, hlávka kapusty (kapustná hlávka)*. Medzi príkladmi, ktoré sme z citovanej gramatiky uvádzali, je aj príklad *porcia mäsa*. Práve výraz *porcia mäsa* sa používa vtedy, keď chceme označiť jednotlivé kusy mäsa. Môžeme tu konečne používať aj výraz *kúsok mäsa*, ale bežnejšie je spojenie *porcia mäsa*. Nemusíme teda používať tvary *másá, mias, mäsám* atď., pretože máme vyhovujúci výraz *porcia mäsa*, príp. *kus mäsa*. Gen. pl. od tohto spojenia je celkom bežný: *niekoľko porcií mäsa*.

Nazdávam sa, že takýto spôsob označenia jednotlivého kusu látky — v našom prípade mäsa — je celkom správny a vyhovujúci. Nie je potrebné používať umelý tvar „mias“, ktorý koniec-koncov vyvoláva nielen búrlivý smiech v triede, ako to pripomína V. Uhlár, ale azda aj úsmev u iných ľudí.

Ladislav Dvoně

Plaziť sa — plížiť sa? — Vo význame „ticho, nebadane sa približovať, prikrádať sa k nejakej osobe alebo k nejakému objektu,“ i keď dosť zriedkavo a ojedinele, ale predsa sa používa aj slovo „plížiť sa“. Je však v našom jazyku pomerne nezvyčajné, preto môže vzniknúť otázka, či je toto slovo správne a či je potrebné pre spisovný jazyk.

Slovo „plížiť sa“ je v ľudovej reči neznáme, ale nenachádzame ho ani u našich spisovateľov. Doklady z literatúry sú veľmi zriedkavé. Vo význame „nebadane, potajomky, opatrne sa približovať k niekomu alebo k niečomu“ používajú naši spisovatelia slovo *plaziť sa*. Spisovateľ Fraňo Král pri charakteristike považských dedín napr. konštatuje, že považské dediny sa *plazia povedľa železnice ako bojazliví psi*. V tomto význame nachádzame *plaziť sa* aj u Timravy: *Ty si to, Anka? Prepáč, plaziš sa ako zmija!* Jedna z postáv Dominika Tatarku obchádza dedinu, *plaziac sa slivkovým sadom*.

Od slovesa *plaziť sa* tvoria sa v slovenčine aj odvodené slová, ktoré už naskrz nemožno tvoriť od slovesa „plížiť sa.“ Sú to slová *plazenie, plaz, plazidlo, plazivosť, plazivý*. Jedine tieto odvodené slová nachádzame aj u našich spisovateľov. Slovo *plaz* obrazne používa Peter Jilemnický, keď charakterizuje známú postavu Soviara z románu *Pole neorané*: *Dnes nebolo Soviara... Dnes to bol akýsi plaz, ktorý sa uhýba vpravo, vľavo*.

Prídavné meno *plazivý* je veľmi hojné nielen v obraznom využití, ale najmä v odbornej literatúre, keď sa hovorí o tzv. *plazivých rastlinách*, t. j. o takých rastlinách, ktoré nerastú do výšky, ale sa plazia po zemi. V odbornej literatúre sa napr. uvádza, že rozoznávame kričkovité a *plazivé* sorty rastlín. Podobne môžu byť aj druhy rastlín *plazivých* proti tzv. druhom rastlín *vzpriamených*.

Z uvedených príkladov vyplýva, že slovo *plížiť sa* nie je potrebné pre spisovný jazyk, lebo v slovenčine sa v tomto význame používa len slovo *plaziť sa*, ako sme to videli z dokladov od našich spisovateľov. Podobne namiesto „odplížiť sa, priplížiť sa“ používame jedine *odplaziť sa, priplaziť sa*, namiesto „plíženie“ *plazenie*, namiesto „plíživý“ *plazivý*, namiesto „plíživosť“ *plazivosť* ap.

Anton Habovštiak

Zosilňujúci sa vietor, silnejúci vietor — zosilňujúci vietor? — V poveternostných správach sme niekoľko ráz počuli spojenie „zosilňujúci vietor“. V tomto termíne treba opraviť tvar „zosilňujúci“ na *zosilňujúci sa* alebo *silnejúci*. Slovo „zosilňujúci“ je činné prídavné od slovesa „zosilňovať“. Slovesá „zosilňovať, zosilniť“ v našom jazyku sa praveľdne nevyskytujú. Na vyjadrenie významov „robiť niečo silnejším, urobiť niečo silnejším“ používame slovesá *zosilňovať, zosilniť*, napr.: *zosilňovať obranu, zosilniť tlak* a pod. Tieto slovesá, ako vidno z príkladov, sú predmetové a viažu sa s akuzatívom. Môžu sa teda používať aj vo zvratnej podobe *zosilňovať sa, zosilniť sa*, napr. vo vetách: *vietor sa zosilní; vietor sa bude zosilňovať*. Z takýchto viet vzniklo správne spojenie *zosilňujúci sa vietor*.

Uvedený význam môžeme správne vyjadriť aj inakšie, a to pomocou slovesa *silnieť*. Sloveso *silnieť* je bezpredmetové sloveso odvodené od prídavného mena *silný* príponou *-ie-* a znamená „stávať sa silným“. Keby sme v našom prípade upotrebili toto sloveso, dostali by sme vety: *viator silnie, viator bude silnieť*. Keď použijeme miesto určitého slovesného tvaru prídastia, vznikne z uvedených viet spojenie *silnejúci viator*.

Výraz *zosilňujúci sa viator, silnejúci viator* sú také výrazné a významove priezračné, že ich netreba ničím nahrádzať.

Ján Oravec

Kočík, detský vozík, kočiar. — Vo výkladných skriniach alebo v tlači čítame a v každodenných rozhovoroch počujeme slová *detský kočík, detský vozík, kočiar, detský kočiar*. Vzniká otázka, či sú tieto názvy správne a či ich možno všetky používať na pomenovanie tohto populárneho a veľmi rozšíreného detského „dopravného“ prostriedku.

Najprv si všimnime, ako sú utvorené jednotlivé slová:

Názov *kočik* je odvodený od podst. mena *koč* príponou *-ik*. Prípona *-ik* má v slovenčine deminutívny význam a je dosť frekventovaná v tomto význame, napr.: *stól — stolík, kôl — kolík, golier — golierik, klobúk — klobúčik, ovos — ovsík, pár — párik, pás — pásik, meč — mečik, bič — bičik, chvost — chvostik* ap. Takto je utvorené aj slovo *kočik*. Slovo *kočik* sa teda tvorí náležite a pokladáme ho za správne práve tak ako podobne tvorené *vozík* v združenom pomenovaní *detský vozík*.

Aj slovo *kočiar* je odvodené od slova *koč*, ale nie je deminutívom, lebo v slovenčine sa zdrobenené podst. mená príponou *-iar* alebo *-ár* netvoria. Príponou *-ár* alebo *-iar* sa tvoria podst. mená s činiteľským významom. Obyčajne sú to slová, ktorými sa označujú mená zamestnania, napr.: *garbiar, koniar, mäsiar, železničiar, drotár, stolár, kolár, mlynár, murár* ap.

Slov s príponou *-iar, -ár*, ktoré nepomenúvajú príslušníkov určitých zamestnaní, je v slovenčine niekoľko, ale sú to slová cudzieho pôvodu a nemajú zdrobňujúci význam, napr.: *circulár, exemplár, január, február, honorár, kalamár, lineár, toliar*. Názov *kočiar* nemá zdrobňujúci význam; preto sa ním u nás pomenúva vedľa názvu *koč* len voz, ktorý ťahajú kone a na ktorom sa vozievalo v časoch, keď ešte nebolo iných motorových dopravných prostriedkov. Na označenie malého voza, v ktorom vozievame deti, nie je vhodné používať slovo „*kočiar*“. — Za správny názov pokladáme len názov „*kočik* alebo *detský vozík*, lebo sú utvorené v zmysle požiadaviek spisovného jazyka.

Anton Habovštiak

Doplňte si vašu kuchyňu? — Naš socialistický obchod ponúka pracujúcim tovar, komunálne a iné podniky ponúkajú pracujúcim svoje služby. Jednou z foriem našej reklamy sú malé plagátky, ktoré môžeme vidieť v električke, v trolejbuse, v autobuse i na rohoch ulíc, alebo zasa vkusné nápisy priamo v obchodoch i vo výkladných skriniach. Nebývajú však vždy správne zo stránky jazykovej.

Chceme poukázať na reklamný nápis typu „ušetříme vám váš čas, dajte si nahrat' váš hlas, doplňte si vašu výbavu, doplňte si vašu kuchyňu“ ap. Privlastňovacie zámeno „váš“ je v uvedených príkladoch nadbytočné, lebo už sám privlastňovací datív *si*, alebo *vám* dostatočne privlastňuje. Spomínané nápisy by mali teda správne znieť: *doplňte si výbavu, doplňte si kuchyňu, dajte si nahrat' hlas, ušetříme vám čas*.

Oľga Malíková

NOVÉ KNIHY SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

RYTMICKÝ ZÁKON V SPISOVNEJ SLOVENČINE

Úlohou tejto práce je kriticky rozobrať jednotlivé prípady dodržiavania a porušovania rytmického zákona v spisovnej slovenčine a na základe tohto rozboru podať novú systematiku výnimiek, ako aj pokúsiť sa o nový teoretický výklad problému. Hlavná pozornosť venuje sa výskumu rytmického zákona v období rokov 1870—1905 a výskumu rytmického zákona v súčasnej spisovnej slovenčine. Z výskumu je zámerne vynechaný básnický materiál, a to z toho dôvodu, že používanie jazyka je tu často určované veršovými potrebami, takže nejde vždy o neovplyvnené a spontánne tvorenie jednotlivých tvarov.

Doklady, ktoré sa tu použili pri rozbere súčasného jazyka, nevznikli systematickým excerpovaním nejakých diel. Ide o materiál nadobudnutý pri čítaní kníh a časopisov. Podľa možnosti využívali sa však odborné publikácie, a to predovšetkým publikácie z odborov vied technických a poľnohospodárskych, ktoré obsahujú mnoho dosiaľ nepovšimnutého jazykového materiálu. Dielo je určené pre vedecké kruhy a pre záujemcov o štúdium slovenského jazyka.

SAV, Bratislava 1955, strán 254, cena brož. Kčs 49,—.

TERMINOLÓGIA VODNÉHO HOSPODÁRSTVA III.

Komisia pre staviteľskú terminológiu vydáva už tretí zväzok terminológie vodného hospodárstva, ktorý zahŕňa pojmy z oblasti hydrotechnických stavieb, čiže terminológiu hatí, priehrad, z úpravy tokov a terminológiu vodných ciest.

Jednotlivé heslá sú zaradené do abecedy a obsahujú stručné definície, ktoré nie sú vyčerpávajúce, náučné, ale len pre prvú orientáciu vo vodnom hospodárstve. Niektoré definície sú kvôli väčšej názornosti doplnené výstižnými obrázkami.

SAV, Bratislava 1955, strán 132, cena brož. Kčs 18,—.

TERMINOLÓGIA SILIKÁTOVÉHO PRIEMYSLU

Slovník je výsledkom kolektívnej práce Subkomisie pre terminológiu silikátového priemyslu, ktorá bola zložkou Komisie pre chemicko-technologickú terminológiu.

Slovníček obsahuje základné, najčastejšie používané termíny z oblasti silikátového priemyslu. Termíny sú usporiadané podľa abecedy a pri každom je stručná definícia. Niekedy sa uvádza pre ten istý pojem aj viac názvov, odporúča sa však používať ten názov, ktorý je na prvom mieste. Uvádzajú sa aj niektoré nesprávne, doteraz používané názvy, no vždy s odkazom na správny termín.

SAV, Bratislava 1955, strán 54, cena brož. Kčs 9,—.

TÉZY DEJÍN SLOVENSKA

Historický ústav SAV vydáva obširne tézy Dejín Slovenska ako výsledok kolektívnej práce slovenských historikov. Tézy sú vlastne stručným prehľadom slovenských dejín a stávajú sa zároveň základom pre budúce vypracovanie rozsiahlych syntetických Dejín Slovenska.

Vydaním téz sa spĺňa naliehavá požiadavka dať do rúk verejnosti, pedagogickým, politickým a kultúrno-osvetovým pracovníkom základnú marxistickú príručku slovenských dejín. Tézy Dejín Slovenska sú výsledkom najnovších bádání slovenských marxistických historikov, ktorých prácu na tejto úlohe organizoval Historický ústav Slovenskej akadémie vied, podložil ju archívnymi výskumami, štúdiom a rozborom do-

terajšej literatúry a čiastkové výsledky práce overoval viacerými diskusiami a konferenciami. Tézy prinášajú mnoho materiálu historicko-politického i historicko-kultúrneho, prevažne doteraz neznáme alebo v doterajších prácach nesprávne a kuso interpretovaného, pritom riešia niektoré základné metodologické (periodizácia), koncepcné (špecifičnosť slovenských dejín, česko-slovenské vzťahy a pod.) otázky a problémy ideové a odborné.

Tézy budú nepostrádateľnou príručkou pre pedagogických pracovníkov na školách všetkých stupňov, pretože v súhrne poskytnú pre ich prácu cenné faktografické údaje a pritom ich usmernia aj zo stránky ideovej a metodologickej.

Kniha vychádza v obmedzenom náklade a možno ju objednať len vo Vydavateľstve SAV, Bratislava, Klemensova 27, keďže nebude distribuovaná cez normálny knižný trh.

(V tlači). Strán 368, cena Kčs 12,—.

HISTORICKÉ ŠTÚDIE

Je to zborník prác Historického ústavu Slovenskej akadémie vied, ktorý monograficky spracováva dôležité dielové otázky a problémy, hlavne z oblasti slovenských a sociálnych dejín, o výsledky ktorých sa budú opierať historici pri svojich syntetických prácach. Práce sú založené na štúdiu pôvodného pramenného materiálu a majú za úlohu hlbšie oboznámiť verejnosť s dôležitými otázkami národných dejín. Zborník je určený poslucháčom vysokých škôl a vedeckým pracovníkom.

Sborník obsahuje tieto práce:

L. H a r a k s i m, Vzbura v Prievidzi v r. 1771. — Vývoj manufaktúr v Bratislave v 18. storočí. — J. W a t z k a, Vývin majerského hospodárenia na trenčianskom a bánovskom panstve od polovice 16. do konca 18. storočia. — P. H o r v á t h, Obchodné styky Levoče s Poľskom v druhej polovici 16. storočia. — A. Š p i e s z, Manufaktúra na výrobu súkna v Častej (1794—1802). — J. K ü h n d e l, Ján Dernschwam, vzdelaný faktor Fuggerovcov na Slovensku (1494—1567). — A. H ú š č a v a, Príspevok k dejinám vývinu mier na Slovensku. — J. N o v á k, Residencia exercitus regis — špeciálny spôsob datovania v Uhorsku. — H. E n t n e r, Počiatky slovenských železníc vo finančných špekuláciách B. S. Strousberga. — V. D e c k e r, Z dejín papiernického remesla na Slovensku. — Drobné príspevky — B. V a r s í k, K otázke zvýšeného feudálneho vykorisťovania na západnom Slovensku v prvej polovici 16. storočia. — J. Z b o ř i l, K etnickej príslušnosti Bastarnov. — Pramene — Nové príspevky k pobytu Boženy Nemcovej na Slovensku v r. 1855. (J. T r e c h t a). — Zápis o východoslovenskom roľníckom povstaní v r. 1831 vo farskej kronike v Soli. (E. L a z a r). — Hospodárske inštrukcie trenčianskeho panstva z prvej polovice 18. storočia (J. W a t z k a).

Kniha vyjde do konca tohto roku v obmedzenom náklade a možno ju objednať len vo Vydavateľstve Slovenskej akadémie vied, Bratislava, Klemensova 27, keďže nebude distribuovaná cez normálny knižný trh.

(V tlači). Strán cca 480, cena Kčs 85,—.